

קובץ בעלי אסופות

אסופת דברים מרבנו בעל ה'דרך אמונה'
מון שר התורה הגר"ח קניבסקי זצוק"ל
בעניני תפילין מופלא סמוך לאיש ובר מצוה
ברכת ברוך שפטרני ובחיוב כבוד חמיו

וליקוטי שמועות טובות
בעניני קטן והגדיל במוצ"ש
ועניני בר מצוה ותפילין

בחמלת השי"ת וחסדו כי גבר עלי
שמעון באאמו"ר הגה"צ רבי ברוך מאיר זצ"ל ויסברג

יו"ל לרגל שמחת הבר מצוה לבני אהרן נפתלי ני"ז
כ"ה במרחשון תשפ"ז

© כל הזכויות שמורות

אחלה פני הקורא
שאם יש בידו הערה או הארה
יודיעני ויתברך מפי נותן התורה

על פי הכתובת:
שמעון ויסברג ר"ע 10 ג' בני ברק
054843780
ניתן לשמוע שיעור יומי בטלפון
0796072086

דברי המכון גם אני אודך

זכיתי וראיתי תכריך נפלא ועצום הנקרא ספר קובץ "בעלי אסופות" בעניני תפילין מופלא סמוך לאיש ובר מצוה, ברכת ברוך שפטרני ובחיוב כבוד חמיו עם ליקוטי שמועות טובות בעניני קטן והגדיל במוצ"ש ועניני בר מצוה ותפילין, שכתב ידידי הגאון האדיר מו"ה רבי שמעון ויסברג שליט"א מחבר ספרים נפלאים, תלמיד ותיק למרן שר התורה הגר"ח קניבסקי זצ"ל. ולמען זיכוי הרבים אמרתי להעלותו על שולחן מלכים בטוב טעם ודעת.

יהיה רצון שזכות ספר זה יעמוד לי ולזרעי ולזרע זרעי עד עולם שנזכה תמיד לעשות נחת רוח לבורא כל עולמים בטוב ובנעימים בבריאות השלימה והצלחה ברוחניות וגשמיות וכל טוב סלה אמן כן יהיה רצון.

בברכת כהנים באהבה כעתירת

גמליאל הכהן רבינוביץ

מח"ס "גם אני אודך"

ו"פרדס יוסף החדש" על המועדים.

ועורך ומו"ל קובץ "מה טובו אהליך יעקב", וש"ס

תוכן ענינים

פתח דבר א
בעלי אסופות - חייב אדם בכבוד חמיו..... ד

בעניני הנחת תפילין

מנהגי הנחת תפילין שקבל רבינו מאביו הקה"י..... ט
להניח תפילין בעצמו ולא ע"י שליח..... י
אם מהני שיקשור גדול לקטן..... יא
לכסות הרצועות של תפילין של יד..... יא
בענין כיסוי תפילין של יד..... יב
זמן הנחת תפילין לפני הבר מצוה..... יג
מי שנעשה בר מצוה אחר ימי חוה"מ..... יד
בענין ברכת שהחיינו על תפילין..... יד
גמר מצות קשירת תפילין של יד כשתוחב הרצועה..... טו
תחיבה פ"א ותחיבה קודם שיחלוץ תפילין של ראש..... טו
מקור הנהגה זו..... טז
מה כוונת השו"ע יכרוך ג' כריכות "ויקשור" והאם מעכב..... יז
מקום קשר תש"י מעל העצם או תחתיה..... יח
למשמש בשל ראש תחילה כשסמוך לידו..... יח
בענין ברכת שהחיינו על תפילין..... כ

בחיוב למשמש בתפילין

חייב אדם למשמש בתפילין..... כו
נישוק התפילין בהנחתן ובעת שממשמש בהן..... כו
חיוב משמוש בתפילין מה"ת או מתקנ"ח..... כז
כהנים בעבודתם אם פטורים מלמשמש..... כז
כהנים בעבודם אם משמשו בציץ..... כז
איך היה הכ"ג ממשמש בציץ..... כט
אם סגי למשמש הרצועות..... ל
למשמש בשל ראש תחילה כשסמוך לידו..... ל
העוסק בתורה אם עליו למשמש בתפילין..... לב
קורא פ' וקשרתם וגו' בשמו"ת אם חייב למשמש..... לב

משמוש במזוזה באמירת וכתבתם לג
מנהג רבינו באמירת וכתבתם להסתכל במזוזה לג
עוסק במצוה בעת שממשמש בתפילין לד
משמוש בתפילין בברכת עוטר ישראל בתפארה לד
למשמש בתפילין בפ' פותח את ידיך לד
למשמש התפילין באמירת לשמור חוקיך לה
למשמש בתפילין בתיבת ויקר במגילת אסתר לה

בעניני מופלא סמוך לאיש

מתי נחשב מופלא סמוך לאיש לנדרים לח
מופלא סמוך לאיש בהפרשת תרו"מ ביכורים וחלה למ
אם יכול לפדות מעשר שני ואם מחייב קרן וחומש למ
עוד בענין מופלא סמוך לאיש בחילול מע"ש והפרשת תרו"מ מ
אם הוא לכתחילה ואם יכול יברך מ
לעשר דמאי עבור בנו מופלא סמוך לאיש מא
תרומה במחשבה וע"י שליח ואפטרופוס מא
התרת נדרים במופלא סמוך לאיש מא
דין מופלא סמוך לאיש בבן נח מב
הפרשת חלה במופלא סמוך לאיש מב
בן י"ב נדר צדקה וע"י סממנים גדלו לו ב' שערות מג
עונש וכפייה במופלא סמוך לאיש מד

בענין קטן והגדיל במוצאי שבת

קטן והגדיל במוצאי שבת לענין מצות תוספת שבת מו
קיום מצות שביתה יש גם בקטן מו
קטן והגדיל במוצ"ש לענין להוציא בהבדלה מז
חובת חינוך אחרי בר מצוה נג
לזמן במוצאי שבת כשיגדיל על ס"ג שאכל בקטנותו נד
הגדיל במוצ"ש בתענית שנדחה ליום א' נו
סעודת בר מצוה בממשיך סעודה ג' למוצ"ש נו
סעודת בר מצוה במוצ"ש אם עולה למלוה מלכה נו

בעניני ברכת ברוך שפטרני

אם לברך ברכת ברוך שפטרני בשם נח
איך נוהגים בזה למעשה נח
מתי מברכים ברכה זו נט
ברוך שפטרני אחר מפטיר ס
מה היה דעת מרן החזו"א בזה ס
עניית אמן אחר ברוך שפטרני ללא שם סא
איך מברך קודם שהביא הבן ב"ש סא
ברוך שפטרני בעשרה סב
ברכת ברוך שפטרני שלא בפני הבן סב
עד מתי יכול לברך ברוך שפטרני סג
ברוך שפטרני בבנות סד
בענין ברכת ברוך שפטרני בתאומים סד
אם אין אב האם יברך הסבא ברוך שפטרני סה
ברכת ברוך שפטרני באם על בנה ואב על בתו סה
ברוך שפטרני ע"י אב חורג או אפטרופוס סו
ברוך שפטרני בתשעה באב בשחרית סז
אם יש מצות שנשארו חינוך אחר ברכת ברוך שפטרני סז
ברוך שפטרני כשמת הכ"ג סח

שמועות טובות

בענין קטן שהגדיל אחר האכילה אם יכול לזמן לאחרים סט
בדין קטן והגדיל במוצ"ש לענין תוספת שבת הבדלה וזימון עה
הבדלה ביום א' אחרי התפילה פ
עוד בענין הבדלה ביום א' לקטן שלא הבדיל במוצ"ש פ
דרשת הבר מצוה נ"ו בחיוב קטן שהגדיל במוצ"ש בהבדלה וזימון פט
ברכה"ת לקטן שנעשה בר מצוה קיב
בהא דאין מקנחין בימין לפי שקושר בה תפילין קיב
ברכת שלא עשני גוי אחר שבירך אשר קדשנו בקדושתו של אהרן קיד
עוד בענין חיוב הבדלה במי שהגדיל או התגייר במוצ"ש והמסתעף קיח

היטיבה ה' לטובים

ברכה לראש משביר ידידינו הדגול איש האשכולות
רב פעלים להרבצת תורה באהבה ובמסירות אין קץ,
הג"ר גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א
יו"ר מכון 'גם אני אודך'

גברא דמרא סייעיה לזכות את הרבים בעשרות חיבורים בכל חלקי התורה, ובפרט בתורת רבינו שר התורה מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שהראה פלאות בתורתו בשו"ת ג' חלקים שהו"ל בחיי רבינו, ובעשרות קבצי מה טובו אהליך יעקב ועקבי שיח, ובשפלינו זכר לנו בהוצאת ספר שר חמישים בעלי אסופות וברית אבות, וכעת ג"כ נטה שכמו לזכות את הרבים להו"ל תורה מפוארת, מתורת רבינו זצ"ל, ועוד מגדולי ישראל זצ"ל ויבלחט"א, בכלי מפואר, יברך ה' חילו להמשיך לישב על התורה ועל העבודה, ולהמשיך לזכות את הרבים לאורך ימים ושנות חיים, וזכות רבינו הגדול יעמוד לו שעושה לו נחת רוח שיהיו תדיר שפתיו דובבות בקבר.

ומצינו בחז"ל שיש לרב הכרת הטוב ששונים משנתו ומתרצים דבריו, עי' במסכת בב"ק (ק"א ב') וב"מ (ס"ב ב') אמר רבא כי שכיבנא, ר' אושעיא נפיק לוותי, דתריצנא מתני' כוותיה, ועי' בב"מ (פ"ה ב') אזלי אשתטחי אמרתיה אמינא מתניתא דמר מתנינא ואתסאי. ועי' בב"ק (ק"ו א') א"ל רמי בר חמא לרב נחמן מכדי דרב לא סבירא לך, משכוני נפשך אדרב למה לך, אמר ליה, לפרושה לדרב, דרב הכי מתרץ לה למתניתין. ובספר חסידים (סי' תקנ"ט) וכל צדיק שמפרש דברי צדיק אחר כגון אמורא שמפרש דברי תנא או דברי אמורא שהיה לפניו כשמת יוצא התנא כנגדו לקבלו בסבר פנים יפות וללכת עמו ולבקש מן המלאכים להקל עליו ולהעמידו לפני הקדוש ברוך הוא לדבר עליו טובות, עכ"ל. ובס"ד רבנו הגדול זי"ע, יהיה לו למליץ יושר, ולכל העוסקים במשנתו, שיזכו להצלחה וס"ד בתורה וירא"ש, ולנחת דקדושה מכל יוצ"ח, ולזכות הלאה להגדיל תורה ולהאדירה בבריות גופא ונהורא מעליא עד ביאגא"צ.

פתח דבר

ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה, עת הכנס בני יקירי יניק וחכים, הבה"ח אהרן נפתלי נ"ו, לעול תורה ומצות, אחר שהכין עצמו בהכנה דרבה, ומנעוריו הכניס עצמו לשיעבודא דאורייתא ולאהבת תורה ומצות, וזכה להרבה שמוש חכמים, יעזור השי"ת שיתעבד לאילנא רברבא כשאיפתו הטהורה, ויחזק הקב"ה כוחו וחילו להמשיך לעלות במעלות התורה והיראה לאורך ימים ושנים, בבריות גופא ונהורא מעליא.

וכתב בספר אור הישר (עמוד העבודה פ"ג) ובאור צדיקים (עמוד התורה פ"ב), כל אב ואם מחויבים להתפלל לה' יתברך ברוך הוא על בניהם שיזכו לנשמה קדושה, וזמן תפלה זו לערך חדש או שני חדשים קודם שיהיו בני שלש עשרה שנה, כי אז הזמן לסעדו ולזכותו לנשמה קדושה, וכדמצינו ברבי אלעזר ברבי שמעון והוא מבואר בזהר חדש במדרש הנעלם (בראשית י ב). וכתב בכף החיים (סי' רכ"ה ס"ק י"א) מזוהר חדש פרשת בראשית (י"ד א) דביום שנכנס רבי אלעזר לשנת י"ד, רשב"י זמין למארי מתניתא למיכל בסעודתא רבא דעביד להו ואמרו שם (ט"ו א) שאמר רבי יצחק שחובה על הצדיקים לשמוח ביום זה כיום שנכנס בו לחופה ונראה דמכאן מקור דבר הילקוט חדש שהביא המג"א (סי' רכ"ה סק"ד) דשמחת בר מצוה הוא כיום שנכנס לחופה. וכן איתא בזהר הקדוש פרשת משפטים (צ"ח א) וביאר הטעם משום דבהתחלת שנת י"ד זוכה לבחינת נשמה כידוע, וע"כ נוהגים לדרוש ולעשות סעודה ביום שנכנס לבר מצוה כדי שע"י עסק התורה ומצות סעודה שעושים לכבוד הכנסו למצוה יזכה לבחינת הרוח היותר גדולה במעלה וקדושה.

ואמר רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל דביום הבר מצוה שהוא יום הלידה מזליה תקיף כדאי' בירושלמי מסכת ר"ה (פ"ג ה"ח) ריב"ל אמר עמלק כושפן היה מה היה עושה היה מעמיד בני אדם ביום גינוסאי שלו לומר לא במהרה אדם נופל ביום גינוסאי שלו, ובטעמא דקרא פ' וילך הביא זה גם מרע"ה ע"ש, ובה היום יש בכוחו להתפלל ולבקש, והוא יום שהברכות מתגברות, ויש לו לבקש שיזכה לשבת בבית ה' כל ימי חייו, ואמרו על מרן החזו"א שביום הבר מצוה קבל ע"ע ללמוד כל ימיו לשמה, ורבינו זצ"ל היה מעודד נערי בר מצוה לקבל ע"ע בזה היום עול תורה ללמוד הש"ס בבלי וירושלמי דף אחר דף, ואמר רבינו דאמנם כתוב במשנה באבות (פ"ג מ"ט) כל שאין יראתו קודמת לחכמתו אין חכמתו מתקיימת, ואי' שם (מ"ז) אם אין יראה אין חכמה, אבל תחילת הכל הוא עמל התורה, כי בלי תורה זה לא מתחיל, שבלא זה איך יגיע לירא"ש, וכמש"כ בשו"ת ריב"ש (סי' מ"ה) בשם רבנו האי גאון זצ"ל, כי לא תמצא יראת שמים ויראת חטא וזריזות וענוה וטהרה וקדושה אלא במתעסקים במשנה

ב. בעלי אסופות

ותלמוד, ולכן כתב המשנ"ב (סימן מ"ז סק"י) ותמיד תהיה תפלת האב והאם שגורה בפיהם להתפלל על בניהם שיהיו לומדי תורה וצדיקים, ובעלי מדות טובות, ויכוין מאוד בברכת אהבה רבה ובברכת התורה בשעה שאומרים ונהיה אנחנו וצאצאינו, וכן כשאומר בובא לציון למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה, הרי שהזכיר תחילה שיהיו לומדי תורה, דיסוד היסודות לזכות שיהיו צדיקים ובעלי מידות טובות הכל הוא ע"י שיעמול ויעלה בלימוד התורה.

וי"ל דמזה הטעם נהגו שעולה לתורה לפני הבר מצוה, אע"פ שמדינא אין לו חיוב לעלות ע"י משנ"ב (סי' רפ"ב סק"ב), ובביאור"ל (סי' קל"ו ס"א ד"ה בשבת) ובשערי אפרים (שער ב' אות ב') דביום הבר מצוה קודם לעלות לתורה לכל שאר חיובים, וכתב בליקוטי תורה למהרח"ו ר"פ שמות כי ביום א' של שנת י"ד נכנס יצר טוב באדם בזכות התורה שלמד בקטנותו, וע"י בס' מנוחה וקדושה לתלמיד הנפש החיים (שער התורה ח"א אות י"ב) שכתב, היוצא מדברינו אלה שבתחלת שנת י"ד קל מאוד קניית התורה ועבודת ה' בתענוגים בטעמו מתק צוף נועם ג"ע בעוה"ז.

ואיתא במסכת סופרים (פי"ח ה"ז) היה מנהג טוב בירושלים בן י"ג שנה מוליך הבן ומקרב לפני כל זקן וזקן, כדי לברכו ולחזקו ולהתפלל עליו שיזכה בתורה ובמעשים טובים, וכל מי שהיה לו גדול ממנו בעיר, היה עומד ממקומו והולך לפניו, והיה משתחוה לו להתפלל בעדו, ללמדך שהם נאים ומעשיהם נאים, ולבם לשמים. ולא היו מניחין בניהם קטנים אחריהם, אלא היו מוליכין אותן לבתי כנסיות, כדי לחנכן במצות.

וכתב הבא"ח פרשת ראה (ש"א סעיף י"ז) בהיות בנו בן י"ג שנה ויום אחד, ישתדל לעשות סעודה לאוהבים וריעים ויזמין בה תלמידי חכמים וירבה בסעודה ושמחה כדי ה' הטובה עליו, שמסעודה זו יהיה סניגוריא גדולה על ישראל שיאמרו מליצי יושר לפני הקדוש ברוך הוא, רבש"ע ראה בניך כמה הם שמחים על אשר נכנסים בעול מצותיך, וסעודה זו נקראת סעודת מצוה, והיושבים יברכו את הבן שיזכה לתורה ויראת שמים וקיום המצות, והגדולים שבקרואים יניחו ידיהם על ראשו ויברכו אותו בברכת כהנים.

ובזה אחלה פני הקורא המשתתף עמנו בשמחתינו, טוב עין הוא יבורך, הוא יברך, (תנחומא פ' וזאת הברכה סי' א'), שיברך את בני חתן הבר מצוה נ"ו, כלשון המסכת סופרים: **לברכו ולחזקו ולהתפלל עליו שיזכה בתורה ובמעשים טובים, וכלשון הבא"ח:** **שיזכה לתורה ויראת שמים וקיום המצות.**

ואמר רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, דלא נהגו אצלנו כן מעולם בבר מצוה, לקחת הנער לזקנים להתברך, ומה שהובא זה ממ"ס אי"ז רק לגירסת הגר"א שם (אות ג') ע"ש, (עזרת אליעזר עניני שמחת בר מצוה עמוד ה'), ואמר רבינו כי לגי' שלפנינו במסכת

סופרים זה קאי על גיל י"א כשמתחיל גיל החינוך לתענית, (דרך שיחה ח"ב עמוד רס"ט, ובכל בו סימן ע"ד פי' דקאי על בן ה' שנים, וכן עיי' בס' אורחות חיים בסדר מנהג רז"ל בת"ת אות א' והמנהג הזה היה מנהג הקדמונים כשמכניסים הבן לת"ת וכ' שהיו נוהגין אותו אנשי ירושלם ועוד היום נוהגין במקצת מקומות. ועיי' במחזור ויטרי סימן תקכ"ז דקאי על סמוך לבר מצוה, וכ"ה בסידור רש"י סימן תנ"ו).

וכתוב בס' יסוד ושרש העבודה (שעה"כ פט"ו) ובן יכבד אב ואם בזה, בבואם מג"ע לראות את פניו על ראש שמחתו, כגון בסעודת ברית מילה לבנו, או סעודת בר מצוה, וכיוצא איזה שמחה של מצוה, באים אביו ואמו מג"ע לראות בשמחתו ולשמוח עמו. ובתנאי קודם למעשה צריך לשתף בשמחתו להקב"ה יתברך שמו ויתעלה, דהיינו שיהנו מהסעודה שעשה תלמידי חכמים ועניים ואביונים, ואז מוציא הקדוש ברוך הוא אביו ואמו מג"ע ע"ש, שבאים בכל סעודת מצוה, ונשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, האם באים האבות מדורות קודמים מג"ע לשמחת בר מצוה של צאצאיהם, והשיב רבינו זצ"ל, כתוב רק בנישואין, (עזרת אליעזר עמוד ל"ט) ואולי כונת רבינו דבחז"ל לא מצינו רק בנישואין, ועיי' בדרך שיחה (ח"א פ' ויצא עמוד קנ"ג) שאמר רבינו זצ"ל שהמקור שבאים האבות מעולם האמת לנישואי צאצאיהם הוא בזה"ק פ' פנחס ע"ש (ח"ג ר"ט ב'), וכן הביא רבינו מדרשות ר"י אבן שועיב תלמיד הרשב"א על הפסוק ויביאה אהלה שרה אמו שכתב ממדרש ששרה באה באהל לראות שמחת בנה, ושם אין מקור רק לנישואין, אמנם ביסוד ושרש העבודה מבואר שהוא בכל שמחה של מצוה, ועיי' במג"א (סי' רכ"ה סק"ד) בשם ילקוט חדש (סי' כ"ט) דשמחת בר מצוה הוא כיום שנכנס לחופה, ונקוה שיבאו דורות הראשונים לברך נער הבר מצוה שיזכה להתעלות במעלות התורה והיראה ולזכות לכל מילי דמיטב.

והנה בני יקירי חתן הבר מצוה אהרן נפתלי נ"ו נקרא בשם מו"ח הגאון הצדיק רבי אהרן נפתלי הכהן קפלן זצ"ל, אשר מנעוריו קבל ע"ע עול תורה ויראה במידה גדושה, וכפי ששמעתי מאאמו"ר זצ"ל שהיה עמו בדידות אמת, והיה תקופה שהיה חבר חדר עמו בישיבה, וראה חרדת קדש שהיה לו לכל מצוה, ואמונה ובטחון שהיה חי כפי שקבל מרבו מרן המשגיח הגה"צ רבי יחזקאל לוינשטיין זצ"ל, וכן שמעתי ממרן הגרא"ל שטינמן זצ"ל שהיה תלמידו מהשיב"ק פונבז', שהיה מוסר נפש לכבוד שמים וגלה מנעוריו במסירות רבה למקום תורה, ואמנם לא זכיתי להכירו שהסתלק בשם טוב קודם שבאתי לביתו, [מלבד מה שראיתי בילדותי איך ששוחח עם אאמו"ר זצ"ל], אבל זכיתי לראות איך שקורות ביתו וזרעו ספוגים מכוחו באהבת תורה וירא"ש, וזכה להשאיר דור ישרים יבורך הממשיכים דרכו בקדש, תנצב"ה.

וכבר הוצאתי ספר 'נתחדשה הלכה' לע"נ מו"ח זצ"ל בעת הכנס בני אהרן נפתלי נ"ו בבריתו של אאע"ה, והארכת שם בעניני כבוד חמיו, וכעת אמרתי ללקט כאן לע"נ מו"ח זצ"ל דברים בענין כבוד חמיו ממשנת רבנו הגדול בעל דרך אמונה זצ"ל, כפי שלקטתי מספרי דבי רב ומתשובות שהשיב.

בעלי אסופות – בענין חייב אדם בכבוד חמיו

כבוד חמיו דאורייתא

בטור ושו"ע (יו"ד סי' ר"מ סכ"ד) איתא, חייב אדם בכבוד חמיו, ובמכילתא פרשת יתרו (פי"ח ז') למדו ממה שנשק משה ליתרו מכאן אמרו שיהא האדם מוכן לכבוד חמיו ע"כ, ורבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל הוכיח שמצות כיבוד חמיו מדאורייתא ממה שבירושלמי ברכות (פ"ג ה"א) יש הו"א שמוותר לכהן ליטמא לחמיו (מאיר עוז סי' קנ"ו עמוד קצ"ח, ובחרדים פי"ב ט"ז משמע ג"כ שחיובו דאורייתא שכתב שכבוד חמיו הוא מטעם שאשתו כגופו, וכן כתב בפירושו על הירושלמי פ"ג דברכות ה"א ד"ה הוא הוה חמיו שכתב וז"ל וחייב אדם בכבוד חמיו דחתנו כבנו כמש"כ רש"י בשבת כ"ג ב', וכן כתב בחוט המשולש בפרק הנהגות טובות שכתב בצוואתו לבנו סעיף ב עמוד רכ"ז, תהיה נזהר בכבוד חמיו וחמותך מלבד אשר יגזור אותו השכל הנה הזהירה עליו התורה עכ"ל, גם באגרת הגר"א כתב באתי לבקש מאשתי שתכבד אימי כמו שכתוב בתורה עכ"ל, ועי' שד"ח מערכת כ' אות ק"כ, ועי' תשובת רבינו בס' בית מתתיהו ח"ג סי' ט"ו בטעם השמטת הרמב"ם לדין חיוב כבוד חמיו, דמובן מעצמו דחמיו כאביו, וז"ל אביו מרן הקה"י זצ"ל במכתב, צריך להזהר בכבוד חמיו ושלא יראה חמיו כאילו אתה מזלזל בדרכו ובהנהגתו והרבה יש לחוש בכלל לכבוד אחרים וכש"כ חמיו, (קריינא דאגרתא אגרת ס"א).

מאירוסין או מנישואין

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, האם אדם חייב בכבוד חמיו הוא כבר מהארוסין או דוקא לאחר הנישואין, והשיב רבינו, מנשואין, (שערי ציון ב' תשובה א').

חיוב מורא בחמיו

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, האם אדם חייב במורא חמיו וחמותו או דחייב דוקא בכבודם וכלשון השו"ע (סי' ר"מ סכ"ד), ואם אין חייב במוראם האם מותר לקרוא לחמיו בשמו דהנה הרמב"ם הל' ממרים (פ"ו ה"ג) מנה בכלל מורא שלא יקרא לאביו בשמו, והשיב רבינו, מורא ככבוד, (שערי ציון ב' תשובה ד').

כבוד חמיו או זקנו

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, כשחמיו מבקשו דבר מה וגם זקנו מבקש כבוד מי קודם, והשיב רבינו, זקנו קודם, (שערי ציון ב' תשובה ה').

כבוד חמיו אחר שגירש אשתו

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, האם אדם חייב בכבוד חמיו לאחר מיתת אשתו או גירושה, והשיב רבינו, ע"י מכילתא יתרו (פי"ח פ"ז) שהיה חייב משה בכבוד יתרו חמיו, אף ששילח צפורה בתו בגט לרבי יהושע, (שערי ציון ב' תשובה ו').

כבוד חמיו וחמותו שמתו

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, חייב אדם בכבוד חמיו וחמותו, מהו לאחר שמתו, והשיב רבינו, זהו כבוד אשתו (אולי ר"ל שחיובו מחמת חיוב אשתו כגופו כמש"כ החרדים), ובגמרא מועד קטן (כ"ו ב') איתא שקורע על חמיו וחמותו משום כבוד אשתו, וכשמתה אשתו אפשר שכבר לא חילקו, (דרך שיחה עמוד רצ"ג).

בחיוב כבוד אבי חמיו

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, האם אדם חייב בכבוד אבי חמיו, ובספר שיח השדה (ח"ג בליקוטים עמוד ר"ב) הביא רבינו חז"ל, חייב אדם בכבוד חמיו כאביו, וכן הביא בקריית מלך הל' ממרים (פ"ו הט"ו) משוחט טוב (פט"ז), ולכאן לפי"ז יהיה חייב בכבוד אבי חמיו כדין אביו שמכבדו משום כבוד אביו, והשיב רבינו, אולי. (שערי ציון ב' תשובה ז').

כבוד אשתו חורגת של חמיו

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, האם אדם חייב בכבוד אשת חמיו באופן שהיא רק האם החורגת של אשתו והשיב רבינו, הוא בכלל כבוד חמיו, (שערי ציון ב' תשובה ח').

אשת חמיו החורגת לאחר מיתת חמיו

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, האם חייב האם לאחר מיתת חמיו יש ענין ג"כ לכבד אשת חמיו, וכמש"כ בשו"ע (יו"ד סי' ר"מ סכ"א) לענין אשת אביו שדבר הגון לכבדה אף לאחר מיתת אביו, והשיב רבינו, כדין אשת אביו, (שערי ציון ב' תשובה ט').

לעמוד לחמיו כשעולה לתורה

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, האם חייב אדם לעמוד בשעה שחמיו עולה לתורה והאם יש הבדל אם חמיו הוא תלמיד חכם או לא, והשיב רבינו, כבוד חמיו ככבוד אביו (שן"ת הגר"ח ק"ס סי' ק"ב).

לומר בחיי אביו 'אבי אבי' על חמיו

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, אמש בלוייה של תלמיד חכם חתנו הספידו וקרא אבא אבא, העירו כי כיון שיש לו עדיין אבא חי שיבלט"א אין זה כל כך דרך ארץ לומר כך, ואפילו שלא בפניו של אביו, ובאמת השאלה מהי ההנהגה כאשר זה בפני אביו, ושמעתי שמרן הרב שך זצ"ל לא הספיד את דודו ורבו הגרא"ז זצ"ל כי צריך לומר אבי אבי והרי מרן הגרי"ז היה קיים ולכן לא הספיד כלל, ואמר רבינו, בשו"ע (יו"ד סימן ר"מ סכ"ד) איתא חייב אדם בכבוד חמיו, ובבאר הגולה (שם) ציין המקור ממשי"כ הטור דדוד המלך אמר לשאול המלך חמיו בדרך כבוד, ואבי ראה גם ראה, ואז ישי אביו קיים ואם כך אף בחייו מותר לכנות חמיו אבי, וענין המעשה עם הרב שך זה ענין אחר ואינו דומה לכאן, (כל משאלותיך עמוד רצ"א).

לומר בזימון ברשות מורי חמי

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, בס' מעשה איש הובא מעשה שרבינו כובד ע"י מרן החזו"א בזימון וכיון שאביו מרן הקה"י זצ"ל ג"כ היה שם בסעודה לכן אמר מרן החזו"א לרבינו לומר ג"כ ברשות אבי מורי ע"כ, ויל"ע האם גם חתן אצל חמיו צריך לומר ברשות חמי מורי דהא איתא בשו"ע (יו"ד סי' ר"מ סכ"ד) חייב אדם בכבוד חמיו וכתב הט"ז (שם) משום הא דמצינו שדוד המלך קרא לשאול אבי, והשיב רבינו שיאמר כן אם הוא באמת רבו, (תשובות הגר"ח או"ח סי' ק"ח).

אם מותר לתבוע חמיו לדין תורה

כתב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, בספרי דברים (פ"א ט"ז) בין איש ובין אחיו ובין גרו, גרו, זה חותנו, דורש מלשון גרו שגר עם בתו, נראה לפמשי"כ הט"ז (יו"ד סי' רמ"א סק"ב) בשם הגאונים שהבן לא יתבע את אביו לדין שלא יבא לידי קללת האב אם יתחייב שבועה או חרם, אלא יקנה תביעתו לאחר, וסלקא דעתך כיון שחייב אדם בכבוד חותנו כאביו כמ"ש במדרש שמואל בפסוק ואבי ראה גם ראה ומובא ג"כ ביו"ד (סי' ר"מ סכ"ד), וס"ד דגם את חמיו אסור להזמין לדין, קמ"ל דכאן אין איסור קללה, (טעמא דקרא דברים א' ט"ז).

בכבוד חמיו וחמותו רשעים

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, האם אדם חייב בכבוד חמיו וחמותו היכא דהם רשעים, והשיב רבינו, גם אביו ואמו רשעים א"צ לכבדם רק שלא יבזום, (שערי ציון ב' תשובה ב').

והנה נער הבר מצוה ני"ו, בוצין בוצין מקטפיה ידיע, [ונולד בשבת שאמרו ע"ז בשבת קנ"ו א' קדישא רבה יתקרי], וזכיתי ללבן עמו הרבה ספיקות ושעשועין דאורייתא, ושותא דינוקא עלה לפני מלכי רבנן רבותינו הגדולים, ובמשך הרבה שנים עלה עמי מידי שבוע במעלי דשבתא ובימי מועד לרבינו הגדול מרן שר התורה הגר"ח קניבסקי זצ"ל בעל דרך אמונה, ונהג עמו בעין יפה להשיבו דע"ת בכתב ובע"פ, גם הציע שאלות לפני רבותינו יבלחט"א, וקובע ברכה בספר שמועות טובות, וכעת לקטתי מהנוגע לעניני בר מצוה, ובחיוב הבדלה וזימון בקטן והגדיל במוצ"ש שנוגע לנער הבר מצוה, ובראש החיבור מובא 'קובץ בעלי אסופות' מש"כ כעת לרגל הבר מצוה בגליון דברי שיח ב'בעלי אסופות' במשנת רבינו הגדול מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, בעניני תפילין מופלא סמוך לאיש ובר מצוה במוצ"ש, ורבינו הגדול זצ"ל ימליץ טוב בעדו ובעד כולנו לזכות לילך בדרך המלך שהראה לנו בטובו בחן בחסד וברחמים.

והנני מפיל תחינה ובקשה לפני הקב"ה עד הנה עזרונו רחמיך ולא עזבונו חסדיך ואל תטשינו ה' אלקינו לנצח ונהיה אנו וזרעינו יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה באהבה ובשמחה.

שמעון באאמו"ר הגרב"מ זצ"ל ויסברג

בעניני הנחת תפילין

מנהגי הנחת תפילין שקבל רבינו מאביו הקה"י

אמר רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, שאביו מרן הקה"י זצ"ל הורה לו להניח תפילין חודש קודם הבר מצוה, ורוב הנהגותיו בהלכות תפילין הם מאביו זצ"ל, שלימד אותו קודם שנעשה בר מצוה איך להניח תפילין, ואמר הקה"י שמספיק ללמוד ההלכות בספר חיי אדם הלכות תפילין כי מביא כל הדינים בקיצור, (ארחות רבינו שם אות פ"ו), וכגון מה שנהג קודם שמניח תפילין של יד לומר לשם יחוד וכו' הנדפס בסידורים, [וכן נהג לומר לשם יחוד קודם המצוה בליל הסדר ובעוד מקומות], ואמר רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שכן נהג ע"פ אביו הקה"י זצ"ל, אף שהנהגת מרן החזו"א זצ"ל היה לא לומר בשום מקום את הלשם יחוד כי חשש לדעת הנוד"ב (ח"ב סי' ק"ז) שלא לומר, כמו כן נהג בכריכת הרצועות של יד, שלא לכרוך כל הרצועות צמודים זה לזה, אלא אחר ג' רצועות השאיר ריווח ואחר הריווח היה כורך ד' הנותרים, ואמר שכן נהג אביו הקה"י, ואמר לו שהטעם בזה כי ג' הרצועות רומז לחומש במדבר שנחלק לשלש חלקים, דפרשת ויהי בנסוע הוא חומש לעצמו ע"י בשבת (קט"ו ב'), וארבע רצועות הנותרים כנגד שאר ארבע חומשי תורה, כמו כן השיב,

א. והראו בספר רבנו הקדוש מהארנסטייפל תולדות רבו של אבי הקה"י רבי חיים פרץ זצ"ל (פ"י עמוד שי"ד), שמרן הקה"י זצ"ל העיד בגדלו ממה שראה בקטנותו בהיותו כבן שש שנים, כשאביו הרה"ח ר' חיים פרץ ז"ל לקחו לחזות בתפלתו של אותו צדיק רבו האדמו"ר מהארנסטייפל זצ"ל בתפלת שחרית של יום חול, וציין מרן הקה"י את סדר הכריכות בתפילין של יד שדרך שלוש כריכות על ידו, אח"כ השאיר מעט ריווח, ושוב כרך ארבע כריכות, והיא שיטה הנמצאת בין המקובלים באופן הכריכות, למרות שבכתבי הרה"ק רבי חיים ויטאל תלמיד האר"י הקדוש זצ"ל מובא שיש לכרוך קודם ארבע כריכות ואח"כ שלוש כריכות, ע"כ, ועי' בס' אלא ד"א של הלכה (פל"ז ס"ו) שכן נהג גם מרן הגראי"ל שטינמן זצ"ל אבל הקדים קודם ד' כריכות ואח"כ ג' כריכות, ועי' שע"ת (סי' כ"ז סקט"ו) ומשנ"ב (סקל"א) שיש מקצת שנוהגים לכרוך ג' כריכות על הקיבורת וד' על הזרוע, ובכה"ח (סי' כ"ה סקט"ז) כ' בשם כמה ספרי מקובלים לכרוך ג' כריכות על הקיבורת כצורת שי"ן של שק"י, מלבד ז' כריכות על הזרוע, וכתב, שיש שחששו משום מוחק את השם כשמסיר הרצועות מידו, וכתב ליישב שאין בזה חשש, ועוד הביא מהתשב"ץ (ח"ג סי' קי"ח) שכתב, וז"ל, מה שנהגו לכרוך כריכות

שמנהגינו בכריכת הרצועות של יד, לכרוך תחילה בפרק התחתון של האצבע, ואח"כ בפרק האמצעי, ושוב לכרוך אחד בפרק התחתון כך לימדני אאמו"ר זצ"ל, (דעת נוטה תפילין סי' רצ"ז ועי' ארחות רבינו מהדורה חדשה ח"א תפילין אות מ"ג ועי' המנהג שכ' במשנ"ב סי' כ"ז סק"ל), אחר הנחת התפילין לא היה קורא פרשיות התפילין כמנהג שכתב במשנ"ב (סי' כ"ה סקט"ז) דיש נוהגין כן, ואמר שאצלינו לא נהגו בזה, (אלא ד"א של הלכה פל"ז).

להניח תפילין בעצמו ולא ע"י שליח

כשהתחלתי להניח תפילין באתי עם אאמו"ר זצ"ל לרבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, שיניח לי תפילין בפעם הראשונה ואמר רבינו המצוה עליך, ומצוה בו יותר מבשלוחו. (ועי' בדעת נוטה מזוזה סי' תע"ח דאין לכבד אביו או רבו בקביעת מזוזה דמצוה בו יותר מבשלוחו, ומ"מ פעמים שסייע לנכדיו בתחילת הנחת תפילין אבל הקשירה עצמה עשו בעצמם), והביאו משו"ת צפנת פענח (ח"ב סי' ג' ד') שכתב דאם הקטן מניח קודם הבר מצוה אין לו לברך אלא א"כ גדול מסייע לו ללבוש, וטעמו דכיון דחינוך היינו במקום שהגדול יכול לצאת בו ידי חובה ואם הקטן היה מניח לגדול לא היה יוצא ידי חובה דאינו בר קשירה, ועל כן אף אם הוא עצמו מניחם לא יברך אלא א"כ הגדול מניח לו, (וכן נקט הגר"ש אלישיב זצ"ל בס' ציוני הלכה חנוכה בדין קטן בנ"ח עמוד ל"ז), אמנם דעת רבינו (שם סי' רמ"ז ח' ובהערות שם) דאף דלכתחילה בגדול בעי דהגדול יניח לעצמו מ"מ אם אשה מנחת אפשר לברך על זה כיון דאיכא מצוה אף במה שהתפילין מונחים עליו, ואפי' הניח גוי, וא"כ י"ל דהוא הדין לקטן שמניח תפילין לגדול דמהני, וכן הוא בכף החיים (סי' כ"ז סק"ח), וממילא אף אם הקטן מניח לעצמו הרי הוא יכול לברך על זה, (דעת נוטה שם עמוד שע"ז, ועי' בדעת נוטה תפילין סי' רמ"ט בקטן שהניח תפילין והגדיל, דאף אי נימא דאיכא מצוה בקשירה אין צריך לחלוץ כיון דקטן חייב בהנחת תפילין מדין חינוך ואע"ג דהוי מדרבנן מ"מ מבואר בחולין י"ב ב' דמעשה יש לקטן ורק מחשבה אין להם וממילא יש לומר דיצא ידי חובת המצוה בקשירתו ואף דהוי בקטנותו, וכן נראה בביאור הלכה סימן י"ד ס"א ד"ה להצריך שכתב ופשוט דהקטן לעצמו מותר להטיל ציצית לכו"ע אם רק הגיע לחינוך שהוא מחוייב מדרבנן במצות ציצית

כצורת שדי לא היה מנהג רבותינו ולא מנהג הגאונים ז"ל ולא מנהג אשכנז וצרפת ופרובינצא וקטלונא, ומספרד יצא מתוך חבובם במצות ואינו מעכב. ועכ"פ משמע שיש בזה חיוב מצוה וכ"ש שאין בזה חשש איסור כלל.

ומיקרי בר לבישה להוציא את עצמו בציציותיו ויותר נ"ל דאפילו אם כבר נעשה גדול בן י"ג שנה אין צריך להתיר ציציותיו דהרי כדיעבד דמיא וכ"ז אם יודע בעצמו שהטילם אז לשמה, וכ"כ הביאווה"ל סי' ל"ט ס"א ד"ה וכל תיקון דמהני קשר של קטן עד שיגדיל).

אם מהני שיקשור גדול לקטן

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, שבתשובות חתם סופר (או"ח ח"א סי' ר"א) מבואר דאיכא מצוה בעצם הקשירה ודבר זה אפשר לעשותו ע"י שליח, וא"כ להנוהגים דהאב קושר תפילין לבנו בתחילה, כיון דקטן לאו בר שליחות אי אפשר לקשור עבורו, ונמצא מפסיד מצות חינוך על מצות קשירת תפילין, והשיב רבינו, חינוך הוא כעין גדול וכיון דבגדול מהני שליחות מקיים מצות חינוך, (דעת נוטה תפילין סי' שנ"ו).

לכסות הרצועות של תפילין של יד

לאחרי שהנחת תפילין בפעם הראשונה (לפני שלבשתי חליפה), לא כיסיתי רצועות התש"י בחולצה, וקרא לי רבינו, ובקש רבינו בעצמו להוריד השרוול שיכסה התש"י והרצועות, ולא היה רחב דיו ונקרע השרוול, ואמר לי תגיד לאמא שתקנה לך כותונת יותר רחבה כדי לכסות גם הרצועות, ולמעשה היה רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, מקפיד לעשות כן אף קודם הנחת תש"י, ואמר שגם זה בכלל לך לאות ולא לאחרים לאות, ולא חשש בזה להפסק, וכן מביא בס' אלא ד"א של הלכה שהנהגת רבינו היה שאחר הנחת תש"י מוריד את הבגד על היד שיכסה כל הרצועות ורק אח"כ מניח תפילין של ראש ושאלו לו שהרי זה הפסק קודם תש"י והשיב שאין לחוש להפסק כיון שהוא צורך התפילין שיהיה מכוסה, וכן גמר ההידוק ברצועות נחשב צורך ואינו הפסק, (אלא פל"ז ס"ו ועי' סי' כ"ז סעיף י"א ובמשנ"ב סקמ"ז לגבי כיסוי התפילין של יד ועי' בדעת נוטה ח"ג עמוד ע"ז בהערה במנהג החזו"א בזה שאחר שכיסה הבית ש"י במכסה כיסה השרוול לפני הנחת תש"י, וע"ש עמוד קע"א דמדינא סגי לכסות רק הבית ואינו מכסה הרצועות רק לצניעות שאין ראוי להתפלל כך, ועי' בעזרת אליעזר עניני בר מצוה עמוד י"ט שכ' רבינו דאף המברך על תש"י רשאי להפסיק אחר הנחת תש"י לכסות בחולצה השרוול, ומביא מהליכות האיש עמוד י"ח שכן נהג מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל ובשם האדר"ת הביא בס' פתחי תשובה דחשש להפסק רק יכסה בטליתו או יכסה בשרוול עד המרפק).

והביאו בשם רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שאמר על מי שלא מכסה השרוול בגלל התפילין שדומה לפוחח, והגרמ"מ לובין שליט"א אמר בשם מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל שדעתו היה שבשחרית אפשר להתפלל כשהחליפה תלויה מחמת התפילין (כפי שהיה נוהג שלא לכסות והיה תולה החליפה) ולא במנחה, וכן לענין נט"י נחשב מקום מגולה בעת הנחת תפילין וכ"כ הבא"ח (פ' תולדות סי"ז), אמנם החזו"א סבר שתמיד אפשר להתפלל כשהחליפה תלויה, וגם בשבת אין חשש הוצאה בכה"ג. ואמר דעד עתה לא שם לב שיש שאין מכסים כלל גם בחולצה התפילין, ואמנם אי"ז מכובד אבל לא מצינו שיחשב פוחח ע"י בשו"ע (סעי' נ"ג סי"ג), ועי' דעת נוטה כת"י (דיני ש"צ אות רפ"ז) דמי שלובש חולצה עם שרוולים קצרים אין ראוי לעבור לפני התיבה, ואמר שנשאל על שאלה אחרת כיו"ב במי שמחמת כויות בגבו לא יכול ללבוש בגד אם יכול להתפלל ואם יכול לכסות סביבו ויוצא ראשו חוץ למחיצה שפיר דמי, אבל בלא"ה מבואר במשנ"ב דשוא"ת ולא יתפלל כך ערום.

ואמר לי בן רבינו, הגר"ש שליט"א, שמעשה היה עם רבי שמואל אפשטיין ז"ל שלא היה מכסה היד שהניח תפילין בשרוול ופ"א כשעלה לתורה ראה רבינו שידו מגולה ואמר ביידיש יש כאן שאלה של פוחח וכיסה היד בטליתו, ורבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל היה מקפיד לכסות גם בחולצה, וגם בחליפה, ומרן החזו"א התפלל כשהחליפה תלויה, ועי' בדעת נוטה (תפילה אות ק"ג וח"ג תפילין עמוד ע) שכ' רבינו דאין ראוי להתפלל כך, ובני אהרן נפתלי נ"ו ברר אצל הגר"מ גריינמן שליט"א ואמר שמרן החזו"א זצ"ל אמנם לא נתן שרוול החליפה על התפילין אבל כיסה בשרוול החולצה, וגם סגר החליפה בכפתור.

בענין כיסוי תפילין של יד

כשהתחלתי להניח תפילין חדש לפני הבר מצוה, הייתי מתפלל שחרית כותיקין ויושב ע"י רבנו זיע"א, והיה עוקב אחרי לראות שהתפילין במקום ומסדר לי הרצועות אם התהפכו (והעיר לי שבנפ"א נופלים על יד ימין כשיש תפילין), וראה שאני לא מוריד השרוול על גבי התפילין של יד (ועדיין לא היה לי חליפה לפני הבר מצוה), קרא לי והחל מנסה להוריד השרוול של החולצה ולמעשה לא עלה בידו ונחתך השרוול, וא"ל : תגיד לאמא שתקנה לך כותונת יותר רחבה, ואאמו"ר זצ"ל סיפר זה לרב אחד ושלח הרב לברר אצל רבנו הדבר האם באמת חייבים לכסות התפילין של יד, והשיב שהתפילין של ראש צריך שיהיו מגולין

כמש"כ וראו כל עמי הארץ, אבל של יד אמנם אין חיוב לכסות כמש"כ הרמ"א (סי' כ"ז סי"א) בשם המרדכי שאין להקפיד אם מכוסים או מגולים, אבל כבר כתב המשנ"ב (שם סקמ"ז) בשם א"ר וארצוה"ח דלכתחילה טוב יותר לכסותם, ורבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל הקפיד על כך, והיה מכסה עוד לפני שהניח תפילין של ראש, ואמר שאין בזה חשש הפסק כי הוא צורך התפילין שיהיה מכוסה, ראה בס' אלא ד"א של הלכה (פ"ז ס"ט).

ובדעת נוטה (תפילין תשובה של"ו) השיב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל דמצד דרשת חז"ל לך לאות ולא לאחרים לאות סגי לכסות רק את הבית, ולפי"ז האידנא שיש כיסוי ע"ג הבית סגי בהכי, ואף שאין מכסה התיתורא עיקר לך לאות לכאו' קאי על הבית עצמו, ומ"מ לכתחילה יכסה עד המרפק מדין צניעות, ובמשנ"ב (סי' כ"ז סקל"ב) הביא מהלחם חמודות הל' תפילין (סקמ"ד) דבני אוסטרייך נהגו לכרוך רצועה ע"ג התפילין כיון שהשרוול שלהם היה צר ובלא"ה היו התפילין נדים מקומם. ועי' בדעת נוטה (שם תשובה של"ה) לחזור וללבוש השרוול של החליפה אחר הנחת התפילין כי אין ראוי להתפלל כך, וכמש"כ המשנ"ב (סי' צ"א סקי"ב) שיש לעמוד בתפילה כדרך שעומד לפני אנשים חשובים.

זמן הנחת תפילין לפני הבר מצוה

כתב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, שמנהגינו להניח לקטן תפילין חדש לפני הבר מצוה, (דעת נוטה תפילין סי' תשכ"ב), וכן נהג אביו מרן הקה"י זצ"ל כשהניח לו תפילין, (ארחות רבינו ח"א תפילין אות פ"ה וכמש"כ בערוה"ש סי' ל"ז ס"ד). ובמשנ"ב (סי' ל"ז סקי"ב) כ' דנהגו להניח שנים או שלשה חדשים קודם הזמן, וכ' הביאווה"ל (שם ד"ה וכן נהגו) דאם רוצה להניח תפילין קודם לזמן זה מצדד הפמ"ג דאפשר לסמוך על קטן בן י"ב הלומד תלמוד ויודע לשמור את עצמו בקדושה שיוכל אז להניח תפילין, אמנם רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל כתב דלא נהוג כן, דחוששין שלא יתנהג בהם בקדושה, (דעת נוטה שם). ונשאל, מדוע נוהגים לחנך ילד להניח תפילין רק שלשים יום לפני הבר מצוה ולא קודם כל שיוודע להיזהר בכל הלכות תפילין כמו בשאר מצות שהגיל חינוך הוא קודם והרי מספיק שיניח תפילין ויקרא בזה ק"ש ויקיים המצוה של תפילין ובשביל זה אפשר לחנכו הרבה קודם, וכתב, חוששין שלא יתנהג בהם בקדושה, (עזרת אליעזר תפילין עמוד מ"ו), ואם רוצים ללמדו כיצד יניח תפילין לא יברך אז על

הנחת התפילין, (שם), וכשמניח רק להתלמד השיב שיכול להתלמד גם בלילה (שם), ואמר דעדיף להתלמד בלילה מבחוה"מ. ואמר רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, לומר לילד שעומד לפני בר מצוה, לקבל על עצמו שיחזור על הלכות תפילין, (פותח את ידך עמוד תקל"ח).

מי שנעשה בר מצוה אחר ימי חוה"מ

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל להנהיגם להניח תפילין חודש לפני שנעשה בן י"ג מה הדין במי שנעשה בר מצוה לאחר חג הפסח אימתי יתחיל להניח תפילין האם צריך להניח ל' יום בפועל קודם שנעשה בר מצוה, ולפי זה ימי חול המועד אינם מן המניין, או דמתחיל להניח תפילין ל' יום לפני הזמן שנעשה בר מצוה אע"ג דבפועל יניח פחות מל' יום, והשיב, המנהג לפי התאריך (וכמו שלא מחשבים ימים כנגד השבתות שבאמצע החדש ע"י לשוח בשדה סי' כ"ד ס"ו דאינו רק מנהג להתחיל חדש קודם וא"צ ל' יום וע"י ווי העמודים וחשוקיהם גליון צ"ו עמוד מ'), וכמו כן אם חל הבר מצוה בשבת או ביו"ט כתב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל דלא יקדימו, ומ"מ הוסיף רבינו דמי שנולד בט' באלול מסתבר דיתחיל להניח ב' באב דכיון דביום דמתחיל להניח תפילין אית ליה שמחה אין זה ראוי להתחיל להניח בתשעה באב, (דעת נוטה שם סי' תשכ"ג).

בענין ברכת שהחיינו על תפילין

כתב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, אין מברכין שהחיינו על תפילין, דמצוות לאו ליהנות ניתנו, ע"י ר"ן סוף פסחים, ויש חוששין להמחמירין וקוננין פרי חדש ומוציאין אותו, (דעת נוטה תפילין סי' תשט"ז), ונשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל לנהיגם להדר לפני שמניחים תפילין לקחת פרי חדש ולברך שהחיינו על הפרי חדש ולכוין גם על התפילין, האם די שהפרי חדש לפניו או שצריך לאוכלו, והשיב, יותר טוב לאוכלו, ושאלו, אם צריך לאכול מהפרי החדש א"כ מתי יאכלנו, הרי אי אפשר לאכול לפני התפילה כשמניח תפילין, והאם חתיכה קטנה יהא מותר לאכול לצורך שהחיינו, והשיב, יטעם משהו, (עזרת אליעזר תפילין עמוד מ"ה), ולמעשה השיב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שהמנהג שלא מברכים שהחיינו, (לבנימין אמר סי' ל"ז ס"ג וכן א"ל בנו הגר"י ש שליט"א שלא בירך כשהניח לו רבינו תפילין לפני הבר מצוה).

גמר מצות קשירת תפילין של יד כשתוחב הרצועה

לשון השו"ע (סי' כ"ז ס"ח סי' ל"ג ס"ה) אורך רצועה של יד כדי שתקיף את הזרוע ויקשור ממנה הקשר ותמתח על אצבע אמצעית ויכרוך ממנה על אצבעו כריכות ויקשור, ומבואר דבעינן שיהיה הסיום דרך קשירה בדוקא. וכ"ה לשון הרמב"ם הל' תפילין (פ"ג הי"ב) והלכות קטנות למרדכי (רמז תתקס"ט) והחינוך (מצוה תכ"א), ובביאור הגר"א (סי' כ"ז ס"ח) כ' דלא נהגו לעשות קשר בסוף ונראה דבא לחלוק בזה על השו"ע, וכן פי' רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל בדעת נוטה (ח"ג עמוד קנ"ו) אמנם הביא שם דאביו מרן בעל הקה"י זצ"ל הקפיד לעשות קשר בסוף, והוסיף, דאם אינו תוחב בסוף אלא מחזיק הרצועה בידו אין זה מחזיק ואינו קשירה והוא מעכב, ועי' ערוה"ש (סי' כ"ז ס"ט) שכ' ויקשור, כלומר שיתחב הרצועה באופן שתתקיים, ע"ש. וכן בטור (סי' כ"ז ס"ח) כתב, והרצועה יכרוך אותה לאצבע שיגיע עד זרועו סביב האמצעי וכורכה סביבה שלש פעמים, ולא הזכיר הטור ויקשור. ושמעתי ממח"ס אשי ישראל ששמע מהגאון בעל חזון יחזקאל שהיה מקפיד לעשות בסוף כריכת הרצועות קשר גמור שטעמו כי לשון הרמב"ם הוא ויקשור וכמו שהביא גם השו"ע, ואמר שגם מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל הקפיד ע"ז הרבה שנים אבל בסוף ימיו אמר שהוא רק חומרא.

תחיבה פ"א ותחיבה קודם שיחלוץ תפילין של ראש

וכתב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל דצריך לעשות תחיבה המתקיימת ולא סגי במה שמחזיק הרצועה בידו, והיינו דכיון דאין התפילין יכולים לעמוד מצד עצמם אין זה קשירה, וכע"ז מצינו במשנ"ב (סי' כ"ה ס"ק ל"ח) דאחר שקשר על זרועו לא יניח מיד תפילין ש"ר אלא יכרוך מקודם על זרועו דבלאו הכי לא מתקיים ואינו נקרא קשירה, ומ"מ הוסיף רבינו שדי לתחוב פעם אחת אם זה מחזיק, (דעת נוטה ח"ג הערה תל"ה), וע"ש דלפי"ז אף כשחולץ התפילין צריך לעשות כן, והיינו דכיון דסדר חליצת התפילין הוא דבתחילה חולץ הרצועה שבאצבעו ואחר כך חולץ של ראש ולבסוף חולץ של יד ממילא אם לא יכרוך ויתחוב הרצועה אחר שמסיר אותה מידו נמצא דבתחילה חלץ את כל התפילין ש"י לפני שחלץ להש"ר ועל כן יעשה כמבואר, וכן היה נוהג רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, ומ"מ לשואל אחר הוסיף דמי שחלץ הכריכה מידו וכגון לברכת כהנים או להגבהת ס"ת לא צריך כשכורך עוד פעם לברך, דאין זה חיוב קשירה

בפני עצמו, אלא הוא קיום לקשר התפילין, וכל שהתפילין מונחות במקומם אין חוזר ומברך, והיינו לדעת השו"ע (סי' כ"ה סי"ב) דס"ל דהחולץ על מנת להחזיר צריך לברך דאילו לדעת הרמ"א שם בלאו הכי אין צריך לברך הכא וכמו בכל חולץ על דעת להחזיר.

מקור הנהגה זו

רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל אמר שכורך את הרצועה שנשארה על כף ידו וקושרה, דהיינו שתוחב סוף הרצועה תחת הכריכות שיהיה מהודק, וביאר טעמו, דאל"כ לא נחשב שהתש"י מהודק היטב, והביא שמקור הדברים הוא מב"י (סי' כ"ז ס"ו ד"ה כתוב) שיש בתש"י קשירה והידוק, ולכאורה כוונתו קשירה של התפילין והידוק הרצועות על היד, [ועי' שם בב"י סי' כ"ז ס"ו מהסמ"ק סי' קנ"ג שכתב וכשהוא מניח אותם בשמאל הוא קושרן ומהדקן ביד ימינו עכ"ל, וע"ש סי' ד"ה ודע מהתוספות במנחות ל"ה ב' ד"ה משעת דמדאמרינן בגמרא תפילין מאימתי מברך עליהם משעת הנחה עד שעת קשירה היה מדקדק רבינו אליהו שצריך לקשור תפילין בכל יום ור"ת אמר שאין צריך ועד שעת קשירה דאמרינן היינו הידוק שמהדקו ומצמצמו בראשו, ולפי"ז ההידוק הוא במקום ההנחה לצמצמו בעת הקשר], כן אמר טעמו בשם אביו מרן הקה"י זצ"ל (אלא ד"א של הלכה פ"ז אות ח' וכן מובא בארחות רבינו ח"א עמוד מ"ו, ועי' הנהגות והליכות פ"ג הערה ג' די"א שכן נהג החזו"א לתחוב הרצועה שהרצועה תהיה תפוסה לפני הנחת הש"ר).

ובהערות לדעת נוטה (ח"ג סי' ש"ג) מובא שכוונת הקה"י לדברי הב"י (סי' כ"ז ס"ח) בשם המרדכי הל' תפילין (י"א ע"ד), במה שאמרו במנחות (ל"ה ב') אמר ר"פ גרדומי רצועה כשרים ואמרינן עלה מכלל דאית להו שיעורא וכמה שיעורא אמר רמי בר חמא אמר ריש לקיש עד אצבע צררה, רבה קטר להו ופשיט ושדי להו רבי אליעזר בן יעקב קטר להו ומתלית להו ופירש"י (שם) דמיירי הכא ברצועה דתפילין של ראש ובערוך ועוד ראשונים נקטו דמיירי ברצועה של יד, ולפי זה ביאר המרדכי הל' תפילין (י"א ע"ד) דרבה ס"ל דצריך לקשור הרצועה באצבע צררה ורבי אליעזר בן יעקב סבירא ליה דצריך אף לכרוך ג' פעמים ואחר כך לקשור ואע"ג דבגמ' אמרינן קטר להו ומתלית ומשמע דקודם קשר, וביאר הגר"א (סי' כ"ז סק"ב) דאגב דנקט רבה הקשירה מקודם קטר להו ופשט נקט רבי אליעזר בן יעקב הקשירה בתחילה קטר להו ומתלית ולעולם כוונתו

דצריך לכרוך ואחר כך לקשור והגר"א כתב שם לבאר הסוגיא באופן אחר דמש"כ דרבה קטר להו היינו על הקשר וההידוק שבזרוע ועפי"ז כתב דמש"כ הרמב"ם ויקשור היינו דבלאו הכי לא קיימי הכריכות ולכן אין אנו נוהגין לקשור שם כי אינן לעיכוב רק נקט שיתקיים אמנם הבית יוסף נקט דמש"כ ויקשור היינו על האצבע וכדעת המרדכי ומבואר דס"ל דמדינא דגמרא צריך לקשור אחר שכרך על אצבעו, והסכים רבינו לראיה זו.

מה כוונת השו"ע יכרוך ג' כריכות "ויקשור" והאם מעכב

ונשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, מה הביאור במש"כ השו"ע (סי' כ"ז ס"ח) ויכרוך ג' כריכות ויקשור דלא שמענו דנוהגים לעשות קשר בתפילין של יד בסוף הרצועה, והשיב רבינו, כריכה בסוף נקרא קשירה עיין משנ"ב (סי' תרנ"א סק"ח) ע"ש, (דעת נוטה ח"ג סי' ש"ב). ונשאל רבינו (שם סי' ש"ג) האם דין זה מעכב, והשיב, כן, אאמו"ר זללה"ה הקפיד בזה, ובזכרוני שכן מבואר בבית יוסף, ונשאל (שם סי' ש"ד) לא הבנתי מאי טעמא קשר זה מעכב והא סוף סוף קשר התפילין על זרוענו ומה"ת להצריך קשר נוסף, והשיב, אם אינו סוגר בסוף אין זה מחזיק ואין זה קשירה ומעכב. ומקור דברי השו"ע דצריך לקשור כן הוא מהרמב"ם הל' מתפילין (פ"ג הי"ב) וכ"ה בביאור הגר"א (שם), ובשו"ת פאר הדור להרמב"ם (סי' ע"ג) מובא, דשאלו את הרמב"ם על קשירה זו אם מוכרח לעשותה וכתב הרמב"ם דכאשר יניח הרצועה על הקיבורת אז הוי הקשר העיקרי ואז צריך לברך אמנם הקשירה על האצבע תהיה אחר הברכה ואז יהיה קשירה תמה ע"כ, ונראה מדברים אלו דקשר זה הוי בכלל מה שאמרה תורה וקשרתם, ובלבוש (סי' כ"ז ס"ח) כתב דכן קיבלו מחכמי הגמרא, וע"ע בקצות השולחן (סי' ח' ס"ק מ"ב) ובהערות שבסוה"ס (שם) דיש שנהגו לעשות קשר ממש, ורבינו הביא מש"כ המשנ"ב (סי' תרנ"א סק"ח) דמה שעושין מעלי הלולב כמין בית יד ותוחבין הלולב בו ג"ז בכלל קשר והיינו דענין הקשר כאן הוא להחזיק את התפילין וכדכתב רבינו (שם תשובה ש"ד) וכיון דהכריכה והתחיבה מחזיקים הרי זה מהני, וכן הוא בערוך השולחן (סי' כ"ז סי"ט). ועי' מש"כ בקרן אורה מסכת מנחות (ל"ה ב' ד"ה וצ"ל דגבי של יד) ובאמת בשל יד שנאמר בו קשירה להדיא לא נתברר לי אופן הקשירה, דלכאורה אין קשר בשל יד, אלא כריכה בעלמא, שעניב הרצועה ברצועה המכורכת, וזה לא הוי קשר גם לענין שבת, וצ"ע.

מקום קשר תש"י מעל העצם או תחתיה

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, המשנ"ב (סי' כ"ז ס"ק ל"ה) כתב דעיקר הקשר יהיה למעלה מן הגומא, ולכאור' הוא על גבי העצם ממש, אמנם בביאור"ל (שם ד"ה בעורף) החזיק כהגר"א שהקשר צריך להיות מתחת שיפוע הקדקוד, וזה לכאור' מתחת לעצם, וא"כ צ"ע היכן יעשה הקשר, והשיב, באמצע, (דעת נוטה סי' שט"ז וזה מש"כ דעיקר הקשר יהיה למעלה מן הגומא ולא כולו).

למשמש בשל ראש תחילה כשסמוך לידו

במסכת יומא (ל"ג ב') אר"ל אין מעבירין על המצות, אמר רבא ש"מ מדר"ל עבורי דרעא אטוטפתא אסור. היכי עביד מדרעא לטוטפתא, פירש"י מדריש לקיש, דאמר אין מעבירין על המצות. ש"מ עבורי דרעא אטוטפתא, לאחר תפילין שבזרוע בשביל תפילין של ראש אסור, דהא בזרוע פגע תחילה, ובתוספות מסכת (שם ד"ה עבורי דרעא) ורבי אליהו זצ"ל מפרש דלענין משמוש איירי דחייב אדם למשמש בתפילין כל שעה ק"ו מציץ והשתא קאמר דבשל יד ממשמש תחילה משום דפגע בהן ברישא ואח"כ ממשמש בשל ראש.

וכתב השו"ע (סי' כ"ח ס"א) דכשמשמש בתפילין ימשמש תחילה בשל יד ואח"כ בשל ראשי, ובמשנ"ב (שם סק"ג) כתב דה"ט משום דתפילין של יד סמוכה לו למשמשו ואין מעבירין על המצוות ושאלתי ממרן רה"י הגראי"ל שטינמן זצ"ל מה הדין בכה"ג שכעת ידו סמוכה לתפילין ש"ר, האם צריך למשמש בתחילה בתפילין ש"ר ואח"כ בש"י, והשיב דאה"נ כל טעם הקדמת ש"י הוא משום דפוגע בד"כ תחילה בש"י, אבל כשמשעין מצחו על ידו והיד סמוכה טפי לש"ר עליו להקדים ש"ר, אבל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל נקט דבכל ענין יש להקדים ש"י, וכ"כ בדעת נוטה (תפילין סי' שמ"ו). לשואל שכ' דלטעם שכ' המשנ"ב (שם) להקדים ש"י משום דתפילין של יד סמוכה לו למשמשו ואין מעבירין על המצוות דלפי"ז נראה דבכה"ג דידו סמוכה לתפילין ש"ר צריך למשמש בתחילה בתפילין ש"ר ואח"כ בש"י, והשיב רבינו, אין נכון. וביאר רבינו דמש"כ המשנ"ב הטעם דאין מעבירין, היינו דכן הוא בדרך כלל, ומה דידו קדמה אצל ש"ר אין זה נחשב העברה, ומתחשבים בשאר בני אדם, ובלבוש (שם) כתב טעם אחר בזה דכיון דתפילין ש"י קודם בפסוק משו"ה קודמים במשמוש ובוודאי דלפי זה לעולם יש לו להקדים ש"י לש"ר.

וע"ש במשנ"ב (סי' שמ"ז) שנשאל רבינו למש"כ המשנ"ב (סי' כ"ח סק"ג) דימשמש בש"י תחילה דאין מעבירין על המצוות צל"ע מש"כ הבן איש חי פ' בשלח (ש"א אות א') דקודם שיתחיל העמידה כשאומר גאל ישראל ימשמש בתפילין של ראש דלכא' הוא מעביר על המצוה בכה"ג, והשיב רבינו, רק אם צריך למשמש בשניהם ש"י קדים, דבכה"ג שרוצה רק למשמש בתפילין ש"ר לא שייך לומר דהוא מעביר על המצוות וכמוש"כ המשנ"ב (סי' כ"ה סק"ג) דאף אם נטל ש"ר תחילה אם אין רוצה להניחם עדיין רק לאחר זמן לא שייך בזה אין מעבירין על המצוות ע"ש עוד בביאור"ל (ס"א ד"ה ויצטרך). ולפי"ז מי שחושש לדברי רה"י הגראי"ל ומוצא שכעת ידו סמוך לתש"ר יכול להחליט למשמש כעת רק בש"ר, ולאח"ז ימשמש שנית ש"י ואח"כ ש"ר, ואולי לא כ' רבינו כן רק במש"כ הבא"ח שיש טעם למשמש לפני שמו"ע דוקא בש"ר, אבל כשאין טעם למשמש רק בש"ר אין להקדים ש"ר בכל ענין.

אך י"ל דבמשמוש בעת אמירת וקשרתם, יש טעם למשמש תחילה בש"י שזה מזכיר תחילה, ועי' בדעת נוטה (שם סי' שמ"א) שנשאל רבינו, המשנ"ב (סי' כ"ח סק"ב) כתב, דבעת התפילה אין צריך למשמש בתפילין וצ"ע דהשו"ע (סי' כ"ח ס"א) כתב, דכשאומר וקשרתם לאות על ידך ימשמש בש"י וכשאומר בין עיניך ימשמש בש"ר, ומבואר דאף שהוא בעת התפילה ימשמש בתפילין, והשיב רבינו, דשם ממשמש משום שמזכירים קרא דתפילין, וא"כ י"ל דכאן לכו"ע אף שידו כעת סמוכה לש"ר הרי כעת אינו חייב במשמוש מן הדין דעוסק בתפילה וק"ש, וטעם המשמוש רק משום שמזכיר בקרא וקשרתם, ובזה יש להקדים ש"י כסדר הכתוב.

ובשיח הלכה (סי' כ"ח ס"ד) כ' דלטעם המשנ"ב דאין מעבירין על המצוות לפי"ז נמצא לכאורה דמי שידו מונחת לו סמוך לתפילין של ראש והגיע במצב כזה למקום שממשמשין בתפילין וכגון לוקשרתם לאות על ידך וגו', וכדאיתא בשו"ע כאן ולקמן (סימן ס"א סכ"ה) חייב להקדים למשמש תפילין של ראש תחילה דכעת זה סמוך לידו ואדרבא אי יעביר ידו למשמש בתפילין של יד יעבור לכאורה על איסור דאורייתא ראין מעבירין, וע"ש (ס"ה) מדברי המשנ"ב (סק"ד) דרק לענין הנחת תחילה, או שזזו ממקומן, בזה אמרי' דאף בפגע בשל ראש יעביר על המצוה כדי לקיים וקשרתם לאות על ידך תחילה והדר בין עיניך.

והגרמ"מ לובין שליט"א אמר דמי שידו סמוכה לתש"ר שנשען מצחו, יש לו למשמש בתש"ר תחילה משום אין מעבירין, ואע"פ שכעת ממשמש משום אמירת וקשרתם על ידך, ומש"כ לבוש (סי' כ"ח ס"א) שימשמש תחילה בשל יד דקודם בקרא מיירי בסתמא שאין ידו סמוכה לתש"ר.

בענין ברכת שהחיינו על תפילין

כתב הרוקח (סימן שע"א) דכל מצוה שעל האדם לעשות ולא עשאה ומתחנך לכתחילה צריך לברך שהחיינו ולכן כיון שבכיסוי הדם מתחנך פעם ראשונה בחייו יברך שהחיינו והביא ראיה ממנחות (ע"ה ב') לענין היה עומד ומקריב מנחות בירושלים אומר שהחיינו שנתחנך לעבודה, וכן הביא הרמ"א (יו"ד סי' י"ט ס"ב) לענין העושה כיסוי הדם פעם ראשונה, והש"ך (שם סק"ה) כ' דלא יברך שהחיינו מטעם זה, הואיל ודוקא במנחות (שם) לענין עבודה מברך שהחיינו דהוי כדבר הבא מזמן לזמן שהרי הכהנים היו מתחלקים לכ"ד משמרות ואין מתחדשות יותר מפעמיים בשנה, וכמש"כ תוס' במנחות (שם) והר"ן ורשב"א (בברכות ל"ז ב'), וברמב"ם הל' תמידין ומוספין (פ"ז הי"ח) כתב שמברך הכהן שהחיינו דמיירי במקריב מנחה מתבואה של חדש אחר הבאת ב' הלחם בשבועות, ורש"י במנחות (ע"ה ב') כתב דמיירי בכהן שמקריב מנחת העומר שהיא מתבואה חדשה, ורש"י בברכות (ל"ז ב') כתב דמיירי בישראל שהתנדב מנחה ולא הביא מנחות זה ימים רבים ולפיכך מטעמים אלו חייב לברך שהחיינו משא"כ הכא בכיסוי הדם לא חייב בשהחיינו.

ובמשנה ברורה (סימן כ"ב סק"ב) הביא מהמג"א (סק"א) דרק על טלית חדשה מברך שהחיינו דלא גרע מקנה כלים חדשים, אבל אין מברך שהחיינו על המצוה כיון דאינו בא מזמן לזמן, ולפי"ז אם עשה ציצית בבגד שהיה לו מכבר אף שלא היה בו ציצית מעולם אין צריך לברך שהחיינו, וה"ה אם עשה תפילין לעצמו אינו מברך שהחיינו, ועיין בביאור הלכה (שם ס"א ד"ה קנה) מהב"י (ס"א ד"ה העושה) דכל זה הוא דעת בעל העיטור (ח"ב ע"ו ב'), ואף דלכתחלה בודאי יש לנהוג כן אחרי דדעת השו"ע (שם ס"א) ועוד כמה וכמה מהאחרונים פסקו כן, מ"מ לאו מילתא דפסיקתא הוא דהע"ת (סק"א) והט"ז (סק"א) פסקו כהרמב"ם הל' ברכות (פי"א ה"ט) והביאם הא"ר (סק"א) והגר"א (ס"א) בביאוריו פוסק ג"כ כהרמב"ם (שם) דצריך לברך שהחיינו גם על תפילין מחדש, [וכ"ז אם עשה אותם בעצמו אבל אם קנה התפילין מהסופר וכן לענין הציצית אם הטילם

אחר בבגדו משמע מהגר"א שם דאף לדעת הרמב"ם אין צריך לברך שהחיינו אם לא שקנה עתה הטלית מחדש דצריך לברך מחמת כלים חדשים] ע"כ מהנכון שיכניס עצמו להתחייב שהחיינו מצד אחר ויכוין לפטור גם את זה בפרט אם הוא לובש עתה התפילין פעם ראשונה בימי חייו בודאי יראה לעשות עצה זו דיש פוסקים שסוברים דעל כל מצוה שאדם עושה פעם ראשונה בימי חייו יברך שהחיינו. עיין בתבו"ש (יו"ד סימן כ"ח סק"ד) ובפמ"ג שם (שפ"ד סק"ה) ובא"ר בסי' זה (סק"א), ומהגר"א סימן זה משמע שאינו סובר כהרוקח (סי' שע"א) בזה, עכ"ל.

וכתב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, אין מברכין שהחיינו על תפילין, דמצוות לאו ליהנות ניתנו, עי' ר"ן סוף פסחים, ויש חוששין להמחמירין וקוננין פרי חדש ומוציאין אותו, (דעת נוטה תפילין סי' תשט"ז), ונשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל לנוהגים להדר לפני שמניחים תפילין לקחת פרי חדש ולברך שהחיינו על הפרי חדש ולכוין גם על התפילין, וכמש"כ הרמ"א (יו"ד סי' כ"ח ס"ב) לברך על עשיית מצוה בפעם הראשונה שעושה, וכן עי' דרך אמונה הל' תרומות (פ"ב ס"ק קמ"ט) במפריש תרו"מ פעם ראשונה, והביא שם שכן דעת הגר"א, האם די שהפרי חדש לפניו או שצריך לאוכלו, והשיב, יותר טוב לאוכלו, ושאלו, אם צריך לאכול מהפרי החדש א"כ מתי יאכלנו, הרי אי אפשר לאכול לפני התפילה כשמניח תפילין, והאם חתיכה קטנה יהא מותר לאכול לצורך שהחיינו, והשיב, יטעם משהו, (עזרת אליעזר תפילין עמוד מ"ה שלמעשה אנו מברכין שהחיינו רק בעת אכילה, ויכול גם לברך על בגד חדש, והגרש"ז אויערבאך זצ"ל היה מקנה התפילין עצמן לבן ואומר שיברך כדין כלים חדשים וזה מברך אף מלל"נ), ולמעשה השיב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שהמנהג שלא מברכים שהחיינו, (לבנימין אמר סי' ל"ז ס"ג, וכ"כ בדרך אמונה שהמנהג שאין לברך בלא פרי חדש, וכן א"ל בנו הגרי"ש שליט"א שלא בירך כשהניח לו רבינו תפילין לפני הבר מצוה).

ובאמת למנהגינו שמניח חדש לפני הבר מצוה, א"כ לכאו' במה שמניח לפני הבר מצוה אין כאן רק מצות חינוך, וחינוך דאב הוא מצוה כללית למען יצוה את ביתו ואת זרעו אחריו ואין נפק"מ במה שכעת מחדש במצוה חדשה, ואף אם חיוב חינוך על הבן ה"ז המשך לכלל מצות שמתחנך ומתרגל בהם, וכשנעשה בר מצוה כבר אין אצלו התחדשות אחרי שהניח חדש ימים אף שלא היה בר חיובא, עי' כע"ז במג"א (סי' תקס"א סק"ו) ומשנ"ב (סק"ז) לענין קטן והגדיל בחיוב קריעה על הכותל, וכן א"ל הגרש"א שטרן שליט"א דהמשנ"ב

והפוסקים שדנו על שהחיינו בתפילין מיירי במניח פעם ראשונה אחר הבר מצוה.

כעת ראיתי בס' משנה אחרונה (סימן כ"ב אות ז') שהובא כע"ז מספר תבואות שור (סי' כ"ח סק"ד) שכתב בטעמא דבחור בר מצוה אינו מברך שהחיינו בפעם הראשונה שלובש תפילין, משום דקיימא לן (בשו"ע סי' ל"ז) דקטן היודע לשמור תפילין בטהרה חייב אביו לקנות לו תפילין לחנכו, ועיין במשנ"ב (שם סק"ב) דנוהגין שהקטן מניח תפילין שנים או שלשה חדשים קודם הזמן, וא"כ מתי יברך שהחיינו, אי בשעת לבישה ראשונה, הרי לא תקנו חז"ל חיובא לדרדקי כדאי' בפסחים (קט"ז א'), ולאחר שנעשה בר מצוה, הרי האי שעתא לאו שעת חינוך הוא שהרי כבר נתחנך בה בקטנותו. ועיין בספר שיח הלכה (אות ה') שהעיר על דברי המשנ"ב כאן שבפעם הראשונה שאדם לובש תפילין שיכניס עצמו להתחייב שהחיינו מצד אחר, דיש לדון ולומר שלא יכניס עצמו לחיוב שהחיינו בפעם הראשונה שלובש תפילין, שהרי עדיין אינו מחוייב במצוה מדאורייתא, והרי כל הטעם הוא כדי לחשוש לשיטות שכל מצוה שמקיים פעם ראשונה בחייו מברך שהחיינו, אלא יעשה כן בפעם הראשונה לאחר שנעשה בר מצוה. והביא מש"כ הגרש"ז אויערבאך זצ"ל בזה בשו"ת מנחת שלמה (ח"ב סי' ד אות לג). וז"ל, לענין שהחיינו בתפילין התנהגתי עם בניי שיחי', שלפני י"ג שנה רק הניחו אבל לא נתתי להם את התפילין במתנה רק במלאות להם י"ג שנה. והברכה היא על ההנחה וגם על המתנה של התפילין. ואף שמצוות לאו ליהנות ניתנו היינו בקונה במעותיו אבל לא במתנה שזה ממש רכוש [ובזה ל"ש למימר שכיון שכבר השתמש עד עתה אין לו שמחה דבכלים חדשים מברך אע"פ שהיה שאול לו תחילה דאיכא הנאת קנייה].

אולם עיין בשו"ת חתם סופר (או"ח סימן נ"ה) שהביא דברי האור החיים בספרו פרי תואר על שו"ע יו"ד (סימן כ"ח) שכתב שהברכת שהחיינו לבחור בר מצוה הוא לא על העשיית המצוה פעם ראשונה בחייו, אלא על מה שזכה להגיע ליום הזה שנתחייב במצוה, ועכשיו הוא מתחיל המצוה שיעשה כל ימי חייו, ולפי"ז אף שכבר הניח תפילין לפני הבר מצוה משום חינוך, מ"מ יכול לברך שהחיינו ביום הבר מצוה על שעת חיובא למצוה זו. ולדבריו ג"כ אין מקום לשהחיינו רק במניח בראשונה בבר מצוה.

אמנם יש לדון דאף אם אין שהחיינו על מצוה שהיא מחמת חינוך, דאינו בר חיובא, מ"מ גם זה בכלל מצות חינוך של אב, לחנך בנו דיש לברך על

מצוה ראשונה שעושה שהחיינו כמש"כ הרמב"ם הרוקח והרמ"א, ולמעשה נתתי לבני החליפה החדשה שקנו לבר מצוה שיברך על לבישתה סמוך להנחת תפילין.

והגרמ"מ לובין שליט"א אמר דאף אם יש חינוך לברכת שהחיינו בהנחת תפילין לפני הבר מצוה לחוש להדעות שבכל מצוה פעם ראשונה מברך שהחיינו, ומברך על פרי חדש או בגד חדש, מ"מ כשיגדיל ויניח פעם ראשונה כבר חיובא יהיה עליו לברך שנית שהחיינו כשיגדיל, דאע"פ שהתחיל במצוה בקטנות מ"מ לא היה בר חיובא וה"ז כמו שמברכין שנית שהחיינו על מגילה ביום בפורים אע"פ שברכו בלילה, כיון דביום החיוב יותר חמור כמש"כ המשנ"ב (סי' תרצ"ב סק"ב) בטעם מנהגינו כה"א (שם ס"א) לברך, וכ"ש כאן שלא היה בר חיובא כלל. ואמר שמובא בשם מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל שקטן שהגדיל בחג מברך שנית שהחיינו, וגרע משהחיינו בבניית סוכה דשם הוא ברכה של חיוב, ואף במברך על איגוד כיון שהוא לעשיית מצוה של חיוב מהני, אבל כאן אינו בר חיוב כלל. אמנם למעשה קשה לדעת מתי מתחייב מה"ת כי מה שהגיע לשנים זה רק חזקה דרבא מדרבנן כדאי' בנדה (מ"ח ב') ולענין ב"ש מבואר בגמ' (שם מ"ז א') שמה שהיה כבר קודם י"ג ה"ז שומא, וא"כ קשה לידע בבירור שחייב כעת מה"ת לברך שנית, וה"ה לגבי תפילין.

ולענין חינוך בשהחיינו דמצות מחנכין קטן לברך שהחיינו בלולב וחנוכה ושאר מצות שעושה כגדול, ואף שעושה המצוה רק בתורת חינוך, דגם בזה יש חובת חינוך כמו בשהחיינו על בגד חדש ופרי חדש, והגרש"א שטרן שליט"א שאל מרבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, במי שבירך על טלית שאולה כשיטת המג"א (סי' י"ד סק"ה) מדין מצוה קיומית וכהרא"ש בחולין (ק"י ב'), ואחר כך הקנו לו את הטלית וזכה בה בקנין גמור האם עליו לחזור ולברך דהם נחשבים לשני סוגי ברכות, או שמועלת לו הברכה שבירך בתחילה בשעה שעדיין לא היתה שלו. והשיב, אטו קטן שבירך לישב בסוכה ואחר כך הגדיל חייב עוד פעם לברך. וראיתי בגליון עטרת תפארת (גליון רע"ד) בשם רה"י מרן הגרא"ל שטיינמן זצ"ל במי שישב בסוכה בערב הבר מצוה ותוך כדי ישיבתו שם הגדיל דפשיטא שצריך מחדש לברך לישב בסוכה. ועי' בנתיבות ההלכה (קובץ ל"ב עמוד קנ"ב) בשם מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל שנקט לגבי שהחיינו דחג שמעיקר הדין בהביא ב"ש עליו לברך בגדולתו שנית, אבל כשהוא רק חזקא דרבא שהגדיל אין לברך מספק, ועדיף שיברך אז על חליפה החדשה ויפטור, והבכור"י בתוספת ביכורים

(ס' תרל"ז ס"א) דן בגר שנתגייר במועד אם מברך שהחיינו, ע"ש שכתב לגבי גר, נסתפקתי אם יברך שהחיינו על ישיבת הסוכה או על היו"ט, כיון דאצלו לא נתחדשה המצוה מזמן לזמן, שהרי התחילה אצלו בזמן החיוב כמו כל המצוות. ובשלמא בקטן שנתגדל בחוה"מ אין ספק כיון שכבר בירך מתחלת המועד מטעם חנוך, ואפילו לא בירך עכ"ז ה' עליו חיוב הברכה מטעם חנוך, א"כ נקרא אצלו המצוה מתחדש מזמן לזמן. אבל בגר לא שייך זה, דקודם המועד לא ה' עליו חיוב כלל, עכ"ד, ועי' מש"כ בחשוקי חמד מסכת סוכה (כ"ט א') שלדברי הביכור"י קטן שהגדיל אף שברך בקטנותו יברך אח"כ פעם נוספת בגדלותו, ועי' בס' ראשית ביכורים לרבי בצלאל הכהן מוילנא (ח"ב סי' ד') שהסתפק בדבר, ועי' קובץ מה טובו אהליך יעקב (ט"ז עמוד ר"ו) שכן נקטו רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל ומרן הגר"נ קרליץ זצ"ל שחוזר ומברך, אמנם בס' ידון משה (י"א עמוד פ"ח) נשאל בזה רבינו, אם יברך בגדלותו שנית שהחיינו, והשיב, לא מסתבר, ויש לדון דאף שלא היה בר חיובא בעת שישב בסוכה בקטנותו מ"מ לא גרע משהחיינו בעת עשיית הסוכה או האיגוד שמהני לפטור שהחיינו דחג, ואף שלא היה בר חיובא כיון דקיום מצוה יש גם בקטן הוא בכלל ברכת שהחיינו, ועי' עזרת אליעזר (ברכות פ"ט עמוד ל"ו) לענין בגד חדש לפני הבר מצוה שדעת רבינו שיברך הקטן מיד כששובש ולא ימתין עד הבר מצוה וכן עי' אשי ישראל (פ"מ הערה י) בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל.

ויש מקום לדון דאף אם מצוה שאין בה הנאה ל"ש שהחיינו דמצות לאו להנות ניתנו, וכפירש"י במסכת ראש השנה (כ"ח א' ד"ה לא ליהנות) לא ליהנות ניתנו לישראל, להיות קיומם להם הנאה, אלא לעול על צואריהם ניתנו. אבל מצות תפילין יש בה הנאה לאדם, כדאי' במסכת ברכות (נ"ז א') המניח תפילין בחלום יצפה לגדולה, שנאמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך וגו'. ותניא, רבי אליעזר הגדול אומר אלו תפילין שבראש, ובמגילה (ט"ז ב') ויקר אלו תפילין, ואי' במסכת סוטה (י"ז א') דרש רבא בשכר שאמר אברהם אבינו אם מחוט ועד שרוך נעל, זכו בניו לב' מצות, חוט של תכלת, ורצועה של תפילין. בשלמא רצועה של תפילין, דכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, ותניא, ר"א הגדול אומר אלו תפילין שבראש, ופירש"י (ד"ה בשלמא רצועה) בשלמא רצועה של תפילין קיבול שכר הוא דאיכא הנאה כדכתיב ויראו ממך, ואולי כיון שבא רק להבריא שונא אינו שמחה כ"כ לברך עליו שהחיינו, או דכ"ז באיכא איביו נופלים לפניו.

בעניי הנחת תפילין ————— כה

ונהגו לאחל מזל טוב לנער המניח תפילין תחילה, וראיתי שמרן רה"י הגראי"ל שטינמן זצ"ל עורר בפדיון הבן שאמרו לו מזל טוב, מה ענין מזל טוב במצוה, וכי אחר שמניח לולב אומרים מזל טוב, ולכאוף ל"ש זה רק בשמחת נישואין וכיו"ב, אבל באמת כל שעולה לגדולה יש לו מזלא טבא ובכל מצוה עולה לגדולה בפרט בתפילין שיצפה לגדולה, ומתחנך ומתרגל בקעמ"ש, וה"ז בחינת וארשתיך לי לעולם בקשר של קיימא עם השי"ת.

בחיוב למשמש בתפילין

חייב אדם למשמש בתפילין

כתב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל בשונה הלכות (סי' כ"ח סי"ד ט"ז) חייב אדם למשמש בתפילין בכל שעה שנזכר בהם כדי שלא יסיח דעתו מהם, ובעת התפילה א"צ למשמש, וגם יש לתקנם שלא יזוזו ממקומם, ימשמש בש"י תחילה ואח"כ בש"ר, כשיאמר וקשרתם לאות על ירך ימשמש בש"י, וכשיאמר והיו לטוטפות בין עיניך ימשמש בש"ר, וכן בפרשה שניה, ועי' בס' אלא ד"א של הלכה (פ"ט ס"ח) שרבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל לא היה מנשק התפילין בשום מקום בתפילה, גם בקריאת שמע, ואמר שטעמו משום שהיו הפסק וכדעת הגר"א המובא במעש"ר (סי' ל"ט) אמנם הרבה פעמים כשהיה מגיע לזה היה לטוטפות היה בודק התפילין של ראש אם מונחים נכון ועי' בשו"ע (סי' ס"א סכ"ה) ובמשנ"ב (סקל"ט) שצריך למשמש בתפילין.

נישוק התפילין בהנחתן ובעת שממשמש בהן

כתב השו"ע (סי' כ"ח ס"ג) מנהג החכמים לנשק התפילין בשעת הנחתן ובשעת חליצתן, וכתב רבינו בדעת נוטה (תפילין סי' שע"ו) אצלנו לא נהגו, וטוב למנוע לנשק בין ברכה להנחה, אבל לדינא מסתבר שאינו הפסק, ואביו מרן הקה"י זצ"ל היה מנשק בעת שהיה ממשמש בתפילין (אלא ד"א של הלכה פ"ט ס"ח), וכתב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, יש נוהגים שבכל פעם שממשמשין התפילין מנשקים אותם, (דעת נוטה סי' שמ"א בהערה) וכן הוא בפתחי שערים על השערי אפרים (ש"י ס"ד) וביאר דענין נשיקה הוא חיבור לטהרה ויש בזה משום חיבוב מצוה, ועי' דעת נוטה ציצית (סי' תשל"ג והערה תתמ"ג) שהחזו"א חשש בנישוק הציצית בק"ש להפסק עי' בקו' הזכרונות (סי' ז' אות י), וכתב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שהעידו על מרן החזו"א שלא היה מנשק התפילין (קו' הזכרונות סי' ה' אות ל"ז), ומובא שכן נהג מרן הקה"י זצ"ל שלא נישק בעת ההנחה, אבל כשהיה אומר וקשרתם על ידיך היה מנשק תפילין של יד עם פיו, ותש"ר מנשק עם יד ימינו שעליו מונח התפילין, עי' ארחות רבינו (ח"א עמוד מ"ד אות

מ"א וע"ש עמוד מ"ה אות מ"ג שאחר שנתנם בבית שלהן וכרכן מנשקם מכורכים ומכניסם לכיסם, אמנם את התפילין בעצמם בלי נרתיקם לא היה מנשק לא בעת שמניחם ולא בעת שחולצם), ובדעת נוטה תפילין (הערה תקל"א) מובא שביאר רבינו הנהגתו והנהגת החזו"א, שיש מקום להחמיר שלא ליגע בבתים מחמת קדושתם, אבל אמר שמנהג העולם שלא להחמיר בזה.

חיוב משמוש בתפילין מה"ת או מתקנ"ח

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, האם חיוב המשמוש בתפילין הוא מדאורייתא כדילפי' (יומא ח' א' מנחות ל"ו ב') בק"ו מציץ, או דמדאורייתא רק ילפי' בק"ו דאסור להסיח דעת מהתפילין כמו בציץ, וחז"ל תיקנו מדרבנן למשמש כדי שלא יסיח דעתו, והשיב, תפוס לשון אחרון, (דעת נוטה תפילין סי' ש"מ).

כהנים בעבודתם אם פטורים מלמשמש

כתב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל דיתכן דכהנים בעבודתם היו פטורים ממצוה למשמש בתפילין, וכמו שפטורין מן הדין מלמשמש בתפילין בשעת מצות תפילה וק"ש, וכמש"כ במקדש דוד (טהרות סי' מ"ה סוף סק"ד) דאם ימשמשו בתפילין יטמאו ידיהם דתפילין מטמאין את הידים כדאי' במס' ידים (פ"ג מ"ג) ותו אינם יכולים לעבוד, וא"כ נפטרו הכהנים למשמש מדין עוסק במצוה פטור מן המצוה דכיון דעוסקים במצות העבודה שפיר פטורים מלמשמש בתפילין, (תל תלפיות סי' תרי"ח ועי' קה"י זבחים סי' ט"ז בהא דאין טומאת ידים במקדש ועי' מש"כ בזה בדעת נוטה תפילין עמוד ק"צ).

כהנים בעבודתם אם משמשו בציץ

בס' ברכת פרץ פ' תצוה כתב, ביומא (ז' א') ואמר רבא בר"ה חייב אדם למשמש בתפילין בכל שעה ושעה ק"ו מציץ ומה ציץ שאין בו אלא אזכרה אחת אמרה תורה על מצחו תמיד שלא יסיח דעתו ממנו תפילין שיש בהן אזכרות הרבה עאכ"ו, וצריך ביאור משמוש זה מאן דכר שמיה, והלא כל הילפותא הוא מציץ של כהן גדול שאסור בהיסח הדעת, ובציץ עצמו לא מצאנו שיהא חייב למשמש בכל שעה ושעה, ומנלן חיוב המשמוש בתפילין.

וזה לשון התוספות (סוכה מ"ו א' ד"ה דכל אימת) דמצוה למשמש בהן שלא יסיח דעתו עכ"ל, משמע דהמשמוש מועיל שלא יסיח דעתו והיינו שאם נזכר בהתפילין ולא עבד כלום עלול הוא לחזור ולשכוח אבל כשע"י זכירתו בא לכלל מעשה למשמש בהן הדבר נחקק יותר בלבו שהתפילין הם על ראשו ועל זרועו וממילא זכור יזכרנו עוד, ובפרט שהמשמוש הוא ענין של חביבות כדרך שממשמים בתכשיטין שלו כשלבוש בהן מפני חיבתן, וכל דבר החביב ישנו בזכירה, והנה לכא' כמו שבתפילין חייבו למשמש כדי שלא לשכוח מהן, ה"נ בציץ של כה"ג כיון שאסור בהיסח הדעת יתחייב למשמש בכל שעה וצע"ק שלא נזכר ענין המשמוש רק בתפילין ולא בציץ של הכה"ג.

ושמא י"ל ע"פ מה דתנן בסוטה (ל"ח א') שאין כה"ג מגבה ידיו למעלה מן הציץ וגם ר"י לא פליג אלא אשעת נשיאות כפים, אבל בלא נשיאת כפים לכו"ע אסור, ואם נחייב את הכה"ג למשמש בהציץ א"א שלא יגביה את ידיו או קצת מידי למעלה מהציץ, ולכן לא חייבו חז"ל את הכה"ג במשמוש כל שעה ושעה, גם י"ל דבביהמ"ק שאני דאיכא מורא מקדש, ועי' לשון תוס' ב"ב (כ"א א' ד"ה כי מציון) לפי שהיה רואה קדושה גדולה היה מכוין לבו יותר ליר"ש, ואפשר דמה"ט אינו עלול להסיח דעתו ולא יתחייב למשמש.

ובאמת דברש"י פ' תצוה (שמות פכ"ח ל"ח) כתב גם במקור הדברים בקרא דציץ, על מצחו תמיד, מלמד שממשמש בו בעודו על מצחו, שלא יסיח דעתו ממנו, וכן בחי' חת"ס שבת (י"ב א') למד שיש חיוב על הכהן גדול למשמש בציץ, ועי' בס' מאיר עוז (סי' כ"ח ס"א אות א') מביא שכן מדויק במאירי יומא (ז' א') וכמש"כ רש"י מפורש בפרשת תצוה (פכ"ח ל"ח) ושאל מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל על דבריו אביו בברכת פרץ מדברי רש"י, ואמר רבינו ששאלו דבר זה את אביו, וענה להם, שכוונתו במה שכתב שלא מצינו שהפוסקים הביאו שהכה"ג צריך למשמש בציץ, הוא על הרמב"ם הל' כלי המקדש שלא הזכיר דין משמוש בציץ, שמשמע שסובר שאי"צ למשמש. ובדעת נוטה (תפילין סי' של"ט) ביאר רבינו דלא מצינו כן בפוסקים כמו הרמב"ם והסמ"ג.

ובס' וישב ידו (אות ע"ח) כתב רבינו זצ"ל, במה שהביאו מרש"י פ' תצוה דגם בציץ יש למשמש, דאולי רש"י אזיל לשיטתו בקדושין (ס"ו א') דשרי לכ"ג ללבוש הציץ בביתו, ושם ליכא מורא מקדש וצריך למשמש, ודברי הברכת פרץ

דאי"צ למשמש הוא כמסקנת תוס' (יומא ס"ט א') דשלא כדין עשה ינאי, ורק בשעת עבודה במקדש הציץ על מצחו, ולכך לדינא אי"צ למשמש הציץ. ובדעת נוטה (סי' שמ"ד) כתב רבינו לשואל דבציץ בלא"ה מורא מקדש עליו ואסור בקלות ראש, הרי שמעון הצדיק יצא עם הציץ ע"י יומא (ס"ט א') וגם בהר הבית מותר לצאת כמו שכתב תוס' ישנים ביומא (ס"ט ב') ואין אסור בקלות ראש אלא כנגד שער המזרח.

וראיתי בברכת פרץ מהדו"ח שהעיר באמת הקה"י בגליון הספר על מש"כ שבציץ עצמו לא מצאנו שיהיה חייב למשמש, וז"ל, הראוני שכ"כ בפירש"י ז"ל על אתר בפסוק זה, (מגליון ספר ברכת פרץ של מרן ז"ל). ובס' אילת השחר פרשת תצוה (שם), כתב, יל"ע מתי צריך למשמש בציץ, והנה בתפילין דילפינן מציץ שצריך למשמש בהם, איתא ביומא (ז' א') שצריך למשמש בהם בכל שעה, והמג"א (סימן כ"ח סק"א) כתב פירוש בכל שעה שנזכר בהם חייב למשמש שלא ישכחם ע"ש, ואולי גם בציץ הדין כך, ומה שממשמש בהם כשנזכר, זה נקרא תמיד. והנה בהמשך הפסוק כתוב לרצון להם לפני ה', וצ"ל שאם לא ימשמש בציץ לא עשה מצוה מן המובחר, אבל פשוט שדבר זה לא גורם שיחשב כמי שאינו לבוש ציץ, והריצוי הוא גם אם לא ממשמש בו, ובמה שכתוב על מצחו תמיד, כתובים בזה שני דברים, שיהי' על מצחו, ועוד שימשמש בו תמיד.

איך היה הכ"ג ממשמש בציץ

ונשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, ברש"י פ' תצוה (פכ"ח ל"ז) ובזבחים (י"ט א') שיערו היה נראה בין ציץ למצנפת ששם מניח תפילין, ויל"ע איך היה הכ"ג מקיים החובה למשמש בתפילין והרי אסור לו להגביה ידו מעל הציץ כדאי' בסוטה (ל"ח א') וגם יד אחת אין להגביה כמש"כ הפנים יפות פ' בהעלותך (פ"ח ב') דהוצרך כ"ג למדרגה להדליק המנורה כדי שלא יגביה מעל הציץ, והשיב רבינו, אולי סגי שממשמש הרצועות, (וישב ידו אות ע"ה, וכן ע"י בס' מאיר עוז סי' כ"ח ס"א מראב"י אב"ד בעל האשכול סימן נ"ה שכתב כשעומד בפני גלולים ומפני צניעות אינו רוצה למשש התפילין יכול למשש ברצועות ויוצא בזה וא"כ משמע שהוא מדין שלא יסיח דעתו מהתפילין).

אם סגי למשמש הרצועות

ונשאל עוד, במש"כ להשיב דאולי סגי שממשמש הרצועות שלזה אי"צ להגביה ידו מעל הציץ, הניחא לטעם א' שבמשנ"ב (סי' כ"ח סק"א) שחובת המשמוש כדי שיזכרם תדיר, אבל לטעם ב' לתקנם שלא יזוזו ממקומן הרי לא סגי ברצועות, והשיב, בזה אין קפידא, (שם אות ע"ו ובדעת נוטה תפילין סי' שמ"ב נשאל רבינו למש"כ המשנ"ב סי' כ"ח סק"א טעם נוסף בהא דצריך למשמש בתפילין והוא כדי שלא יזוזו ממקומן צ"ע אם כן מאי טעמא בשעת התפילה אין צריך למשמש, והשיב רבינו, דאינו אלא חששא בעלמא ואין ראוי להפסיק התפילה עבור זה, גם יתכן דבציץ ליכא חשש שיזוזו ממקומו כמו בתפילין שהם בין עיניו, ועי' בביאור"ל סי' מ"ד ס"א ד"ה ישן דגם בתפילין עיקר הטעם שלא יסיח דעת ולכן בעת ק"ש תפילה ולימוד אי"צ למשמש).

למשמש בשל ראש תחילה כשסמוך לידו

במסכת יומא (ל"ג ב') אר"ל אין מעבירין על המצות, אמר רבא ש"מ מדר"ל עבורי דרעא אטוטפתא אסור. היכי עביד מדרעא לטוטפתא, פירש"י מדריש לקיש, דאמר אין מעבירין על המצות. ש"מ עבורי דרעא אטוטפתא, לאחר תפילין שבזרוע בשביל תפילין של ראש אסור, דהא בזרוע פגע תחילה, ובתוספות מסכת (שם ד"ה עבורי דרעא) ורבי אליהו זצ"ל מפרש דלענין משמוש איירי דחייב אדם למשמש בתפילין כל שעה ק"ו מציץ והשתא קאמר דבשל יד ממשמש תחילה משום דפגע בהן ברישא ואח"כ ממשמש בשל ראש.

וכתב השו"ע (סי' כ"ח ס"א) דכשממשמש בתפילין ימשמש תחילה בשל יד ואח"כ בשל ראש, ובמשנ"ב (שם סק"ג) כתב דה"ט משום דתפילין של יד סמוכה לו לממששו ואין מעבירין על המצוות ושאלתי ממרן רה"י הגראי"ל שטינמן זצ"ל מה הדין בכה"ג שכעת ידו סמוכה לתפילין ש"ר, האם צריך למשמש בתחילה בתפילין ש"ר ואח"כ בש"י, והשיב דאה"נ כל טעם הקדמת ש"י הוא משום דפוגע בד"כ תחילה בש"י, אבל כשמשעין מצחו על ידו והיד סמוכה טפי לש"ר עליו להקדים ש"ר, [ועי' בס' מאיר עוז שדן באם רק ידו של שמאל סמוכה לראש], אבל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל נקט דבכל ענין יש להקדים ש"י, וכ"כ בדעת נוטה (תפילין סי' שמ"ז). לשואל שכ' דלטעם שכ' המשנ"ב (שם) להקדים ש"י משום דתפילין של יד סמוכה לו לממששו ואין מעבירין על המצוות דלפי"ז נראה דבכה"ג דיידו סמוכה לתפילין ש"ר צריך

בחיוב למשמש בתפילין — לא

למשמש בתחילה בתפילין ש"ר ואח"כ בש"י, והשיב רבינו, אין נכון. וביאר רבינו דמש"כ המשנ"ב הטעם דאין מעבירין, היינו דכן הוא בדרך כלל, ומה דידו קדמה אצל ש"ר אין זה נחשב העברה, ומתחשבים בשאר בני אדם, ובלבוש (שם) כתב טעם אחר בזה דכיון דתפילין ש"י קודם בפסוק משו"ה קודמים במשמוש ובוודאי דלפי זה לעולם יש לו להקדים ש"י לש"ר.

וע"ש בדעת נוטה (סי' שמ"ז) שנשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, למש"כ המשנ"ב (סי' כ"ח סק"ג) דימשמש בש"י תחילה דאין מעבירין על המצוות צל"ע מש"כ הבן איש חי פ' בשלח (ש"א אות א') דקודם שיתחיל העמידה כשאומר גאל ישראל ימשמש בתפילין של ראש דלכא' הוא מעביר על המצוה בכה"ג, והשיב רבינו, רק אם צריך למשמש בשניהם ש"י קדים, דבכה"ג שרוצה רק למשמש בתפילין ש"ר לא שייך לומר שהוא מעביר על המצוות וכמוש"כ המשנ"ב (סי' כ"ח סק"ג) דאף אם נטל ש"ר תחילה אם אין רוצה להניחם עדיין רק לאחר זמן לא שייך בזה אין מעבירין על המצוות ע"ש עוד בביאור"ל (ס"א ד"ה ויצטרך). ולפי"ז מי שחושש לדברי רה"י הגרא"ל ומוצא שכעת ידו סמוך לתש"ר יכול להחליט למשמש כעת רק בש"ר, ולאח"ז ימשמש שנית ש"י ואח"כ ש"ר, ואולי לא כ' רבינו כן רק במש"כ הבא"ח שיש טעם למשמש לפני שמו"ע דוקא בש"ר, אבל כשאין טעם למשמש רק בש"ר אין להקדים ש"ר בכל ענין.

אך י"ל דבמשמוש בעת אמירת וקשרתם, יש טעם למשמש תחילה בש"י שזה מזכיר תחילה, ועי' בדעת נוטה (שם סי' שמ"א) שנשאל רבינו, המשנ"ב (סי' כ"ח סק"ב) כתב, דבעת התפילה אין צריך למשמש בתפילין וצ"ע דהשו"ע (סי' כ"ח ס"א) כתב, דכשאומר וקשרתם לאות על ידך ימשמש בש"י וכשאומר בין עיניך ימשמש בש"ר, ומבואר דאף שהוא בעת התפילה ימשמש בתפילין, והשיב רבינו, דשם ממשמש משום שמזכירים קרא דתפילין, וא"כ י"ל דכאן לכו"ע אף שידו כעת סמוכה לש"ר הרי כעת אינו חייב במשמוש מן הדין דעוסק בתפילה וק"ש, וטעם המשמוש רק משום שמזכיר בקרא וקשרתם, ובזה יש להקדים ש"י כסדר הכתוב.

ובשיה הלכה (סי' כ"ח ס"ד) כ' דלטעם המשנ"ב דאין מעבירין על המצוות לפי"ז נמצא לכאורה דמי שידו מונחת לו סמוך לתפילין של ראש והגיע במצב כזה למקום שממשמשי בתפילין וכגון לוקשרתם לאות על ידך וגו', וכדאיתא בשו"ע כאן ולקמן (סימן ס"א סכ"ה) חייב להקדים למשמש תפילין של ראש

תחילה דכעת זה סמוך לידו ואדרבא אי יעביר ידו למשמש בתפילין של יד יעבור לכאורה על איסור דאורייתא דאין מעבירין, וע"ש (ס"ה) מדברי המשנ"ב (סק"ד) דרק לענין הנחתן תחילה, או שזזו ממקומן, בזה אמרי' דאף בפגע בשל ראש יעביר על המצוה כדי לקיים וקשרתם לאות על ידך תחילה והדר בין עיניך.

העוסק בתורה אם עליו למשמש בתפילין

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל האם הלומד עם תפילין צריך למשמש בכל שעה, והשיב, אין צריך (דעת נוטה תפילין שמ"ג), ועי' משנ"ב (סי' מ"ד סק"ג) שכתב שא"צ ליתן דעתו על התפילין בשעת התפילה והלימוד וע"ש ביאורו"ל ס"א ד"ה ישן) שכתב, עיין במשנה ברורה (סק"ג) מה שכ' זולת בשעת התפילה והלימוד ואף דבפמ"ג (שם) כתב דמצוה מן המובחר שלא יסיח דעתו כלל מתפילין אפילו בשעת ק"ש ותפילה לא סתמתי כן כי הבה"ט (שם) בשם האר"י ז"ל כתב להיפך ובפרט שמצאתי באור זרוע (סימן תקפ"ה) שכתב, וצריך אדם כשהוא לבוש תפילין לזכור שתפילין עליו ולא להסיח דעתו מהם שלא יישן בהם ולא יפיח בהם כי מחמת שזוכר שנושא שם הנכבד עליו אינו בא לידי קלות ראש ותופס יראת שמים בלבו, הלכך כשאדם מכוין לבו בתפלתו או בהלכה שלו אין זה היסח הדעת דכ"ש דאיכא יראת השם עכ"ל.

קורא פ' וקשרתם וגו' בשמו"ת אם חייב למשמש

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, המשנ"ב (סי' כ"ח סק"ב) כתב, דבעת התפילה אין צריך למשמש בתפילין, וצ"ע דהשו"ע (סי' כ"ח ס"א) דכשאומר וקשרתם לאות על ידך ימשמש בש"י וכו' ומבואר דאף שהוא בעת התפילה ימשמש בתפילין, והשיב רבינו, משום שמזכירים בפ' ענין הקשירה, (דעת נוטה סי' שמ"א) ומובא (בהערה שם) דמש"כ השו"ע דצריך למשמש בכל שעה הוא שלא יסיח דעתו בשחוק וקלות ראש ובשעת התפילה כיון דבלאו הכי אסור בשחוק וקלות ראש אין צריך למשמש אבל מה דממשמש כשאומר וקשרתם הוא ענין אחר דהוי חיבוב מצוה וכמבואר בב"י (סי' כ"ד) ע"ש, וכ' רבינו דממילא י"ל דאם שכח למשמש כשאומר וקשרתם לא שייך למשמש אח"כ, ומ"מ אם לומד אחר התפילה שתים מקרא ואחד תרגום ומגיע לפרשיות שמוזכר בהם תפילין כ' רבינו במכתב, דאין צריך למשמש בהם דרק כשאומר כ"ז בתורת

בחיוב למשמש בתפילין ————— לג

חיוב ממשמש, ולא כשאומר בתורת לימוד, וע"ש בדעת נוטה (סי' ע"ח) בענין קריאת פ' וקשרתם בשמו"ת ללא תפילין דאין בזה עדות שקר דאינו קורא לשם חובה רק למצות ת"ת וכן נראה במשנ"ב (סי' ס"ה סק"ח) וע"ש ממנהגי חת"ס (פ"ד ס"ג) שהחמיר בזה.

משמוש במזוזה באמירת וכתבתם

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, בהא דק"ל (ס' כ"ח ס"א) שחייב אדם למשמש בתפילין כשאומר וקשרתם, וכן כשאומר והיו לטוטפות, האם מי שעומד או יושב ליד מזוזה יצטרך למשמש במזוזה כשאומר וכתבתם על מזוזות ומדוע, וכתב רבינו, יש מסתכלים על המזוזה, (עזרת אליעזר דברים עמוד י"ז דסגי בראייתו לחיוב המצוה אבל משמוש מצינו רק בתפילין).

מנהג רבינו באמירת וכתבתם להסתכל במזוזה

ושמעתי שנהג רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל בסוף ימיו כשהתפלל במנין בביתו סמוך למזוזה להתבונן במזוזה באמירת פ' וכתבתם על מזוזות ביתך, דמצינו בב"י (סי' כ"ד ס"ב) מספר ארחות חיים (הל' ציצית סי' ל"ב) אמר רב נטרונאי גאון במנהג למשמש בתפילין באמירת וקשרתם, א"כ כשמגיע לכתבתם צריך לבא ולהניח ידו על מזוזתו הילכך העושה כך צריך ללמדו ולהשביעו שלא יעשה כן, וכ' ב"י, ומה שהקשה הגאון א"כ כשמגיע לכתבתם צריך לבא ולהניח ידו על מזוזתו יש לומר שמצות שבגופו שאני שהם מזומנות לפניו. וכן הביא משו"ת הריב"ש (ח"ב סימן תפ"ו) כי מנהג יפה הוא וחבובי מצוה הוא וכן היה נוהג מורי החסיד הרב רבי פרץ הכהן ז"ל ומה שהקשו יעשו כן במזוזה אינו ענין שאם אמרו במה שהוא לבוש ומזומן לפניו לא אמרו במה שהוא קבוע בכותל ואינו לפניו ולכן אחוז במנהגך אל תרף והמלעיגין עליך בזה לא יפה הם עושים, וע"ש עוד טעם שציצית ותפילין הן חובת הגוף אבל מזוזה היא חובת הבית, ונשאל רבינו במכתב דמבואר בריב"ש ובב"י דאין חיוב זה במזוזה כי אין המזוזה סמוכה אצלו כציצית ותפילין וע"פ רוב אין המתפללים בביהכנ"ס סמוכים למזוזה אבל אם יש מזוזה בסמוך אליו יש ענין להביט בה, ומכאן מקור טהור למנהג רבינו, האם נכונים הדברים, והאם יש לנהוג כן במקום דאפשר, והשיב רבינו, מצוה רבה, עכ"ל. ועי' בחשוקי חמד ברכות (י"ד ב' עמוד צ"ו) שכתב דלמש"כ הריב"ש, שאם אמרו במה שהוא לבוש ומזומן לפניו, לא

אמרו במה שהוא קבוע בכותל ואינו לפניו, לפי זה היושב ליד המזוזה וקורא ק"ש ובהושטת יד היא מזומנת לו, ימשמש בה, ואולי מאחר וברוב הפעמים המזוזה לא מצויה לפניו אין לזה טעם, וצ"ע.

עוסק במצוה בעת שממשמש בתפילין

כתב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל דהממשמש בתפילין לא חשיב עוסק במצוה לגבי להיפטר ממצוות אחרות (תל תלפיות סי' תתק"ה), ונשאל, צריך בירור מדוע לא חשיב עוב"מ בכה"ג, והשיב רבינו, אינה מצוה בפני עצמה. דליכא מצוה לממשמש בתפילין ויסוד דינו הוא שלא יסיח דעתו מהתפילין, כמבואר במנחות (ל"ו ב'), והוי רק כסילוק איסור, (תל תלפיות סי' תשל"ג תתק"ו וע"ע שם סי' תשט"ו), ועי' במשנ"ב (סי' כ"ח סק"א) שצריך לממשמש בתפילין שלא יזוזו ממקומן, אמנם עיקר הטעם לא משום זה רק שלא יסיח דעת ולכן בעת ק"ש תפילה ולימוד אי"צ משמוש עי' בביאור"ל (סי' מ"ד ס"א ד"ה ישן) ודעת נוטה (ח"ג עמוד קע"ד) דהך טעם שלא יזוזו ממקומן אינו אלא חששא בעלמא ואין ראוי להפסיק התפילה עבור זה.

משמוש בתפילין בברכת עוטר ישראל בתפארה

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, במה שכתב המשנ"ב (סי' כ"ה ס"ק י"ג) ובארצות החיים (לב הארץ ס"ג) כתב, לא ראיתי שנוהגין להניח תפילין קודם ברכת עוטר ישראל, רק מניחין תפילין קודם ברכת השחר או אחר כך כל אחד לפי מנהגו, רק ראיתי מדקדקים לממשמש בתפילין ש"י וש"ר בשעה שמברך ברכה זו, ומפשטות דבריו נראה לכאוף שאף אם לא לבוש בתפילין יש לו לממשמש בהם וצ"ע בזה, והשיב רבינו, דווקא שלבשן, (דעת נוטה תפילין סי' ע').

למשמש בתפילין בפ' פותח את ידיך

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, האם הרב נוהג לממשמש בתפילין כשאומר פסוק פותח את ידיך, והשיב, לא שמעתי שנוהגים כן, ונשאל, נהגתי כן כל השנים אבל האמת שלא נזכר כן במשנה ברורה, האם אמשיך לנהוג כן, והשיב, תוכל להמשיך, (שמענו כן ראינו ח"א פ"ד סי' כ"א ועי' בליקוטי מהרי"ח סדר פסוד"ז עמוד נ' וטעמי המנהגים עמוד תקמ"ח).

למשמש התפילין באמירת לשמור חוקיך

מנהג רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל היה שחלץ בראש חדש התפילין קודם מוסף אחר אמירת לשמור חוקיך, וכמש"כ באליה רבה (סי' כ"ה סקכ"ה) דבראש חדש שחולצין קודם מוסף יש לחלוץ התפילין קודם שאומר יהי רצון שנשמור חוקיך זכר למנהג בני מערבא שהיו מברכים בשעת החליצה לשמור חוקיך, והובא במשנ"ב (סי' כ"ה ס"ק נ"ט) אמנם במשנ"ב (סי' תכ"ג סק"י) כתב, די שנוהגים דכשואמרים כן רק חולצים הרצועות מהאצבע, ושאלו מרבינו, האם יש ענין למשמש בתפילין כשאומר יהי רצון שנשמור חוקיך לצאת דעת התוס' בסוכה (מ"ו א') דס"ל דמברכים כן בשעה שממשמשים בתפילין כתב רבנו במכתב, לא שמענו, (מובא בדעת נוטה תפילין הערה תק"ו).

למשמש בתפילין בתיבת ויקר במגילת אסתר

במגילה (ט"ז ב') דרשו ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר, ויקר אלו תפילין, ונשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, מי ששומע המגילה ומניח תפילין, בעת קריאת המגילה האם יש ענין שימשמש בתפילין כשאמרים ויקר המרמז על התפילין כמו שנוהגים למשמש בתפילין בעת קריאת שמע כשאמרים וקשרתם לאות על ידך, והשיבו רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, לא מצינו, (מה טובו אהליך יעקב ח"ט עמוד פ"ג עזרת אליעזר תפילה א' עמוד נ"ג, ובספר הנהגות רבינו מתורת מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל ענייני פורים אות מד עמוד ק"ס כתב שנהג למשמש בתפילין של ראש בקריאת המגילה לאחר שאמר תיבת ויקר בפסוק ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר שרמזו בו תפילין וכמש"כ הכה"ח סי' תר"צ אות צ' וס' מועד לכל חי סי' ל"א אות פ"ח ובא"ח פ' תצוה אות ח', אבל לא נישק ידיו אחר שמשמש). ועי' חשוקי חמד (מנחות ל"ו ב') שהביא מנהג חמיו לנשק בפ' ויקר והביא שיש ט' מקומות שמצינו שיש לנשק התפילין.

א. בברכת "עוטר ישראל בתפארה" כמבואר במשנ"ב (סימן כה ס"ק יג), ובספר שערי שלום על קיצור ש"ע (סימן י אות קלג) כתב שמנהגינו למשמש בתפילין של יד בברכת אזור ישראל בגבורה, ובברכת עוטר ישראל בתפארה ממשמש בשל ראש.

ב. יש שנהגו למשמש בתפילין של יד בקריאת פרשת קדש לי כל בכור, בעת שאומר והיה לאות על ידכה, וכאשר אומר ולזכרון בין עיניך ממשמש בתפילין של ראש ומנשקן. וכ"כ בליקוטי מהרי"ח (סדר מצות תפילין עמוד כג).

ג. יש שנהגו למשמש בתפילין של יד ב"הודו" וב"יהי כבוד" בפסוק ישמחו השמים, וכשאומר ותגל הארץ ממשמש בתפילין של ראש. כמבואר בליקוטי מהרי"ח (עמוד נ).

ד. יש שנהגו למשמש בתפילין של יד בעת שאומר בפרק אשרי יושבי ביתך "ומשביע לכל חי רצון", וכמ"ש בספר טעמי המנהגים (עמוד תקמח - תקמט), וז"ל: טעם המנהג כשאומרים פותח את ידך נותן היד על התפילין, לפי שכאשר אומר פותח את ידך צריך לכוין הר"ת פא"י וס"ת חת"ך, והוא השם של פרנסה, לרמז דמה שאנו מתפללים על הפרנסה זה רק כדי שנוכל לקיים מצוות השי"ת, ולא להנאת גופינו. ובליקוטי מהרי"ח (סדר פסוקי דזמרה עמוד נ) כתב, ואפשר גם כן על פי מה דאיתא בספר אור צדיקים דהפרשיות שבתפילין רומזים על הוי"ה, והבתיים על שם אדנ"י, וראשי תיבות של פותח את ידך הם רומזים על ב' שמות אלו כמו שמבואר בכתבי האר"י ז"ל.

ה. וכן כשאומר יוצר אור ממשמש בתפילין של יד ומנשקן, והוא ע"פ המבואר בשער הכוונות (דרוש יוצר וק"ש דף יח ע"ד), כשמתחיל ברכת יוצר אור ימשמש בתפילין של יד שהוא בעולם הבריאה בסוד המעשה, כנגד תפלת יוצר, שמתחלת יוצר עד העמידה הוא בעולם הבריאה בסוד הדיבור. ע"כ. ויעוין עוד במה שכתב בכף החיים (סימן נט אות ב, ובסימן מח ד"ה ברוך).

ו. יש נוהגים למשמש בתפילין של יד ולנשקן כשאומר קדוש קדוש קדוש שביוצר. וכמ"ש בנתיבי עם (סימן כח סעיף א).

ז. יש נוהגים למשמש בתפילין של יד כשאומר ה' שפתי תפתח, ובתפילין של ראש כשאומר ופי יגיד תהלתך. והוא על פי המבואר במשנת חסידים (מסכת תפלת האצילות פרק א משנה א). ובשער הכוונות (דרוש א דעמידה כ"ח ע"ד) הובא בכף החיים (סימן נט אות א). ובספר נתיבי עם (סימן כח אות א') הביא ע"פ הזוהר הקדוש (פרשת חיי שרה קלב ע"ב), שימשמש רק בתפילין של ראש, וכ"כ בבן איש חי (פרשת בשלח אות א), קודם שיתחיל בתפלת העמידה כשאומר גאל ישראל ימשמש בתפילין של ראש, כי תפילין של ראש הוא באצילות, ותפלת העמידה באצילות. ויעוין עוד ביסוד ושורש העבודה (שער ה פ"ג).

ח. וכן יש נוהגים למשמש בתפילין ולנשקם בסיום תפלת שמונה עשרה כשמברך המברך את עמו ישראל בשלום. וכמ"ש בכף החיים ממהר"ח

בחיוב למשמש בתפילין _____ לז

פלאג'י (סימן טו אות ב), ובבן איש חי (פרשת בשלח אות א), וכתב שם, ונראה לי שהנוהג כן לא ימשמש אלא אחר יהיו לרצון אמרי פי, כי פסוק זה כלול מכלל התפלה וצריך לעמוד ידיו כפותים זה על זה כעבדא קמיה מאריה, ולכן לא ירים את ידו עד שיסיים פסוק זה.

ט. יש נוהגים לנשק את התפילין בשעה שקורים במגילת אסתר "ויקר" כ"כ ר' חיים פלאג'י (במועד לכל חי סימן לא אות פ"ח). בן איש חי (ש"ר פ' תצוה הל' פורים סק"ט) וכף החיים (סימן תר"צ ס"ק צ'). וכן מובא בהליכות והנהגות (עמוד י"ד) שכן נהג מו"ח מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל).

בעניני מופלא סמוך לאיש

מתי נחשב מופלא סמוך לאיש לנדרים

כתב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל בדרך אמונה הלכות תרומות (פ"ד ה"ה) קטן שהגיע לעונת נדרים אע"פ שלא הביא שתי שערות ולא נעשה גדול, אם תרם תרומתו תרומה, ואפילו בתרומה של תורה כגון בבית ראשון שהי' תרו"מ מה"ת ודינה ככל תרומה וחייבין עליה קרן וחומש ומדמעת, הואיל ונדריהן והקדשן קיימין מן התורה, לדעת הרמב"ם שפסק דהוא מה"ת, ועי' ירו' תרומות (פ"א ה"א), והגיע לעונת נדרים הוא שנה שלפני גדלות (י"ד סי' רל"ג ס"א), דהיינו בקטן משנעשה בן י"ב ויום א' ובקטנה משנעשית בת י"א ויום א', ובשנה שלפני גדלותו אין תרומתו תרומה אלא דוקא אם בדקוהו ויודע לשם מי מפריש וי"א דאפי' בדקוהו בתחלת השנה וידע לא מהני וצריך לבדוקו כל פעם שמפריש ויש חולקין (ש"ך י"ד סי' רל"ג סק"א וכמש"כ הרמב"ם בפ"א מנדרים ה"ב וע"ש ביד שאול שיש דעות בזה), וכ' בש"ש (שמעתא ה' פ"ב) דיש מחלוקת הראשונים אם היינו שנה שלפני הבאת שערות או שנה שלפני י"ג בזכר וי"ב בנקבה ואפי' לא יביאו שערות בזמן גדלותן, ודעת הרמב"ם דגם אם הגיעו לשנות גדלות ולא הביאו ב' שערות נקרא עונת נדרים ונדרו מדין מופלא הסמוך לאיש אלא דבזה עדיף שא"צ לבדוקו אם יודע לשם מי הפריש, ושאר הראשונים ס"ל דגם בזה צריך לבדוקו כיון שלא הביא ב' שערות, וכ' המשנ"ב (סי' תקע"א סק"ב) דהאב נאמן על שנותיו לבדו ואפי' הוא קטן מאד לפי הנראה ואחר אין נאמן אא"כ יש שני עדים, וכתב דמשמע קצת בגמ' דאם אין יודעים שנותיו אין הפרשתו כלום ואפשר דהיינו אם לפי הנראה בקומה שלו הוא קטן שלא הגיע לכלל שנותיו דאל"ה הוי ספיקא דאורייתא בתרומה דאורייתא, (דרך אמונה שם סקמ"ח).

מופלא סמוך לאיש בהפרשת תרו"מ ביכורים וחלה

מופלא סמוך לאיש תרומתו תרומה. בפירותיו, וה"ה מעשרותיו מעשרות (יר' תרומות פ"א ה"א למאי דקי"ל דגם תרומה יכול להפריש), וכן ביכורים יכול להפריש (תשב"ץ ח"ב סי' רצ"א פ"ז ויל"ע אם יכול להפריש פאה וראשית הגז ופדיון פט"ח) וכן חלה (מנ"ח מצוה תק"ז ומשנה ראשונה תרומות פ"א מ"ג) ומה שהקשה במע"א ממ"ש בירו' תרומות (פ"א ה"א) דטעמא דר"מ דקטן אין תורם עד שיביא ב' שערות משום שכתוב בו מחשבה י"ל דר"מ ס"ל דבעי שיהא בר מחשבה בכה"ת ולא סגי בנדרים לחוד, וכ"ז לדעת הרמב"ם, אבל הגר"א חולק ע"ז ופסק שאין תרומת הקטן תרומה עד שיביא שתי שערות, עי' בביאור הגר"א (יו"ד סי' של"א סקע"ח) אמנם הסמ"ג (מ"ע קל"ד) והמאירי (נדה מ"ו ב') והכו"פ (פי"ח) והטור (יו"ד סי' של"א) והרע"ב כולם פסקו כרבנו וכן פסק בשו"ע (יו"ד סי' של"א סל"ג) ועי' באמרי בינה הל' תרו"מ (סי' ח') שהוכיח דכמה ראשונים ס"ל כהגר"א ועי' ביצה (ל"ד ב') תינוקות שטמנו תאנים לשבת ושכחו ולא עישרו משמע דתינוקות יכולין לעשר ובקטנים מיירי כמ"ש בירו' פ"ד דמעשרות וא"כ סתם משנה דקטן יכול לעשר וי"ל דהכונה שכחו ליתן לגדול לעשר א"נ שכחו אנשי הבית מזה ולא עישרו וביירו' הגי' ושכח לעשרן והרמב"ם העתיק (בפ"ב ממעשר הכ"א) ושכחו לעשרן י"ל דלטעמי' אזיל דמופלא מעשר, (דרך אמונה שם סקנ"ב נ"ה וציוה"ל שם).

אם יכול לפדות מעשר שני ואם מחייב קרן וחומש

בענין פדיון מע"ש דעת התוס' והרשב"א (גיטין ס"ה א'), והראב"ד בתו"כ בחקתי פרשה ח' כ' למאי דקי"ל דמופלא הסמוך לאיש דאורייתא דיכול לפדות אפי' מע"ש דאורייתא, והר"ש משנץ מפקפק בזה, בתו"כ (שם) דלא מצינו דעונת נדרים מועיל לענין פדיון מע"ש ולכאו' יש להוכיח מירו' מע"ש (פ"ד ה"ג) נותן לשפחתו העברית ופריך וכי קטן זוכה ומשני כמ"ד קטן תורם ופריך אפי' למ"ד קטן תורם וכי קטן זוכה אבל לא קשיא לי' איך מחלל מע"ש אלמא דאם תורם מחלל וא"כ ה"ה לדידן במופלא וזה כעין ראיית התוס' בגיטין, (דרך אמונה שם סקנ"ב וציוה"ל שם). וצ"ע אם חייבין קרן וחומש על תרומת מופלא הסמוך לאיש, (מנ"ח מצוה רפ"א) וספקו משום דאמרי' בנדה (מ"ו ב') שאין חייבין קרבן על הקדשו אמנם המרכה"מ ומעשה רוקח (בפי"א מנדרים ה"ה) כתבו דדעת הרמב"ם דחייבין קרבן על הקדשן ורק הוא בעצמו פטור מקרבן ולפ"ז פשיטא דכאן חייב, (דרך אמונה הל' תרומות פ"י סק"ג וציוה"ל י"א).

עוד בענין מופלא סמוך לאיש בחילול מע"ש והפרשת תרו"מ

כתב רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, הנה התוס' בגיטין (ס"ה א' ד"ה ופדו) כתבו דקטן שהגיע לעונת נדרים כמו שמפריש תרומה יכול ג"כ לחלל מע"ש וכן מבואר בירו' מע"ש (פ"ד ה"ג) ע"ש ומבואר דדין חילול מע"ש דינו כדין הפרשת תרומה וא"כ צ"ע למה לענין מחשבה אין דינו כדין הפרשת תרומה, וי"ל דדין קטן תורם שנלמד מדין כי יפליא דמרבין בנדרים מופלא הסמוך לאיש מרבין מיני' כל דבר הנעשה בהתפסה כמו נזירות ונדרים והקדש ותרומה דרחמנא שוי' למופלא לבר דעת לענין התפסה וא"כ אין חילוק בין חילול מע"ש להפרשה דגם חילול הוא ענין התפסה שמתפס הקדושה על המעות וכמו שיכול לעשות נדרים קונמות שאומר זה כזה ומתפס הקדושה מזה לזה כך יכול להתפס המעות מע"ש בקדושה וממילא פקע מהפירות הקדושה אבל לענין מחשבה איכא תרי קראי בנדרים ובהקדש כמ"ש בשבועות (כ"ה ב') כפי' התו' (שם), ובהקדש לא ילפי' אלא נדרים ונדבות כדמוכח מדברי רבנו בהל' מעה"ק (פי"ד הי"ב) ומשמע שם דבחסאות ואשמות אין דין זה דכיון דילפא מכל נדיב לב עולות הוא דווקא דבר שמתנדב ע"ז מרבין ולא דבר שמחויב ועומד (וי"א דגם צדקה ותענית כיון שמתנדב הוא בכלל כל נדיב לב עולות כמ"ש ביר"ד סי' רנ"ח סי"ג ובחו"מ סי' רי"ב ס"ח וע"ש בביאור הגר"א ובתו' ע"ז ל"ד א' ד"ה מתענין) ולהכי לא ילפי' מיני' תרומה שמחויב ועומד וכן נדרים לא ילפי' מיני' שאין בזה מצוה אלא דתרומה ילפי' מונחשב לכם תרומתכם והאי קרא בהפרשה כתיב ומיני' ילפי' שאר מעשרות שהוא ענין הפרשה ובזה שפיר י"ל דקרא לא כתיב אלא בהפרשה ולא להעביר הקדושה וכן בהקדש גופא אם מחללה על אחר אין יכול לעשות במחשבה, (דרך אמונה באור ההלכה הל' מע"ש פ"ד ה"א ד"ה ואם לא פירש).

אם הוא לכתחילה ואם יכול יברך

ודוקא בדיעבד תורם מופלא סמוך לאיש אבל לכתחלה לא יתרום עד שיביא שתי שערות אחר שנות גדלותו, כ"כ הרמב"ם בתשובה (סי' ר"ה) וכנראה דייק מלשון המשנה תרומתו תרומה משמע דיעבד וכ"כ הר"ש והר"י בן מ"צ גבי ר' יהודא והא דמייתי ר' יהודא ראי' בירו' ממעשה דמוקשה היינו בדיעבד, ויש לעי' אם יכול לברך על הפרשתו כיון דלכתחלה אין לו לתרום, (דרך אמונה שם סקנ"א).

לעשר דמאי עבור בנו מופלא סמוך לאיש

כתב הרמב"ם הלכות מעשר (פרק י הלכה ז) כשם שאדם סועד אצל ע"ה וסומך על תנאו כך הוא צריך להיות מתנה על בנו, ופי' רבינו בדרך אמונה (סקנ"א) מתנה על בנו. היינו בנו קטן שאוכל שם צריך אביו להתנות עבורו שלא יכשל באיסור דמאי והאב מעשר עליו משלו [דהיינו ממה שהוא מקבל אצל הע"ה] שהרי צריך לאבד התרומ"ע אבל אם הבן גדול אפי' הוא ע"ה אינו מוזהר עליו וממילא אינו יכול לעשר עליו, ובציוה"ל (שם סקנ"ט) ונראה דאפי' הוא מופלא הסמוך לאיש כיון דלכתחלה אסור לו לתרום (כנ"ל פ"ד ה"ה) צריך אביו לעשר על ידיו, ועי' דרך אמונה הל' תרומות בציוה"ל (פ"ד אות רס"ה) אם יכול אפוטרופוס לעשר על ידו, ועי' בדרך אמונה (פ"ד סקנ"א) כיון דהוא בדיעבד אם רשאי לברך.

תרומה במחשבה וע"י שליח ואפוטרופוס

ויכול לתרום ג"כ במחשבה (אנשי שם ריש תרומות בשם אומץ יוסף שעושה שליח ונעשה שליח אבל במנ"ח מצוה תק"ז כ' שאין נעשה שליח אבל משלו על של חברו תורם וכ"כ בחלת לחם סי' ז' ס"ד שאין נעשה שליח ועי' בישועות מלכו לעיל ה"ב ועי' במע"א כאן אות ב' שהביא דעות כל האחרונים בזה ולפמש"כ בביאור"ל בה"א יכול להיות שליח ולעשות שליח ולתרום משלו על של חברו), ואם יכול לעשות שליח או ליעשות שליח או לתרום משלו על של חברו עי' מל"מ (פ"ב מנזירות הי"ג) שנסתפק בזה וביארנו בד"א (ה"א סק"ז), ואם יכול לישאל על תרומותיו ומעשרותיו יתבאר בעז"ה בדרך אמונה לקמן (הי"ז) ע"ש. (דרך אמונה שם סקנ"ב). ובתוס' רי"ד בגיטין (נ"ב א') דדוקא בקטנים שאין יכולין לתרום בעצמן מפריש עליהן אפוטרופוס, וזה דלא כעה"ש, ולפי"ז אפשר דבהגיע לעונת נדרים שיכול לתרום בעצמו שוב אין האפוטרופוס תורם לו אך לפמש"כ לעיל (סקנ"א) דלכתחלה לא יתרום מופלא מסתבר דהאפוטרופוס תורם וכ"כ בס' המעשר והתרומה, (ציוה"ל ס"ק רס"ה).

התרת נדרים במופלא סמוך לאיש

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, מ"ט אין מקפידין בזה"ז על קטן מופלא סמוך לאיש לעשות התרת נדרים ער"ה, והשיב רבינו, זיל בתר רוב קטנים, (מועדי הגר"ח ח"א סי' ת"ח ועי' בהליכות שלמה פ"א אורחות הלכה הערה ל"ח

ובשו"ת דברי משה סי' ס"ו וע"ע ועמש"כ בשו"ת רבבות אפרים ח"ח סי' תקי"א אות ב' ובס' כל נדרי פי"ז הערה מ' ובס' מועדי ישראל ימים נוראים סי' ט"ז, ועי' משנה למלך הלי נזירות פ"ב הי"ג שהסתפק אם מופלא הסמוך לאיש התרבה גם לענין התרת נדרים, ועי' בשו"ת רב פעלים יו"ד ח"א סי' ל"ח דגם אם יכול להפר נדרו כמש"כ הר"ן נדרים ס"ו ב' אבל להתיר אינו יכול).

דין מופלא סמוך לאיש בבן נח

כתב הרמב"ם הלכות מלכים (פ"י ה"ב) בן נח שאנסו אנס לעבור על אחת ממצותיו, מותר לו לעבור, אפילו נאנס לעבוד ע"ז עובד, לפי שאינן מצווין על קדוש השם, ולעולם אין עונשין מהן לא קטן ולא חרש ולא שוטה לפי שאינן בני מצות. ובקריית מלך (שם) ה"ב לא קטן, עי' נזיר (ס"ב א') מופלא סמוך לאיש דעכו"ם ע"ש. ועי' קר"א נזיר (ד"ה לאתויי) שהקשה, ולכאורה לא ידענא היכן מצינו לחלק בעובד כוכבים בין קטן לגדול לענין עונשין. וכיון דקי"ל דעובד כוכבים חייב אפילו בלא התראה משמע דאפילו שוגג חייב ואם כן קטן נמי בר עונשין הוא. ומשום הכי לענין נדרים נמי כל שיודע להפלות נדרו נדר. מה שאין כן בישראל דאימעיט קטן לכל מילי. אבל להרמב"ם ז"ל הלכות מלכים (פ"י ה"ב) שכתב דבן נח נמי אם עבר בשוגג פטור. וכן כתב התם דאין עונשין את הקטן ולא החרש ושוטה, הרי דבבן נח נמי אימעיט קטן מעונשין. ומכל מקום יש לומר דלא אימעיט אלא קטן גמור דלית ליה דעת אבל מופלא הסמוך לאיש דיש לו דעת הוי קטן כגדול בעובד כוכבים. ודווקא בישראל הוא דבעינן שיביא ב' שערות דווקא. וכל שכן לפי שיטת הר"מ ז"ל דמופלא הסמוך לאיש ד"ת הוא אחר שנת י"ג ולא הביא ב' שערות. דשפיר יש לומר דבעובד כוכבים לכו"ע הוי כגדול בכהאי גוונא. ובקריית מלך הל' נדרים (פי"א ה"א) קטן בן שנים עשרה כו' עי' תרגום יונתן ריש מטות דדווקא בן י"ג, וצ"ל דס"ל מופלא דרבנן או באינו יודע לשם מי נדר, וכן צ"ל בקדושין (ס"ד א') לנדרים ולחרמים כו' ע"ש.

הפרשת חלה במופלא סמוך לאיש

בשונה הלכות (סי' תנ"ז ס"ה) אם שכח להפריש חלה מעיו"ט ונזכר ביו"ט אם נצטרפו בכלי קודם יו"ט או שהיה בכל עיסה שיעור חלה שאז בא חיוב החלה קודם יו"ט אסור להפריש חלה ביו"ט, ובדרך אמונה הלכות ביכורים (פרק ו הלכה י"ז אות שנ"ט) אם שכח להפריש חלה מהמצות בעי"ט ונזכר ביום טוב

אם לא הי' שיעור חלה בכל עיסה ונצטרפו בכלי א' ביום טוב דעת כמה אחרונים דמותר להפריש חלה ביום טוב [אם לא חל יום טוב בשבת] דהוי כאילו נילוש ביום טוב, אבל אם נצטרפו בכלי קודם יום טוב או שהי' בכל עיסה שיעור חלה שאז בא חיוב החלה קודם יום טוב אסור להפריש החלה ביום טוב, וכתב רבינו בציון ההלכה (שם אות ש"ט) ועי' בחלת לחם (סי' י' ס"ז) שכ' עוד תקנה שיתן הקמח במתנה לקטן שהגיע לעונת נדרים והוא יפריש עליו חלה ויראה שיצוהו אחר ולא אביו, וצ"ע, ועי' במלא העומר (סי' שכ"ו סק"א) שכ' ג"כ עצה זו בשם הגר"ל דיסקין, וכ' שהקטן יפריש גם על מצות שלו דהוי לצורך הקטן דמתירין, וגם הביא מד' התו' פסחים (פ"ח א') דבמקום חינוך מצוה שרי לספות לקטן איסור ע"ש, ובתורת המועדים (סי' תנ"ז אות מ"ג) ולכן בא"י מי ששכח להפריש חלה אין לו תקנה וי"א שבשעת הדחק כשאין להם מצות אחרות יכול להקנות לקטן שהוא מופלא הסמוך לאיש מצה אחת ויאמר לו שיפריש חלה ממצה שלו על שאר המצות (עי' שו"ת מנחת יצחק ח"ז סי' כ"ח בביאור דברי המהרי"ל דיסקין המובא בציץ הקודש ח"א סי' י"ט ע"פ תוס' פסחים פ"ח א' שכל שעושין משום חינוך מותר להאכיל קטן איסורין וכ"כ הגרא"מ לפידות ע"פ דברי הצ"ח פסחים ס"ו א' הודפס בספר כשמן רענן ח"ב עמ' קע"ו חלת לחם סי' י' אות ז עובר אורח להאדר"ת סי' תק"ו דיש לסמוך על הרשב"א דאיסור האסור משום גברא מותר לספות לתינוק בידים ויש להקנותו לקטן לצאת דעת המנ"ח מצוה תק"ז וחלת לחם סי' ז' ס"ד שס"ל שאין יכול להפריש על של חבירו בשליחות שאין שליחות לקטן ואין יכול רק להפריש משלו על של חבירו) אמנם העיקר להלכה שקטן יכול להפריש על ידי שליחות כמו שכתב בדרך אמונה בשעה"צ הל' תרומות (פ"ד אות קנ"ג) בשם הפוסקים.

בן י"ב נדר צדקה וע"י סממנים גדלו לו ב' שערות

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל מגיסו מרן הגר"י זילברשטיין שליט"א, בילד בן י"ב ויום אחד, שנדר ונשבע שיתן סכום גדול לעניים כי קיבל ירושה מסבו, והילד הוא נמוך קומה וחלוש, וספק אם יגדלו לו ב' שערות לאחר שיהיה בר מצוה, והרופאים נתנו לו סממני הורמונים לגדילה, וביום שנהיה בן י"ג, הביא סימנים, ולדעת הרופאים אילו לא היה מקבל את אלו ההורמונים, ברור שלא היה מביא סימנים. מה דינו, האם נאמר שהנדר לצדקה חל, כי סוף סוף היה בשעת הנדר מופלא סמוך לאיש, או שמא מאחר וללא התרופות לא

היה מקבל סימנים, אלא לאחר כמה שנים, נמצא שבשעה שנדר לא היה מופלא סמוך לאיש, ונדרו לא חל, ושנינו במס' נדה (מ"ו ב') מופלא סמוך לאיש דאורייתא. ר' יוחנן וריש לקיש דאמרי תרוויהו מופלא סמוך לאיש שהקדיש, ואכלו אחרים, לוקין, והקשו התוס' (ד"ה רבי יוחנן) וא"ת והא סבר ר"ל התראת ספק לא שמה התראה, והכא התראת ספק הוא, דשמא לא יביא ב' שערות עד ב' או ג' שנים, נמצא דאכתי לא הוי מופלא סמוך לאיש, וי"ל דאזלינן בתר רוב, דמביאין שתי שערות בזמנן, דהיינו בני י"ג ויום אחד, עכ"ל. מבואר בדברי התוס' שאם לא מביא ב' שערות בזמנו אלא לאחר ב' או ג' שנים, אין הקטן בכלל מופלא סמוך לאיש, ואין נדרו נדר, ולפי זה יש מקום לשאלתנו, מה הדין בכה"ג כשקיבל שערות רק בגלל הורמונים. ושאלתי שאלה זו את גיסי רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, והשיב, דמפשטות הדברים משמע דבכל אופן נחשב למופלא סמוך לאיש כי לא חילקה תורה בין אם לקח סמי גדילה או לא, ולכן אף לדברי התוס' הנדר חל מעיקר הדין. (חשוקי חמד מסכת נדה מ"ו ב').

והוסיף שם דבאמת כל הנידון לשיטת התוספות, אבל למעשה לדין נראה שאין בזה להלכה נפק"מ, מכיון שברמב"ם (פי"א מנדרים ה"ד) כתב דלאחר י"ב לנקבה, ואחר י"ג לזכר נדריהם והקדשם נדר והקדש, אף על פי שאין יודעין לשם מי נודרין, ואף על גב דלא הביאו ב' שערות, וכן פסק בשו"ע (יו"ד סימן רל"ג), ואם כן לפי זה אין הלכה כדברי התוס' שכתבו דאם לא יביאו אח"כ שערות אין זה מופלא סמוך לאיש. ובענינו חייב הקטן לקיים נדרו, הגם שבשנה שלאחר מכן לא הביא שערות ויעוין בערוך לנר בנדה שם, ויש להוסיף על כך, שאפילו לפי שיטת התוס', שמדאורייתא הנדר לא חל, מכל מקום יש לו לקיים את הנדר, וכמו שכתב הרמב"ם (פי"ב משבועות ה"ז) וז"ל קטנים שנשבעו, והן יודעים טעם שבועה, אף על פי שאינן חייבים, כופין אותם לעמוד בדבריהם, כדי לחנכן ולאיים עליהם כדי שלא ינהגו קלות ראש בשבועות, עכ"ל. לפי זה אפילו אם מעיקר הדין אינו נחשב כמופלא הסמוך לאיש, בכל זאת חייב הקטן לעמוד בשבועתו.

עונש וכפייה במופלא סמוך לאיש

בסנהדרין (ס"ח ב') היכא אשכחן דענש הכ' קטן, קשה הא גבי עיר הנדחת גם הקטנים נהרגין כמש"כ הרמב"ם (פ"ד מע"ז ה"ו), ועוד בשפחה חרופה קטן חייב קרבן לפי דעת הרמב"ם (סוף פ"ג מאיסו"ב) וע"ש בראב"ד ולמדה

בעניני מופלא סמוך לאיש ————— מה

מסוגיא דסנהדרין (ס"ט א'), ובנדה (מ"ו ב') אי מופלא הסמוך לאיש דאורייתא מילקי נמי לילקי, (שיח השדה סנהדרין פ' בן סו"מ ס"ח ב' אות כ"ב, ועי' ד"א פ"ח ממתנו"ע סק"ב דמופלא סמוך לאיש חייב ולכשיגדיל כופין אותו). ובס' מוסר אב (אות כ"ב) מובא תשובת רבינו לשאלה זו, דבעיר הנדחת אין מענישים הקטנים אלא את העיר, והקטנים בכלל כהבהמות והמטלטלין, ונטפלין להאב עי' רמב"ם (פ"ו מתשובה ה"א) שהם קנינו ונענשים בעונו, שהרי בני הצדיקים ששם אין נהרגין דטפלים לצדיקים.

בענין קטן והגדיל במוצאי שבת

קטן והגדיל במוצאי שבת לענין מצות תוספת שבת

נשאל רבינו זצ"ל, יש מי שכתב די"ל שתוספת שייך רק כשיש כבר שבת בבריאה, ובשבת בראשית שעדיין לא היה שבת בעולם ל"ש תוספת שבת, ולכן פירש"י בפ' בראשית (פ"ב ב') שהיה זה רק מדין ספק, וכה"ג כתבו בקטן שהגדיל ביום א' שאין לו דין תוספת שבת במוצ"ש, שאם אינו בחובת שבת אינו שייך בתוספת שבת, ועי' מנחת חינוך (מצוה שי"ג אות י"ז), והשיב רבינו, יש לחלק דבקטן שאינו מחוייב בדיני שבת לא שייך דין תוספת, ואמנם כאן שכך הוא הסדר שיהיה בסמוך לשבת שייך תוספת שבת גם על כה"ג, (דרך שיחה בראשית פ"ב ב' עמוד ב').

קיום מצות שביתה יש גם בקטן

ויש להוסיף שרבינו זצ"ל הוכיח מתוס' פסחים (צ"א ב' תוד"ה איש) דנהי דקטן אינו בר חיובא מ"מ קיום מצוה יש גם בקטן וא"כ שייך בו תוספת, ובפרט בשבת שהוא בכלל שביתה אתה ובנך, ועי' בזה בקרית מלך הל' ק"פ (פ"ה ה"ז) ובמנח"ח (מצוה ל"א אות ט'), ואמנם נשאל רבינו ממש"כ בתוס' בפסחים (פ"ח א' ד"ה שה) שלא משמע כן ועי' מש"כ בזה בארוכה בס' בית היין (סי' פ"ט ס"ב) וע"ש מכתב רבינו שכתב חוזרני בי, ועי' בזה במשנת חיים (סי' ל"ט) דעכ"פ כ"ה בדעת הרמב"ם לפי הקרית ספר שם, ועי' בבעלי אסופות (עניני בר מצוה) שרבינו אמנם חזר במכתבו מהראייה מהתוס', אבל מעצם הדין לא הדר בו, וכן שמעתי שמשיב למעשה בבר מצוה לנכדו (ה' כסלו תשע"ו) לענין נר חנוכה של קטן דיכול להדליק לפני שמגדיל ועולה לו בגדלותו, וכ"כ בתשובה בס' גם אני אודך (ח"ב סי' קס"ד) שקטן הנעשה בר מצוה בחנוכה אי"צ להמתין עד צה"כ ויכול להדליק בשקיעה"ח, וכן השיב לענין קידוש לבנה וחיוב שמו"ת וברכת האילנות וכיו"ב שאי"צ להמתין עד שיגדיל דיוצא בקטנותו, עי' בארוכה בס' מעשה חמד (פ"ג הערה נ"ה) מכמה ספרים שהשיב רבינו כן.

ואף לענין ברכה"ת דאורייתא אמר רבינו זצ"ל, שאביו בעל הקה"י זצ"ל ומרן החזו"א זצ"ל לא אמרו לו בבר מצוה לכוין שנית לצאת באהבת עולם, (כל משאלותיך עמוד קי"א) והטעם דס"ל דאף שקטן אינו בר חיובא מ"מ יש לו קיום מצוה מה"ת אף במצוה דאורייתא, ומהני מה שברך בקטנותו אף אחר שהגדיל, ועי' בזה בדעת נוטה ציצית (ח"ב סי' תצ"ג) דכשהגדיל אין צריך לברך שנית, דגם ברכת קטן נחשבת ברכה, וגם נפטר באהבת עולם, וע"ש בהערות שאמר רבינו זצ"ל שמעולם לא שמענו שיהיה הבר מצוה בליל הבר מצוה צריך אחר מעריב לשנות על אתר לצאת יד"ח ברכה"ת באהבת עולם עי' בשו"ע (סי' מ"ז ס"ז), וכ"כ בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' קכ"א) דיצא במה שבירך שחרית, וכ"כ בשו"ת משיב דבר (ח"א סי' י"ח) דשפיר מוציא עצמו בקטנותו על מה שיגדיל רק שאינו מוציא אחרים, וכן לענין מאה ברכות אף להדעות שמונין מהבקר עולה לו מה שברך בקטנותו קודם ליל הבר מצוה דברכות של קטן זה גם ברכה, (שמענו כן ראינו ח"א פ"ד סי' ט' ועי' מועו"ז ח"ד סי' רפ"ח על גדול א' שהעיר בנו בליל הבר מצוה לקרא שנית ק"ש לחוש לדעות שנעשה בר מצוה מעת לעת משעת הלידה ולהמבואר גם לדעות אלו שפיר יש לו קיום של תורה במה שקיים קודם שעה זו).

קטן והגדיל במוצ"ש לענין להוציא בהבדלה

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, נער הנעשה בר מצוה במוצאי שבת, האם יכול להוציא אחרים בהבדלה, אף שהשבת נהגה בו רק בתורת חינוך, והשיב רבינו, לכאוף יכול, (משפטי שיח סי' ד'), וע"ש שביאר דגם ההבדלה היא משום זכירת השבת כמבואר ברמב"ם (פכ"ט משבת ה"א) זכרהו על היין בכניסתו וביציאתו, וא"כ היה מקום לומר שמי שבשבת היה קטן לא יוכל להוציא אחרים כיון שלא היה מחויב כמותם כמש"כ בשו"ת הר צבי (סי' קס"ה), וקמ"ל רבנו שלמעשה הוא חיוב בפנ"ע, עכ"ד.

גם י"ל דסגי במה שהיה חייב בתורת חינוך וקיום מצוה יש גם בקטן שאינו מחויב, וגם היה בכלל שביתת אתה ובנך, ובס' וישמע משה (ח"ה עמוד ס"ד) הביא ממרן הגר"ש אלישיב זצ"ל דשפיר יכול להוציא למי שמחוייב מדרבנן ומכל מקום לכתחילה יבדיל אחר, וע"ש (ח"א עמוד קכ"ח) שהשיב שהקטן עצמו מחויב להבדיל, ואף יכול להוציא אחרים ידי חובתם כיון שסומכים בזה על חזקה דרבא, ועי' שביבי הלוי (סי' מ"ב) דבזה"ז שאין מוציא יכול לזמן.

ועי' שו"ת חת"ס (או"ח סי' קע"ב) לענין בר מצוה במוצאי יוה"כ דאינו חייב בתוספת, ועי' מנחת חינוך (מצוה שי"ג אות י"ז) שהסתפק בזה אם הגדיל במוצ"ש אם חייב בתוספת שבת ויו"ט, ואולי גם אם ביוה"כ אינו בתוספת שאני יוה"כ דאינו בכלל העינוי אבל בשביתת שבת ויו"ט ישנו, וכן מצאתי בישועות יעקב (סי' תר"ח ס"א) דס"ל דלא שייך תוספת יוה"כ כיון שלא היה בחיוב עינוי כל המעל"ע ולא היה בכלל מכרב עד ערב וגם אי"ז תוספת עינוי כיון שאכל כל היום (ולפי"ז גם בחולה וכיו"ב יהיה הדין כן), אבל לגבי שבת פשיטא ליה שחייב בשביתה אף שלא היה בר חיובא בשבת ע"ש שדימה זה לדעת הפוסקים שמונין גדלות משעה שנולד דמתחייב באמצע שבת בשביתה מה"ת.

ויל"ע אם חייב בתוספת שבת מה"ת, כיון שמגדיל במוצ"ש, א"כ נחייבו לקדש שנית, דמה שקידש בקטנותו לא עלה לו, ויתחייב בקידוש והבדלה, ואולי כל דבר שאינו בעיקר היום לא מתחייב רק בתוספת, שאין הטפל חמור מן העיקר, גם חובת קידוש חל בכניסת השבת רק שמשלים החיוב כל היום, אבל כשאינו בעיקר החיוב אינו בהשלמה, משא"כ הבדלה שחיוב לקדש השבת בדברים בצאתה, וחל החיוב רק במוצ"ש, וסגי במה שהיה חייב בסוף השבת, וכן א"ל הגרש"א שטרן שליט"א דפשוט שא"א לקדש בתוספת אם אינו חייב בעיקר השבת, ושאיני קידוש בתוספת שבת לפניה דה"ז כמקדים חיוב של שבת ועי' כעי"ז במכתבי תורה להרא"מ (סי' נ"ו ס"ב) ועי' מג"א (סי' רס"ז סק"א).

ועי' בזה במנחת חינוך פרשת יתרו (מצוה לא אות ט') שכתב במי שהיה קטן בליל שבת שלא הביא ב"ש וביום שבת הביא ב"ש אם לא קידש בליל שבת חייב מה"ת לקדש ביום שבת כי קידוש היום לאו מתורת תשלומין הוא לאמר כיון דלא חזי בליל שבת פטור כמו בראי' וחגיגה עי' חגיגה (ב' א' ט' א'), רק המצוה כן הוא כמו שיתבאר לקמן, [והוא אף בלא קידש במזיד כמבואר ברמב"ם הל' שבת פכ"ט ה"ד ובשו"ע סי' רע"א ס"ח אף שבמזיד ליכא תורת תשלומין עי' בשו"ע סי' ק"ח ס"ז], אך אם קידש בליל שבת דאז הי' חייב מדרבנן דקטן שהגיע לחינוך חייב מד"ס אם מחויב לקדש ביום מה"ת זה תלוי לדעת המרדכי במגילה (רמז תשצ"ח) שהביא בשם רבנו טוביה, דמפלג המנחה אף על פי שהוא מדרבנן מ"מ פטור מקידוש בשבת כי דרבנן פוטר גם המצוה מה"ת, א"כ גם כאן פטור, אך המג"א (סי' רס"ז סק"א) הקשה ע"ז. ולדעת הרמב"ם הל' שבת (פ"ה ה"ג) דאין תוספת מה"ת, רק כ"ה מה"ת לקדשו בכניסתו, א"כ אין הטעם מחמת החיוב דרבנן פוטר רק המצוה הוא כך מה"ת א"כ לא מהני בקטן כי אז הי' חיוב

דרבנן ועתה נתחדש עליו חיוב דאורייתא, והוי כמו שעשה המצוה בשעת הפטור דאינו פוטר החיוב ע"י בר"ה (כ"ח אילמא דכפאו שד כשהוא שוטה וכו' וע"ש בטו"א שפי' כן. אך הרמב"ם עצמו בהל' ק"פ (פ"ה ה"ז) כתב דאם קטן עשה פסח בראשון ונתגדל קודם פסח שני נפטר אף מפ"ש אף דלא ה' בפ"ר חייב מה"ת וע"ש בט"א בקו"א בס' אבני מילואים הקשה כן ועמש"ל בחיבורי וגם לקמן מצות ספירת העומר כ' בזה נראה דעכ"פ חיוב דרבנן פוטר חיוב דאורייתא.

וע"ש במנחת חינוך דמעיכרא כתב, כי זה נ"ל ברור דהחיוב של קידוש אינו רק בלילה וביום הו"ל תשלומין אלא המצוה על כל היום באיזה שעה מן היום, א"כ מחויב לקדש ביום ע"ש בטו"א. שוב נתיישבתי בדבר ואפש"ל דקדוש היום הו"ל רק תשלומין כמו חגיגה דנפקא לן מוחגותם אותו, דעיקר יום ראשון ושבעה תשלומין ע"י חגיגה (ט' א') ובפסחים (ק"ה א') מבואר דהיא אבעיא מי שלא קידש בלילה מהו שיקדש כ"ה ופשטינן ל' מהבדלה ע"ש, ואמרו שם (ק"ז א') אמרינן זכור וכו' בכניסתו וע"ש ברש"י, ואמרינן אדרבא עיקר קידושא בלילה הוא ומסקינן אין לי אלא בלילה ביום מנין ע"ש ובראב"ד (פכ"ט ה"י), א"כ אפשר דעיקר קידוש בלילה והיום הוא לתשלומין, [וכן נראה שיטת הטור סי' רע"א בשם רב עמרם גאון דדוקא בשכח ולא קידש בליל שבת מקדש כל היום אבל במזיד דליכא דין תשלומין אינו מקדש ביום ע"י בב"ח וכן נקטו הגר"ז והמשנ"ב שם דהוא מדין תשלומין וע"י שו"ת חת"ס או"ח סי' י"ז], א"כ מי שלא חזי בלילה כגון שוטה או קטן בלילה מה"ת א"צ לקדש ביום כיון דהוא לתשלומין והו"ל כמו חגיר ביום ראשון ונתפשט בשני דפסקינן דפטור.

וע"י שו"ת בצל החכמה (ח"א סימן ע"ב ס"א) דלענין הבדלה בקטן שהגדיל במוצ"ש לכו"ע אינו חייב, דדוקא תוס' יוה"כ שהיא חובת אותה השעה עצמה שהוא עומד בה ושאונו דנין עליה ואז הרי הוא כבר גדול על כן יש מקום לומר שהוא חייב בה, משא"כ הבדלה שאינה חובה לעצמה באותה שעה אלא משום יום שעבר היא באה, מסתבר דגם למנ"ח ולישועו"י אינו חייב בה כיון שביום שעבר עדיין קטן היה. אם לא שנאמר כי לדעתם אולי עליו להבדיל אז משום אותה תוספת אם נתחייב בה, אבל זה לא מסתבר כלל, וראיה ברורה לזה מהא דאיתא בפסחים (ק"ה א') מי שלא קידש ערב שבת מקדש והולך כל היום כולו, וכ"ה גם בשו"ע (סי' רע"א ס"ח). וע"ש בפמ"ג (משב"ז סק"א) בנזכר בבהש"מ שלא קידש, אם לא התפלל כל השבת בודאי יקדש אז דספק דאורייתא הוא, משא"כ אם התפלל דיצא מה"ת בקידוש שבתפלה ע"ש. מוכח הא עבר עצם

היום אף שלא עבר עדיין זמן תוספת א"צ לקדש אפי' כשלא התפלל כל היום ולא יצא יד"ח קידוש אפי' מה"ת. וכיון שאין מקדשין על שעת תוספת גם להבדיל עבודה א"צ.

וא"כ להסוברים דהבדלת שבת דאורייתא א"כ זה שהגדיל במוצש"ק כיון שביום השבת עדיין קטן היה ולא נתחייב בשמירתה אלא מדרבנן, בודאי שגם בהבדלה הבאה בשבילה אינו חייב אלא מדרבנן ואפילו אם הוא בלילה בשעת הבדלה גדול ודאי, וממילא שאינו יכול להוציא יד"ח לאלו שהיו גדולים ביום השבת ונתחייבו בהבדלתה מדאורייתא, דלא אתא דרבנן ומפיק דאורייתא כדאמרין בברכות (כ' א') לענין ברהמ"ז. משא"כ להסוברים דהבדלת שבת דרבנן שפיר יכול קטן זה להוציאם דאתא דרבנן ומפיק דרבנן. ועל כן לכתחילה לא יבדיל זה שהגדיל במוצש"ק להוציאם, אבל אם כבר הבדיל להם והם התכוונו לצאת בהבדלתו נראה שאסור להם לחזור ולהבדיל דדילמא הבדלת שבת דרבנן ושפיר יצאו כבר יד"ח, אלא יחזרו לשמוע הבדלה על הכוס מגדול בר חיובא אם אפשר להם.

ולענין חינוך בשהחיינו דמצות מחנכין קטן לברך שהחיינו בלולב וחנוכה ושאר מצות שעושה כגדול, ואף שעושה המצוה רק בתורת חינוך, דגם בזה יש חובת חינוך כמו בשהחיינו על בגד חדש ופרי חדש, והגרש"א שטרן שליט"א שאל מרבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, במי שבירך על טלית שאולה כשיטת המג"א (סי' י"ד סק"ה) מדין מצוה קיומית וכהרא"ש בחולין (ק"י ב'), ואחר כך הקנו לו את הטלית וזכה בה בקנין גמור האם עליו לחזור ולברך דהם נחשבים לשני סוגי ברכות, או שמועלת לו הברכה שבירך בתחילה בשעה שעדיין לא היתה שלו. והשיב, אטו קטן שבירך לישב בסוכה ואחר כך הגדיל חייב עוד פעם לברך.

וראיתי בגליון עטרת תפארת (גליון רע"ד) בשם רה"י מרן הגרא"ל שטיינמן זצ"ל במי שישב בסוכה בערב הבר מצוה ותוך כדי ישיבתו שם הגדיל דפשיטא שצריך מחדש לברך לישב בסוכה. ועי' בנתיבות ההלכה (קובץ ל"ב עמוד קנ"ב) בשם מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל שנקט לגבי שהחיינו דחג שמעיקר הדין בהביא ב"ש עליו לברך בגדלותו שנית, אבל כשהוא רק חזקא דרבא שהגדיל אין לברך מספק, ועדיף שיברך אז על חליפה החדשה ויפטור.

והבכור" בתוספת ביכורים (סי' תרל"ז ס"א) דן בגר שנתגייר במועד אם מברך שהחיינו, ע"ש שכתב לגבי גר, נסתפקתי אם יברך שהחיינו על ישיבת

הסוכה או על היו"ט, כיון דאצלו לא נתחדשה המצוה מזמן לזמן, שהרי התחילה אצלו בזמן החיוב כמו כל המצות. ובשלמא בקטן שנתגדל בחוה"מ אין ספק כיון שכבר בירך מתחלת המועד מטעם חנוך, ואפילו לא בירך עכ"ז הי' עליו חיוב הברכה מטעם חנוך, א"כ נקרא אצלו המצוה מתחדש מזמן לזמן. אבל בגר לא שייך זה, דקודם המועד לא הי' עליו חיוב כלל, עכ"ד, ועי' מש"כ בחשוקי חמד מסכת סוכה (כ"ט א') שלדברי הביכור"י קטן שהגדיל אף שברך בקטנותו יברך אח"כ פעם נוספת בגדלותו, ועי' בס' ראשית ביכורים לרבי בצלאל הכהן מוילנא (ח"ב סי' ד') שהסתפק בדבר, ועי' קובץ מה טובו אהליך יעקב (ט"ז עמוד ר"ו) שכן נקטו רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל ומרן הגר"נ קרליץ זצ"ל שעליו לברך שנית, אמנם בס' ידון משה (י"א עמוד פ"ח) נשאל בזה רבינו, אם יברך בגדלותו שנית שהחיינו, והשיב, לא מסתבר.

ויש לדון דאף שלא היה בר חיובא בעת שישב בסוכה בקטנותו מ"מ לא גרע משהחיינו בעת עשיית הסוכה או האיגוד שמהני לפטור שהחיינו דחג, ואף שלא היה בר חיובא כיון דקיום מצוה יש גם בקטן הוא בכלל ברכת שהחיינו, ועי' עזרת אליעזר (ברכות פ"ט עמוד ל"ו) לענין בגד חדש לפני הבר מצוה שדעת רבינו שיברך הקטן מיד כשלוּבש ולא ימתין עד הבר מצוה וכן עי' אשי ישראל (פ"מ הערה י') בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל.

ובענין שביתת בנו דנו הפוסקים אם נוהג בתוספת שבת ועי' פמ"ג (משב"ז סי' רס"ו סק"ו) שדן בזה, ועי' מש"כ רבינו (אסיפת יצחק ט"ו אלול תשס"ו) דשביתת בנו הוא עד גיל בר מצוה וכן עי' באליבא דהלכתא (ס"ז עמוד קכ"ח טור ג') ובס' אשיחה (עמוד שי"ב), ובקטן שהגדיל במוצ"ש לכאו' במוצ"ש כבר אינו בחיוב שביתת בנו אף ששייך לשבת שהיה מצווה בשביתתו, ויל"ע בבקש ממנו בשבת ועושה בזמן תוספת שבת, ועי' בחוט שני (ח"ד סוף פ' פ"ג) דמוצ"ש שאם ירצה יוציא השבת ליכא שביתת בנו.

וכתב לי רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, דקטן שהגדיל במוצ"ש שפיר מבדיל לאחרים, דעכ"פ קיום מצות שבת יש גם בקטן ובפרט שהוא בכלל שביתת אתה ובנך. (תורתך שעשועי בר מצוה), ובקו' עזרת אליעזר עניני שמחת בר מצוה (עמוד נ"ב) הביא תשובת רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שקטן שהגדיל במוצ"ש יכול להבדיל ולהוציא גדולים ולסמוך על החזקה שהוא גדול, והביא מארחות רבינו ח"ב עמוד רי"ב שכשהיה רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל

בר מצוה נתן סכך ע"ג הסוכה וציוה החזו"א שיורידוהו ויתנו ע"י גדול ולא לסמוך בזה על חזקה דרבה. ע"כ, ועי' בזה בקו' הזכרונות (סי' ל"א אות ב'), וע"ש (עמוד תרל"ה) דנער בר מצוה יכול לזמן בבר מצוה על הכוס, ובשיעורי מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל על ברכות (מ"ח ב') מובא שהיה מעשה עם נכד רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל ונין מרן הגרי"ש זצ"ל שנעשה בר מצוה ונתן לו הגרי"ש לזמן ואמר שכן המנהג, ורבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל העיר שאין לו לזמן כי עדיין אין לו רק חזקה דרבא, ואולי מש"כ שיכול לזמן הוא רק לחברים כיו"ב שיש להם רק חזקה דרבא או שלא בשם.

והעיר (שם) ממשי"כ בגליון מים חיים (גליון ר"פ שבט תשע"ו מובא בקובץ גליונות גליון ק"ה) בשם רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, בזה"ל, בענין קטן שהגדיל במוצש"ק, שאלה: קטן שהגדיל במוצש"ק, האם חייב הבדלה כמו כל גדול או לא, תשובה, כיון שבשבת היה עדיין קטן לא שייך אצלו חיוב להבדיל בין קודש לחול, כיון שאצלו לא היה קודש של חיוב, ורק מדין חינוך עדיין חייב להבדיל, לכן לכתחילה לא יוציא גדול בהבדלה כיון שחיובו הוא בדרגה פחותה, עכ"ל, וכ' דאולי כאן לכתחילה וכאן בדיעבד.

ורבינו רה"י מרן הגראי"ל שטיינמן זצ"ל אמר לי דהבדלה אינו על מצות שביתה שלו, רק על שבת שהיתה בעולם, וזה שייך אף בגר שהתגייר במוצ"ש ובקטן שהגדיל, וכ"כ בימלא פי תהלתך (עיונים בתפילה הבדלה עמוד שצ"ו), קטן שהגדיל במוצ"ש יתכן דחייב בהבדלה אפילו לסוברים דחיוב הבדלה מדאורייתא (עי' מג"א סימן רע"א סק"א), דאע"פ שלא הי' מחויב בדיני שבת מדאורייתא, מ"מ חובת הבדלה אינו רק משום שהי' מצווה בשביתה שבת זו, אלא על המציאות דהבדלה בין קודש לחול, וכיון שהגדיל במוצ"ש הוא חייב, ויל"ע אם זה גם בהגדיל עד סוף יום ג' דעד אז הוי זמן הבדלה (אמנם יש סוברים דגם בהגדיל במוצ"ש פטור מהבדלה).

ובשיעורי שלמי תודה הביא בשמו של רה"י מרן הגראי"ל שטיינמן זצ"ל שאמר דאפשר דחובת הבדלה אינו רק משום שהיה מצווה בשביתה שבת זו אלא על המציאות דהבדלה בין קודש לחול ולכך אף שבשבת הוא היה קטן ולא היה מחויב בדיני שבת מדאורייתא מ"מ כיון שבמוצ"ש הוא גדול הרי הוא מחויב בהבדלה. ונפק"מ למעשה דקטן שהגדיל במוצ"ש יכול להבדיל ולהוציא גדול, ולדעת הרמב"ם (מצוה קנ"ה) דחובת ההבדלה נילף מזכור את יום השבת

לקדשו כלומר זכרהו זכירת שבח וקידוש בכניסתו וביציאתו, נמצא דהבדלה היא חלק ממצות השבת א"כ אפשר דאם ביום השבת לא היה בר חיובא א"כ הוא מופקע מזכירתו ביציאתו, אלא דיש לדון אם חובת ההבדלה נמשך מחמת קדושת השבת וחובת שמירתה שהיתה מוטלת על הגברא, או דלא שייכא כלל עם מצוות שמירת השבת רק עיקר מצותה מחמת שהקב"ה הבדיל את השבת יותר משאר ימי השבוע וגם לקטן יום השבת הוא יום קדוש, ושאיני מגר שלא היה אצלו יום קדוש, וא"כ שפיר חל עליו עתה חיוב מה"ת לקדשו.

ולמעשה הביא בשם מרן הגרא"ל שטיינמן זצ"ל דאף לדעת החת"ס (סי' קע"ב) דקטן שהגדיל במוצ"ש אינו חייב בדין תוספת מה"ת, מ"מ אפשר דבהבדלה חייב מה"ת לפי דחובת הבדלה אינו משום שהיה מצווה בשביתה זו אלא הוא על המציאות דהבדלה בין קודש לחול, אולם הביא מהגר"י פערלא זצ"ל בביאורו לספר המצוות לרס"ג (סוף עשה ל"ג) כתב דהמחלל שבת פטור מקידוש והבדלה לפי שעיקרם הוא ברכה על השביתה ואם לא שבת מאי שייכות לברכה זו והוכיח מהא דהגאונים לא מנו קידוש והבדלה במנין המצוות והיינו לפי שהם ברכת המצוות למצות שביתה וכשם שברכת התורה אינה נמנית כמצוה בפ"ע כן נמי קידוש והבדלה אינה נמנית בפני עצמו.

חובת חינוך אחרי בר מצוה

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, עד איזה גיל של הבן מחוייב האב לחנכו, האם החיוב נפקע כשנעשה בר מצוה, והשיב, כבר כתבתי בזה בחיבור על מסכת תפילין (פרק ד' ד"ה וקטנים) דבאמת גם בגדול יש מצות חינוך על אביו בדברים שאין יכול לעשות בעצמו, כגון ליקח טלית ותפילין שאין בידו לקנות ביום שהגדיל מיד ובזה אמרנו ליישב מה שכתב בעל העיטור הל' תפילין (ח"ז סא ע"ג) דמסתברא לן דהאי קטן היודע לשמור גופו אביו מניח לו תפילין מיירי בגדול בן י"ג שנה ויום אחד, הובא להלכה ברמ"א (או"ח סי' ל"ז ס"ג) שאין קטן מניח תפילין אפילו יודע לשמור גופו, והפרי מגדים (סי' ל"ז א"א סק"ד) הקשה על זה ממה שאמרו (סוכה מ"ב א') קטן היודע לשמור תפילין לוקח לו תפילין, ומה ענין אביו לכאן, הרי כבר גדול הוא, ומה ענין חינוך בגדול, ועיי' ביאור הלכה (סי' ל"ז ס"ג ד"ה וי"א) שהקשה דכבר ברך ברוך שפטרני ונפטר מחינוך, אבל י"ל דבאמת גם בגדול איכא מצות חינוך על אביו בדברים שאין יכול לעשות בעצמו, ואמנם כשנעשה בר מצוה מברך אביו שפטרני מעונשו של זה

עיינ מגן אברהם (סי' רכ"ה סק"ה) והיינו משום שאין אביו נענש על מה שאין הבן מתנהג כראוי כיון שהוא בר דעת בעצמו ועל דעת עצמו הוא עושה, אך מ"מ מה שאין ביד הבן לעשות י"ל שחייבו רבנן לאביו לעשות לו, ולפי"ז כ' ליישב איך מחנכים קטן שיגדיל באמצע ספיה"ע, הרי לא משלים המצוה בקטנותו, דבאמת בזה הקטן מחויב גם להשלים עמו המצוה שהתחיל לחנכו. (אוצרות של חינוך עמוד תתי"א וכעי"ז במועו"ז ח"ד סי' רפ"ח ובמהדו"ח ח"א סי' ק"י ועי' תשוה"נ ח"ג סי' קי"ב וח"ה סי' רי"ד).

ויל"ע לפי"ז בקטן שהגדיל במוצאי שבת דאף אם בשבת לא היה הבן חייב אף מדרבנן וחובת חינוך על האב כדעת רש"י ברכות (מ"ח א' ד"ה עד) שאינו מוציא אחרים יד"ח לפי שאינו מחוייב אפילו מדרבנן רק אביו מצווה לחנכו, וכן פירש הרמב"ן בברכות במלחמות (י"ב א' בדפי הרי"ף) שקטן אינו בר חיובא דרבנן, וכן מבואר בר"ן בקידושין (י"ג א' מדפי הרי"ף) וכ"ה בריטב"א ומאירי במגילה (י"ט א') ע"ש, ובכס"מ הל' מצה (פ"ו ה"י) כתב שכן דעת הרמב"ם מהא דפסק (שם) דקטן שיכול לאכול פת מחנכין אותו במצות ומאכילין אותו כזית מצה, הרי דלא פירש שהקטן גופא חייב רק כתב דמחנכין אותו, ועי' בזה בשעה"צ (סי' קפ"ו סק"ד). מ"מ במצות שבת זו שהתחיל בה עליו להשלים החינוך, וכיון דמכלל זכור את יום השבת לקדשו, לקדשו בכניסתו וביציאתו, א"כ מחויב בזה השבת גם להבדיל לבנו להשלים מצות זכור את יום השבת לקדשו.

ושמחתי לראות באוסף גליונות (אוסף שני"ז) בגליון שיעורי ליל שבת (מהגרמ"ב זילברברג שליט"א גליון רס"א) שדן בענין חיוב הבדלה בקטן שהגדיל במוצ"ש ששמע מרבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל דאף שהגדיל יש עליו חיוב הבדלה מדין חינוך, דיש על אביו בשבת זו חובת חינוך לחנכו בהבדלה כמו שהיה חייב לחנכו בקידוש.

לזמן במוצאי שבת כשיגדיל על ס"ג שאכל בקטנותו

בקובץ תשובות (ח"ג סי' ל"ה) כתב מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל, דנער שנעשה בר מצוה ביום א' רשאי לזמן בסעודה שלישית אחרי שחשיכה, אף דלכאורה הוי תרתי דסתרי, שיאמרו רצה של שבת, שאז היה קטן, ויתנו לנער לזמן כגדול, על סעודת שבת שבה טרם מלאו לו י"ג שנים, וה"ז דומה לר"ח שחל במוצאי שבת דפליגי בזה הפוסקים, מ"מ כיון שלא מדובר להוציא אחרים בברכת המזון

הואיל ובזה לא סמכין אחזקה, וכל השאלה היא אם לזמן ולומר נברך אלקינו, בזה הואיל וכבר חשכה והגיע ליל מוצאי שבת א"כ אף שמוסיפין מחול על הקודש, מ"מ לא מעכבו להתחייב בכל המצות ככל בן י"ג שנים ויום אחד וה"ז רשאי לזמן, אמנם רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל סבר דאין ליתן לקטן לזמן לגדולים אף באכלו כל הסעודה במוצ"ש דלדעת החזו"א או"ח סי' ל"א אות א' נקטינן דזימון דאורייתא ולא סמכין בזה על חזקה דרבא.

ובסעודת בר מצוה של אחד מנכדי הגר"ש אלישיב זצ"ל כיבדו את חתן הבר מצוה לזמן וישב שם רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שהיה דוד החתן והעיר שלא כדאי שיזמן החתן כי עדיין אין לו רק חזקה דרבא, וכן מביא רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל בשונה הלכות (סי' קצ"ט ס"ו) דאין לתת לקטן לזמן על סמך החזקה לדעת מרן החזו"א (או"ח סי' ל"א סק"א) דחייב זימון מה"ת, וכן החמיר אביו מרן הקה"י זצ"ל עי' בארחות רבינו (ח"א עמוד פ"ו), וחמיו מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל סב החתן אמר שהמנהג הוא שחתן הבר מצוה מזמן, (שיעורי מרן הגר"ש אלישיב על מסכת ברכות מ"ז ב' עמוד תקל"ב ועי' אשרי האיש ח"א פי"ב ס"א ועי' מהרש"ל ביש"ש ב"ק פ"ז סי' ל"ז דהמנהג שהבר מצוה מזמן בסעודת הבר מצוה, וכ"כ ערוה"ש סי' קצ"ט ס"ד דהמנהג פשוט שנער הבר מצוה מזמן בלא בדיקה אם הביא ב"ש, ובכה"ח סי' קפ"ו סק"ב כ' בשם הזה"ק פרשת בלק קצ"א ע"א דמצוה לתת כוס של ברכה לבנו כדי לחנכו במצות, וכ' דנראה דהיינו כגון בבר מצוה שהגיע ל"ג שנים ויום אחד וכמש"כ סימן קצ"ט אות ל"ג שיש ליתן לו לזמן לחנכו במצות, וכן עי' קצוה"ש סי' מ"ה סוף סק"ט שכן המנהג)

וכן בקו' עזרת אליעזר (עמוד מ"ד) מובא תשובת רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שנער בר מצוה יכול לזמן על הכוס, וכן בבית רבינו היה נותן לזמן, וכן העיד בנו הגר"ש שליט"א, ואפשר דהיינו כשראו שהביא ב"ש, או כשלא היו חייבים בזימון רק בצירוף זה הבר מצוה, וכמש"כ רבינו שם בשונה הלכות (שם) דדוקא כשיש ג' אוכלין בלעדי הקטן יש להחמיר, אבל אם הוא מכלל השלשה הרי כל עיקר החיוב הוא מחמתיה ובאופן כזה שפיר יכול לזמן, (ועי' בקובץ שערי הוראה כ"ה עמוד י"ח דהוא משום דבכה"ג לכו"ע חיוב הזימון הוא מדרבנן), וכן ראיתי שנשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, בקטן שהגדיל במוצ"ש שרוצים לצרפו לזימון, האם יכול לזמן כעת שהוא גדול, וכ' רבינו שהוא עצמו לא יזמן אבל הוא יכול

להצטרף לזימון, ולענין הבדלה כ' שמסתבר שכן יכול להבדיל (ס' אוצר בר מצוה עמוד תרל"ז ואף שזימון מה"ת לדעת החזו"א מצטרף לחייב בג' דלולא צירופו גם אין זימון וכנ"ל).

הגדיל במוצ"ש בתענית שנדחה ליום א'

נשאל רבינו זצ"ל, ת"ב שחל בשבת, לדעת ס' האשכול ושו"ת התשב"ץ (ח"ג סי' רצ"ח) בהתענית נדחה ליום ראשון הוי מדין תשלומין לשבת, א"כ קטן שהגדיל במוצ"ש יהיה פטור מלהתענות, וכן יש להסתפק היכא שהיה עוסק במצוה כל השבת א"כ ביום ראשון יפטר מתענית ומלומר קינות וכדומה למש"כ המשנ"ב (סי' צ"ג סק"ח) דעוב"מ ליכא תשלומין, דכמו שהצום הוי תשלומין א"כ ה"ה אמירת הקינות, והשיב רבינו, רחוק מאוד לפטור קטן, (תל תלפיות סי' ק"ז ועי' שם סי' תתש"פ דלא דמי לכל תשלומין דכאן הוקבע כך).

סעודת בר מצוה בממשיך סעודה ג' למוצ"ש

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, נער שנהיה בר מצוה ביום ראשון, האם יכולים לעשות את סעודת הבר מצוה בשבת שלפני כן בסעודה שלישית, ולמשוך את הסעודה עד אחרי צאת השבת, דאז הוי כיום ראשון, ושפיר יצא יד"ח, והשיב רבינו זצ"ל, אין מערבין שמחה בשמחה, ונשאל הרי בשבת להרבה פוסקים לא נאמר דין שמחה רק ביו"ט כמבואר בתוס' (מו"ק ח' ב') ובמג"א (סי' תקמ"ו ס"ד), וכן הרי נוהגים לעשות סעודות בר מצוה בשבת, והשיב רבינו זצ"ל, אם עושה סעודה מיוחדת עבור הבר מצוה טוב אבל במה שחייב עבור שבת א"א, (אוצרות של חינוך עמוד תת"ח סמ"ח מ"ט וכ' שם רבינו זצ"ל באות נ' דאי"ז שייך לנידון הבאר היטב סי' ש' בשם א"ז שהממשיך סעודה שלישית עד לאחר חשיכה דאין צריך לאכול עוד סעודה רביעית מלוא מלכה דשם הכל בא לכבוד שבת, אבל לא מהני המשכת הסעודה לבר מצוה).

סעודת בר מצוה במוצ"ש אם עולה למלוא מלכה

נשאל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, מי שעושה סעודת מצוה במוצאי שבת כגון סעודת פדיון הבן או סעודת בר מצוה האם צריך לכוין בשביל סעודת מלוא מלכה, והשיב רבינו, יכול, (עזרת אליעזר ירחי לידה עמוד ע"ו ועי'

בענין קטן והגדיל במוצאי שבת ————— נו

משנ"ב סי' תכ"ב סק"ב בשם האחרונים בחל ר"ח בשבת שיוסיף מאכל לכבוד ר"ח, וכן א"ל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שאביו מרן הקה"י זצ"ל היה דוחה הסיום לשבת שיש סעודה חשובה והיו מוסיפים מאכל לכבוד הסיום, ועי' באוצר בר מצוה עמוד תתרל"ג שהשיב רבינו זצ"ל דבסעודת בר מצוה לא שמענו שיצטרכו דוקא עם פת וכן בבר מצוה שלו היה רק מזונות עי' בס' אלא ד"א של הלכה פ"ז ס"א וא"כ שפיר יכול להוסיף על החיוב עבור מלוה מלכה).

בעניני ברכת ברוך שפטרני

אם לברך ברכת ברוך שפטרני בשם

במדרש בראשית רבה (פרשה ס"ג אות י') א"ר אלעזר צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה, ובמהרי"ל הל' קריאת התורה (סי' ס"ג) כתב דנהגו שהאב מברך את הברכה בעת שבנו הנער עולה לתורה וכולם יודעים שעתה הוא בר מצוה, והובא במג"א (סי' רכ"ה סק"ד) ובמשנ"ב (סק"ו), ורבינו זצ"ל אמר ברכה זו בלא שם ומלכות, (וכ"כ בתשובות הגר"ח ע"ס השו"ע סי' תשע"ז דהמנהג לברך בלי שם ומלכות), ודלא כהגר"א, אף שדעת הגר"א הובא במשנ"ב (סי' רכ"ה סק"ח) כי כן היה דעת מרן החזו"א, (אלא ד"א של הלכה פכ"ד ס"ה וכן עי' דינים והנהגות פ"ח), וכן ראיתי שכתב רבינו זצ"ל בספר הזכרונות ממרן החזו"א (סי' י"ד ס"כ) שהורה לברך ברוך שפטרני בלא שם ומלכות וכמש"כ הרמ"א (סי' רכ"ה ס"ב) ולא כדעת הגר"א במשנ"ב שם (כן שמעתי בשמו), עכ"ל, ואמר רבינו זצ"ל שאביו מרן בעל הקה"י זצוק"ל ג"כ אמר אצלו ברוך שפטרני בלי שם ומלכות וכדעת מרן החזו"א זצוק"ל (ארחות רבינו ח"ג עמוד רכ"ד סכ"ג, ועי' בס' מעשה איש ח"ז עמוד קל"ז).

איך נוהגים בזה למעשה

ונשאל רבינו זצ"ל, איך יש לנהוג למעשה לענין ברכת ברוך שפטרני בשם ומלכות כשנעשה בנו בר מצוה, והשיב, אין המנהג בשם ומלכות, הליכות חיים ח"א סי' רט"ו), ובס' מאיר עוז (סי' רכ"ה ס"ב), מביא שהורה לו רבינו למעשה לברך בלי שם ומלכות שכן מנהגינו, וכמו שהחזו"א הורה לברך בלי שם ומלכות, ברכת ברוך שפטרני בשם ומלכות, ובקובץ מה טובו אהליך יעקב (י"א עמוד קמ"ג) נשאל רבינו, האין יש לברך ברוך שפטרני בשם ומלכות כהגר"א או ללא שם ומלכות, והשיב, ללא שם ומלכות, ובס' ג"א אודך ענפי משה (סי' ה') מביא ואדקאימנא כעת ככלות השבעה להסתלקותו דהרה"צ

מוה"ר ישראל משה פרידמאן זלה"ה מסאדיגורה הנה שמעתי דהביאו דשאל למרן שר התורה הגר"ח קניבסקי זצ"ל במי שחין בנו בשלימות אם יכול לברך ברכת ברוך שפטרני בשם ומלכות, והשיבו רבינו זצ"ל, דאין מברכין בשם ומלכות, ועי' בלבוש (סי' רכ"ה ס"ב) שכ' שלא יברך בשם ומלכות דהא אם אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם לא נפטרו עד כמה דורות כדכתיב פוקד עוון אבות ממיילא טוב לברך בלא שם ומלכות, [והמנהג שאומרים כנוסח המדרש בראשית רבה פרשה סג סימן י צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה, וא"א גם השם בכינוי או מלך העולם, ועי' בשו"ת הריב"ש סי' ת"ח שכתב אבל מה שמונעים מלהזכיר מלכות בזה איני מבין טעמם שאין המלכות שם שמים ואפשר לברך בלשון הזה ברוך אתה השם מלך העולם אשר קדשנו עכ"ל ובשו"ת אגרו"מ יו"ד ח"ג סי' קכ"ט כתב ודע דכל מקום שאמרו לברך בלי שם ומלכות הכוונה לדלג ה' אלקינו ויאמר ברוך אתה מלך העולם כו' ולא לדלג מלך העולם אכן מנהג העולם לברך ברוך שפטרני ומדלגים מתיבת אתה עד תיבת שפטרני ועי' בשלמת חיים סי' קל"ה ובפת"ש אבה"ע סוס"י ל"ד ובאגרת הפורים פ"ג].

מתי מברכים ברכה זו

ועי' משנ"ב (סי' רכ"ה סק"ו) ממג"א (סק"ד) שעכשיו נהגו לברך בשעה שהנער מתפלל או קורא בשבת ראשונה שאז נודע לרבים שהוא בר מצוה, ובאליה זוטא (שם סק"ד) ויברך כשקורא בתורה לפי שאז נודע לרבים שהוא גדול דקודם לכן לא היה יכול לקרות בתורה, ולכן אם קודם לכן התפלל בציבור יברך בפעם ההוא (לחם חמודות ברכות פ"ט סי' ט' אות ל'), ורבינו זצ"ל נהג לומר ברכה זו אחר שעולה הנער בר מצוה לתורה, ולא ברך בבר מצוה או כשהנער נגש למעריב, ואע"פ שברך ללא שם, ועי' בשערי אפרים (שער ד אות כ"ה) ובקיצושו"ע (סי' ס"א ס"ח), שמברך ברוך שפטרני אחרי הברכה האחרונה שעל התורה שבירך הנער הבר מצווה. ובבן איש חי פ' ראה (אות י"ז) כתב שיברך בשעת הסעודה, ובשו"ת חתן סופר (סי' צ"ו) כתב, שיכול לברך אחרי ברכת המזון בסעודה שעושים לכבוד בר המצווה. ובספר כשחר אורך (פי"ד אות פ"ג) נשאל מרן הגרא"ל שטינמן זצ"ל אם לומר ברוך שפטרני כמנהג העולם לאחר שיעלה בנו לתורה או לאחר שיתפלל ערבית לפני העמוד או לאחר שיזמן בבהמ"ז והשיב דאפשר כך ואפשר כך, ועי' בשו"ת בצל החכמה (ח"א סי' קל"ב אות ט"ו).

ברוך שפטרני אחר מפטיר

נשאל רבינו זצ"ל, האם אפשר לברך ברוך שפטרני כשבנו הבר מצוה מקבל עליה לתורה למפטיר או שמא מכיון שבעצם מפטיר ראוי גם לקטנים לא שייך לומר כן רק כשמקבל עליה שראויה רק לגדולים, והשיב, לכתחילה נכון כן, (לקט שאלות המצוות ח"א שאלה ג', והביא שכן הורה גם מרן הגר"נ קרליץ זצ"ל).

מה היה דעת מרן החזו"א בזה

וסיפר רבינו זצ"ל, סיפר לי חכ"א שמרן החזו"א זצ"ל אמר לו לברך ברוך שפטרני עם שם ומלכות והיה לי לפלא כי אצלינו לא נהגו כן ובקשתיו שיספר לי איך היה גופא דעובדא, וסיפר ששאל את החזו"א אם לומר בשם ומלכות או לא, וענה לו שאין אומרים, ושוב שאלתיו הרי הגר"א סבור שאומרים עם שם ומלכות, ואז אמר לי א"כ תגיד, הלה סבר שהוא חידש לחזו"א את הגר"א, וכיון שהגר"א אומר להגיד צריך להגיד, אבל החזו"א הרי ידע מהגר"א ואפ"ה ענה לו שאין אומרים, ורק שהלה רצה לנהוג כמו הגר"א ואז אמר לו החזו"א שאם רוצה לנהוג כהגר"א שיעשה כהגר"א, (דרך שיחה ח"ב עמוד רס"ט) וכן בס' מעשה איש (ח"ז עמוד קל"ז) מובא שסיפר רבינו זצ"ל, אחד בא ואמר לי, שהחזו"א אמר לו שצריך לברך ברכת ברוך שפטרני עם הזכרת השם כדעת הגר"א, כך סיפר לי מהחזו"א, ונתברר שהחזו"א אמר לו לומר בלא שם, ושאלו הנ"ל הרי הגר"א אמר לומר עם שם, וענהו אז תגיד עם שם, אכן לא משום שכן סבר להלכה, רק שהלה אמר שכן סובר הגר"א, וכי יענהו דלא כהגר"א, לכן ענהו כך.

ובס' תורתו מגן לנו (עמוד ק"ה) מובא, בניסן תשנ"ו נפגש רבינו זצ"ל עם מרן הגרמ"י לפקוביץ זצ"ל בשלום זכר לאחד מצאצאיהם, ושוחחו ביניהם בכמה ענינים, ואמר רבינו דהחזו"א פסק ברוב הדברים כהגר"א חוץ מחתימת בורא נפשות בשם וברכת, וברוך שפטרני בשם ומלכות, והוסיף רבינו, כשישבתו שבעה בא אחד ואמר שמרן החזו"א זצ"ל הורה לו לברך ברוך שפטרני בשם ומלכות, והיה קשה אצלי הדבר, כיון שבמשפחה אף פעם לא בירכו בשם ומלכות, ושאלתי את המספר, שיאמר גופא דעובדא היכי הוי, ואמר ששאל את החזו"א האם לומר בשם, ואמר, לא, והמשיך השואל ואמר לחזו"א, הלא הגר"א אומר בשם, ואמר לו, אם כן תאמר, ע"כ העובדא, ואמר ע"ז רבינו, כשהוא

אומר בשם הגר"א שצריך לומר הברכה בשם, האם החזו"א יאמר לו שלא יגיד, הלה חשב שהחזו"א לא ידע מהגר"א, וע"י מה שאמר לו שינה דעתו, רואים שא"א לסמוך על מעשים.

עניית אמן אחר ברוך שפטרני ללא שם

נשאל רבינו זצ"ל, האם צריך לענות אמן לברכת ברוך שפטרני שאומר האב בלא שם ומלכות או לא, והשיב, טוב לענות אמן, (הליכות חיים סי' רט"ו ובס' ויכתוב מרדכי ח"א סי' שמ"ח שאל מרבינו, כאשר אבי הבן מברך ברוך שפטרני, האם הציבור צריכים לענות אמן, והשיב, כן, וכן ענה לבני ברוך מאיר נ"ו דיש לענות אמן אחר מודים דרבנן אף שאין חותם בשם ועי' בשערי אפרים שער ד' אות כ"ה דאם מברך בשם ומלכות עונים אחריו אמן, ומש"כ בזה בשו"ת רבבות אפרים ח"ה סי' קע"ב דנראה דללא שם אין לענות, ואולי מיירי לענין חיוב עניית אמן, אבל גם ללא שם רשאי לענות כמו אחר הרחמן עי' במג"א ומשנ"ב סי' רט"ו וע"ש במאיר עוז ובס' בצל החכמה ח"ה סי' פ"ט, וכע"ז בשלמת חיים סי' קל"ג, וע"ש בשערי אפרים שער ד' סל"ג ועי' משברי ים תפילה סי' ס"ז שהוא מחלוקת הרמ"א והט"ז סי' קצ"ב).

ונשאל רבינו זצ"ל, מה הענין והתועלת לומר ברוך שפטרני בבר מצוה ללא שם ומלכות, והא כל ברכה שאין בה שם ומלכות אינה ברכה ואי"ז כלום לכאן, והשיב, גם בלי שם ומלכות הודאה היא להקב"ה, (שיח התורה ח"א א' קנ"ג, ובס' כאיל תערג הלכה עמוד רצ"ח מובא ממרן הגר"א ל שטינמן זצ"ל, שנשאל, לפי מנהגנו שהאב מברך ברוך שפטרני בלי שם ומלכות, האם צריכים נשאל לענות אמן אחרי ברכה זו, והשיב, מעיקר הדין אין חיוב לענות אמן כשמברכים בלי שם ומלכות, ונשאל, האם מכל מקום ראוי לענות אמן, והשיב, מי שרוצה בודאי יכול לענות אמן, וכמו שמצינו בחזרת הש"ץ כשאומר הש"ץ ביעלה יבוא זכרנו ה' אלוקינו בו לטובה ופקדנו בו לברכה שהציבור נוהגים אז לענות אמן, שאין חיוב לענות שם אמן והמנהג שעונים, ועי' בהליכות שלמה תפילה עמוד רצ"ג שגם בברוך שפטרני מי שרוצה יכול לענות אמן).

איך מברך קודם שהביא הבן ב"ש

נשאל רבינו זצ"ל, איך מברך האב ברוך שפטרני להגר"א בשם ומלכות, הרי יתכן שבנו לא הביא עדיין סימני גדלות וברכתו הוי לבטלה, והשיב, אין זה לבטלה כיון שנפטר מחינוך משום חזקה דרבא, (אוצרות של חינוך תת"ד סכ"ג מס' הקטן והלכותיו עמוד כ"א סכ"ג, ועי' באילת השחר פ' כי תצא פכ"ד ט"ז דבאמת הוא

גדול רק מכח חזקה דרבא ואינו נפטר מעונשו מדאורייתא ואיך יברך בשם ומלכות, ולסוברים דברכה לבטלה הוי איסור דרבנן, ע"י מג"א סימן רט"ו סק"י א"ש דהא מדרבנן הוא כבר פטור דסומכין על החזקה).

ברוך שפטרני בעשרה

נשאל רבינו זצ"ל, האם צריך לברך ברוך שפטרני דווקא בעשרה או יכול לברך ביחידות, והשיב, לא יברך ביחיד (מה טובו אהליך יעקב קובץ י"א עמוד קמ"ג, וכ"כ בשו"ת דברי מלכאל ח"א סי' ד' שבעי עשרה כברכת הגומל ובשו"ת בצל החכמה ח"ה סי' קל"ד כ' שא"צ עשרה לברוך שפטרני).

ברכת ברוך שפטרני שלא בפני הבן

השיב רבינו זצ"ל, בענין אם לברך ברוך שפטרני שלא בפני הבן, לכאורה לא שייך, וצ"ע. (קובץ שו"ת עניני בר מצוה סי' ס"ה, וכן בס' הליכות חיים ח"א סי' רי"ז נשאל רבינו, אם יכול האב לברך ברכת ברוך שפטרני היכא שאין הבן שם או לא, והשיב, לא), וכן הביאו שהשיב לאדמו"ר מסדיגורא, שאי אפשר לברך ברכת ברוך שפטרני מעונשו של זה שלא בפני נער המצוה דלשון של זה משמע דווקא בפניו, דמלשון נוסח הברכה נראה שכך תיקנו, (חמדת חיים עמוד ט"ז וכ"כ רבינו באוצר בר מצוה עמוד תרמ"א דאם הבן לא עומד לידו אינו מברך, וכן משמע בס' לקט יושר חאו"ח עמוד מ' ענין ה', ועי' במנהגי וורמיישא של ר"י שמש סי' רפ"ט ובמנהגות וורמייזא עמוד רע"ט שהאב מניח ידו על ראש הנער ומברך, וכעין זה כתב גם בבן איש חי שנה ראשונה פרשת ראה סי"ז וטעמם מצד הנוסח מעונשו 'של זה' ועי' בזה בשו"ת בצל החכמה ח"ה סי' קל"ב קל"ג, ובקובץ מה טובו אהליך יעקב י"א עמוד קמ"ב נשאל רבינו זצ"ל האם צריך לברך ברכת ברוך שפטרני דווקא בפניו או אפשר אף שלא בפניו והשיב, נכון בפניו, וכן מובא תשובת רבינו בקובץ אליבא דהלכתא ל"ח עמוד מ"ט, ובס' לבנימין אמר סי' רכ"ב ס"ב השיב רבינו זצ"ל שיכול לברך גם כשהבן במדינה אחרת, ואביו מברך במקומו ברוך שפטרני, ואולי כ"ז כשאינו בשם ועי' חתן סופר סי' צ"ו, וראיתי בס' פי' ופסקים לרבי אביגדור הצרפתי פסק כ' שכתב, שמצוה לברך על בנו כשהוא בן י"ג שנה ויום אחד אותה ברכה כשעומד וקורא בתורה וצריך לעמוד על בנו ולשום ידו על ראשו ומברך ברכה זאת וכן נהגו הצרפתים, ועי' פסחים קט"ז ב').

עד מתי יכול לברך ברוך שפטרני

נשאל רבינו זצ"ל, מאבא שבעת שנעשה בנו בר מצוה שהה במלונית, עקב נגיף הקורונה, ויצא משם לאחר חודש, וכעת נפגש עם בנו פעם ראשונה לאחר שהוא כבר בר מצוה, האם צריך לברך ברוך שפטרני בשעה שרואה שבנו עולה לתורה, והשיב רבינו, אפילו שעבר חודש או יותר בפעם הראשונה שרואה את בנו עולה לתורה לאחר חזרתו לביתו ויכול לברך ברוך שפטרני, (גליון מים חיים גליון ר"ז).

והנה בס' אורחות חיים הלכות ברכות (אות נ"ח) כתוב בב"ר ויגדלו הנערים מי שיש לו בן והגיע לי"ג שנה צריך האב לברך ברוך שפטרני מעונשו של זה. וי"א אותה בפעם ראשונה שעולה הבן לקרות בתורה. והגאון ר' יהודאי ז"ל קם על רגליו בב"ה ובירך ברכה זו בפעם ראשונה שקרא בנו בתורה, ועי' מגן אברהם (סי' רכ"ה סק"ד) בשם לחם חמודות (ברכות פ"ט אות ל) שעכשיו נהגו לברך בשעה שהנער מתפלל או קורא בשבת ראשונה שאז נודע לרבים שהוא בר מצוה, אך י"ל דכ"ז לכתחילה, אמנם בלקט יושר (או"ח עמוד מ' ענין ה') מתלמיד התורה"ד, מובא, ששאל לו כשבני יחי' בא אצלי שכבר היה בר מצוה אם אני צריך לברך אם לאו, ואמר אינך צריך לברך, ועי' בשו"ת בצל החכמה (ח"ה סי' קל"ב) שנראה מדבריו דלאח"ז א"א לברך, ונראה דכ"ז כשמברך בשם, וכן ראיתי מכתב מרבינו, לשואל אחר, וז"ל, מי שאחר לברך ברכת ברוך שפטרני יותר מל' יום האם יש לו תשלומין לברך כל זמן שירצה, והשיב, כיון שאומר בלא שם מלכות יכול לומר, (קובץ שו"ת ענייני בר מצוה סי' ס"ד, וכן בס' וישמע משה ח"א עמוד ת"כ שאל ממרן הגר"ש אלישיב זצ"ל, האם צריכים לומר הברכה מיד במצוה הראשונה שמקיים או דווקא כשעולה לתורה כמנהגנו והשיב שבזמננו ממילא אין אומרים אותו בשם ומלכות א"כ אין נפק"מ ומתי שירצה יאמרנו, ועי' גם בשו"ת שביבי אש או"ח א' סי' קכ"ז, ובשביבי הלוי סי' כ"ב ובשבט הלוי ח"א סי' ע"ד ד' דאם אינו בשם יכול להקל, ובעל שביבי אש שאל מרבינו זצ"ל מי שלא בירך ברכת "ברוך שפטרני" בעליה הראשונה האם יש לו תשלומין לאחר זמן ועד אימת יכול הוא להשלימה. והשיב, אולי כל זמן שהשמחה קיימת, ובשם הגר"א גנחובסקי זצ"ל מובא דאם התחיל אדם בטעות ברכה שאינה צריכה בשם ומלכות יסיים ברכת ברוך שפטרני אם לא ברכה בזמנו בשם ויוצא עכ"פ הדעות שצ"ל בשם).

ברוך שפטרני בבנות

נשאל רבינו זצ"ל, האם יש דין חינוך בבנות, וא"כ האם יש ברכת שפטרני גם אצל בנות שנפטר מעונשם כשהגיעו לגיל חיוב במצוות, והשיב רבינו עיין נזיר (כ"ט א') דא"י שם האיש מדיר את בנו בנזיר ושם בגמ' אמר ריש לקיש כדי לחנכו במצות אי הכי אפילו בתו קסבר בנו חייב לחנכו בתו אינו חייב לחנכה, וא"כ מפורש לכאורה שאין חייב לחנך את בתו במצוות, וכן משמע שהכריע להלכה בערוך השולחן (סימן רט"ו סעיף ב') שכתב ונ"ל דתינוקת שאינה בת חנוך אין עונין אחריה אמן עד שתהא בת י"ב שנה ויום אחד משא"כ קטן וזהו בגלל שלה אין דין חינוך, (שמחת מרדכי עמוד ק"ל וכע"ז כ' בפמ"ג סי' רכ"ה א"א סק"ה ועי' מג"א סי' שמ"ג סק"א ובתשובות הגר"ח ע"ס השו"ע סי' תשע"ח כ' דבבת אין לברך כי לא נפטר עד ששיאנה, וכעין מש"כ הכה"ח סי' רכ"ה סט"ו)².

בענין ברכת ברוך שפטרני בתאומים

נשאל רבנו זצ"ל, באחים תאומים שנעשו בני מצוה אם האב צריך לברך ברוך שפטרני על כל אחד מהם אחר עלייתו לתורה או יוכל לברך ברכה אחת לשניהם ולומר שפטרני מעונשם של אלו, והשיב, מסתבר ברכה א' לשניהן, (הליכות חיים סי' רכ"ג, וכן עי' בס' הקטן והלכותיו עמוד כ"א סכ"ד ופרק פ"ג ל"א ובס' אוצרות של חינוך עמוד תת"ד ג"כ כ' רבינו שיאמר שפטרני מעונשם של אלו, ועי' שו"ת רבבות אפרים ח"ח ס' קל"ז בשם רבינו זצ"ל שיברך על שני בניו התאומים ברכה אחת שפטרני מעונשם של אלו, ועי' מש"כ בשו"ת להורות נתן ח"ח סי' ז' ובספר הליכו"ש פכ"ג

ב. במגן אברהם (סימן שמ"ג סק"א) כתב, ומשמע בנזיר דאין מחויב לחנך בתו ע"ש, ובתוס' בנזיר הקשו מ"ש דביוה"כ מחויב לחנך בתו ע"ש, ואפשר דכל המצות דמי ליוה"כ וצריך לחנכם, והפרי מגדים (סי' רכה א"א סק"ה) כתב, והנה למה לא יברך בנקבה בת י"ב שנה לפי הלבוש שבנים נענשים בעון האב לא שנא זכרים או נקבות, אבל למ"ד משום חינוך י"ל שאינו מחויב לחנך בתו קטנה, כמ"ש המג"א (סי' שמ"ג סק"א) ואפי' למ"ד מחויב לחנכה אין בה מצות כ"כ שיחוייב לחנכה בקטנותה ואם משיאה לאיש בקטנותה קנין אישה היא ואינה נענשת בשביל אביה יעוויש וע"ע בהלכות קטנות (ח"א סימן רכ"ב), ובכף החיים (ס"ק ס"ו) כתב לבאר הטעם לסברת המג"א ודל"ל הטעם משום שדרך העולם שהבת נזונית מבית אביה עד הנישואים ואם כן כיון שהיא תחת ממשלתו לזונה ולהשיאה יכול גם כן להוכיחה ואם כן לא נפטר עד הנשואין עד אשר תהיה תחת ממשלת בעלה ואז הוא יהיה חייב להוכיחה ולסברת הלבוש ביאר וז"ל ולפי הטעם של הלבוש שעד הבר מצוה נענש הבן על חטא האב נראה שהבת שיש לה גם כן מזל של בעלה שהרי הכריזו בשמים בת פלוני לפלוני אפשר שיגבר מזל הבעל ולא תענש בחטא האב ועל כן לא תקנו לברך עכ"ל.

מ"א דה"ז משנה ממטבע ובקו' עזרת אליעזר עניני בר מצוה עמוד ל"ג השיב רבינו זצ"ל שיברך על כל א' כשקיבל עליה ואם טעה ואמר בלשון רבים ה"ז משנה ממטבע שטבעו חכמים ולא יצא אפי' על הראשון, וכן באוצר בר מצוה עמוד תרל"ו כ' רבינו שיברך על כל אחד בפני עצמו ואי"צ עבור זה לחלק כל א' למנין אחר, וכן עי' בס' ג"א אודך לחמ"ס מועדי הגר"ח ח"ד סי' ג' משמחת יהודה ועי' ג"א אודך לחמ"ס מועדי הגר"ח ח"ד סי' ג' ובקובץ מה טובו אהליך יעקב י"א עמוד קמ"ב ששאל מרבינו, כשיש לו בנים תאומים אם יברך ברכת ברוך שפטרני לשניהן או שתי ברכות, והשיב רבינו, שתי ברכות, ועי' שם מקו' שמחת יהודה עמוד ע"ז בשם רבינו זצ"ל שיכול להיות שיברך האב ב"פ ויברך כל פעם שכן א' מהם עולה לתורה, ולכא' כשאומר בלא שם ומלכות בודאי עדיף שיאמר לכל א' בפ"ע).

אם אין אב האם יברך הסבא ברוך שפטרני

נשאל רבינו זצ"ל, במקום שאין האב של הבן הבר מצוה חי, האם הסבא צריך לברך ברוך שפטרני, לא, (ויכתוב מרדכי סימן רל"ג, ובס' אוצרות של חינוך עמוד תתי"ג נשאל רבינו, האם מוטל על הסבא לחנך את נכדיו מדין בני בנים הרי הם כבנים, שבספר שו"ת מהרש"ם ח"ח סימן ל"ג דן אם הסבא יכול לברך ברכת ברוך שפטרני בבר מצוה של נכדו, והשיב רבינו, מצוה על הסבא ללמוד תורה עם בניו ובניו בניו זו הלכה מפורשת בשולחן ערוך יו"ד הלכות מלמדים סימן רס"ה סעיף ג', כשם שמצוה ללמד את בנו כך מצוה ללמד את בן בנו שנאמר והודעתם לבניך ולבני בניך, אלא שמצוה להקדים בנו לבן בנו ואמנם דין זה אמור במצות תלמוד תורה ועדיין לא שמענו לענין דין חינוך בשאר המצוות אבל עדיין גם לא מצאנו הפוך, ע"כ, ומ"מ ברכה לא תקנו רק באבא).

ברכת ברוך שפטרני באם על בנה ואב על בתו

נשאל רבינו זצ"ל, הפמ"ג (או"ח רכ"ה א"א סק"ה) כתב, ואפשר אין הבן נענש בשביל חטא אמו והכין מסתברא ודאי דכתיב פוקד עון אבות, וצ"ע מכתובות (ע"ב א') ונודרת ואינה מקיימת דאמר מר בעון נדרים בנים מתים מבואר שמתים בעון אמן, וכתב רבינו, יפה הקשית (וישב ידו סי' ש"ד), ובס' מעיל קטן (אות כ"ג) שאל ג"כ מרבינו, בהא דאין האמא מברכת על בנה כשהגדיל ברוך שפטרני מעונשו של זה לדעת הלבוש (סי' רכ"ה) שפירוש הברכה שמודה על שנפטר הבן שלא יענש על ידו, דבכתובות (ע"ב א') אמרו הנודרת ואינה מקיימת יוצאת בלא כתובה דאמר מר בעון נדרים בנים מתים הרי מבואר דנענשים,

והשיב רבינו, אולי רק בנדרים, (והיינו דעל זה לחוד לא תקנו ברכת ברוך שפטרני, ועי' שמחת יהודה עמוד ע"ז בשם רבינו זצ"ל שלא תקנו ברוך שפטרני על בת, ובפרט אם בעינן בעשרה ושיאמר בפני הבר מצוה לאו אורח ארעא באם על בנה ובאב על בתו), ועי' בקונטרס הזכרונות ממרן החזו"א (סי' י"ד אות כ"ו), וז"ל, נשים כשילדות לא יברכו הגומל, כנראה משום דברי האחרונים שהביא המשנ"ב (סי' רי"ט סק"ג) דכיון דבעי עשרה אין דרך נשים כן משום צניעות, ולא כמו שעושים בירושלים ששם נהגו לברך הגומל כמש"כ בשו"ת שלמת חיים (סי' ר"ב), וכן היה מורה רבינו זצ"ל לשואלים, שילדת לא תברך הגומל, (דולה ומשקה עמוד קמ"ד). ועי' ג"א אודך למח"ס בית מתתיהו (ח"ד סי' ג') וע"ש בג"א אודך ענפי משה (ח"ה סי' ב').

ברוך שפטרני ע"י אב חורג או אפוטרופוס

הורה רבינו זצ"ל, בענין ילד שנמצא אצל אפוטרופוס או בן חורג שיש לברך ברכת ברוך שפטרני עליו, בלי שם ומלכות, שטעם הברכה הוא שעד עכשיו נענש האב כשחטא הבן כי לא חינכו למצוות התורה, ועכשיו שנעשה לאיש מחויב להתחזק בעצמו למצוות השם יתברך כמש"כ המשנ"ב (סי' רכ"ה סק"ז) ולפי"ז אפוטרופוס או אב מאמץ כיון שמוטל עליו לחנכו כדאיתא בשו"ע (חו"מ ס' ר"צ סעיף ט"ו) ובהגהות חכמת שלמה (אהע"ז סי' א' סעיף א') והמגדל יתום ויתומה בתוך ביתו כאילו ילדם, לכן יש לו לברך ברכה זו (מים חיים גליון ת"ח אות ד' והביא שכ"כ בשו"ת בצל החכמה ח"ה סי' ג' אמנם בחשוקי חמד פסחים קכ"א ב' חשש בזה שע"ז יחשוב שהוא אביו ויבאו לידי מכשול ע"ש, ועכ"פ בודע שאינו אביו אין חשש זה, ועי' בספר שפתי כהן עה"ת פרשת לך לך פי"ב א' שהבן מברך על האב ברוך שפטרני מענשו של אבא וצ"ע שהרי במגן אברהם סי' רי"ט ס"א הביא בשם שו"ת מהר"י מינץ סי' י"ד דקטן לא יברך הגומל שאינו יכול לומר לחייבים דמשים את אביו חוטא ואין זה כיבוד אב ממילא איך יכול לומר על אביו שפטרני מענשו ואולי במת אביו ל"ש זה ועי' בשו"ת שיח יצחק סי' ק"ז, ובאילת השחר פרשת כי תצא פכ"ד ט"ז תמה במש"כ האליה רבה דהברכה היא על מה שעד עכשיו ה' מחויב לחנכו במצות ולגדלו בתורה, דהיכן מצינו ברכה על שנפטר ממצוה, ואדרבה השמחה צריכה להיות על שמחויב במצוה, ובאמת הברכה אינו על מה שנפטר מהמצוה רק על מה שנפטר מהעונש).

ברוך שפטרני בתשעה באב בשחרית

נשאל רבינו זצ"ל, בנער שנעשה בר מצוה בט' באב מתי יעלה לתורה בשחרית או במנחה כי האב מברך ברוך שפטרני ויש בזה שמחה, והשיב, יכול לעלות בשחרית, (קובץ שו"ת מרבינו בעניני בר מצוה סי' י"ט, וכן הובא תשובת רבינו בג"א אודך לחמ"ס מועדי הגר"ח ח"ד סי' ג' משמחת יהודה עמוד פ"ב שיכול לברך ברוך שפטרני בבוקר בשחרית בת"ב וא"צ לחכות למנחה, ובקובץ מה טובו אהליך יעקב י"א עמוד קמ"ג נשאל רבינו, כשבנו נעשה בן י"ג שנה בתשעה באב אם יכול לברך ברוך שפטרני בבוקר בקריאת התורה, והשיב, כן, וכ"כ בס' הליכות שלמה ביהמ"צ פט"ו ס"ח ובשו"ת ישא יוסף ח"ב סי' קל"ג).

אם יש מצות שנשאר חינוך אחר ברכת ברוך שפטרני

נשאל רבינו זצ"ל, עד איזה גיל של הבן מחוייב האב לחנכו, האם החיוב נפקע כשנעשה בר מצוה ומברך ברוך שפטרני, והשיב, כבר כתבתי בזה בחיבור על מסכת תפילין (פרק ד' ד"ה וקטנים) דבאמת גם בגדול יש מצות חינוך על אביו בדברים שאין יכול לעשות בעצמו, כגון ליקח טלית ותפילין שאין בידו לקנות ביום שהגדיל מיד ובזה אמרנו ליישב מה שכתב בעל העיטור, הובא להלכה ברמ"א (או"ח סוף סי' ל"ז) שאין קטן מניח תפילין אפילו יודע לשמור גופו, והפרי מגדים הקשה על זה ממה שאמרו (סוכה מ"ב א') קטן היודע לשמור תפילין לוקח לו תפילין, ומה ענין אביו לכאן, הרי כבר גדול הוא, ומה ענין חינוך בגדול, ועיין ביאור הלכה (סוף סי' ל"ז) שהקשה דכבר ברך ברוך שפטרני ונפטר מחינוך, אבל י"ל דבאמת גם בגדול איכא מצות חינוך על אביו בדברים שאין יכול לעשות בעצמו, וכמו שחייב להשיאו אשה (קידושין ל' א'), ואמנם כשנעשה בר מצוה מברך אביו שפטרני מעונשו של זה עיין מגן אברהם (סי' רכ"ה סק"ה) והיינו משום שאין אביו נענש על מה שאין הבן מתנהג כראוי כיון שהוא בר דעת בעצמו ועל דעת עצמו הוא עושה, אך מ"מ מה שאין ביד הבן לעשות י"ל שחייבו רבנן לאביו לעשות לו, ולפי"ז כ' ליישב איך מחנכים קטן שיגדיל באמצע ספיה"ע, הרי לא משלים המצוה בקטנותו, דבאמת בזה הקטן מחויב גם להשלים עמו המצוה שהתחיל לחנכו. (אוצרות של חינוך עמוד תתי"א וכע"ז במועו"ז ח"ד סי' רפ"ח ובמהדו"ח ח"א סי' ק"י ועי' תשוה"נ ח"ג סי' קי"ב וח"ה סי' רי"ד לענין ספיה"ע וקידוש

לבנה ע"ש, ובאוסף גליונות (אוסף שנ"ז) בגליון שיעורי ליל שבת (מהגרמ"ב זילברברג שליט"א גליון רס"א) דן בענין חיוב הבדלה בקטן שהגדיל במוצ"ש ומביא ששמע מרבינו זצ"ל דאף שהגדיל יש עליו חיוב הבדלה מדין חינוך, דיש על אביו בשבת זו חובת חינוך לחנכו בהבדלה כמו שהיה חייב לחנכו בקידוש ע"ש.

ברוך שפטרני כשמת הכ"ג

נשאל רבינו זצ"ל, ברוצח נפש בשגגה שנמצא בעיר מקלט ולפתע שומע שהכהן גדול מת האם יוכל הרוצח לברך שהחיינו מדין בשורות טובות כמבואר בברכות (נ"ד א') שעל בשורות טובות מברך שהחיינו, והביאו ממרן הגרא"ל שטינמן זצ"ל שהשיב שמברך שהחיינו שזה דומה ליורש שאביו מת שמקבל ירושה שמברך שהחיינו על הירושה שזה חלק נפרד ממיתת אביו וכך לגבי רוצח יש את השחרור שזוכה לצאת מעיר מקלט ולכן דעתו שיברך, ושאל מרבינו, האם כשיש כמה רוצחים נפש בשגגה בעיר מקלט וכעת כולם משתחררים ביחד ושמחים בפטירת הכהן גדול א"כ לכאורה מדוע שיברכו שהחיינו הרי זה טובה לכמה אנשים ביחד וא"כ שיברכו הטוב והמטיב, והשיב רבינו, יברך ברוך שפטרני, (עזרת אליעזר ברכות נ"ד א' ורבינו היה רגיל לומר ברוך שפטרני כשיצאו טרדנים שהפריעו אותו מלימודו).

שמועות טובות

בענין קטן שהגדיל אחר האכילה אם יכול לזמן לאחרים

בענין מי שאכל בקטנותו האם יכול לזמן בערב כשנעשה בר מצוה, שהרי האכילה היה בעת שהיה קטן, וד"ז נוגע למעשה למי שהבר מצוה שלו במוצאי שבת ואכל בקטנותו סעודה שלישית ורוצים לתת לו אחר צה"כ לזמן אחר שכבר נעשה בר מצוה, הנה בני אהרן נפתלי נ"ו שאל ד"ז את הגרש"א שטרן שליט"א, והביא שלענין עיקר חיוב ברהמ"ז, מבואר בהגהות רעק"א על השו"ע (או"ח סי' קפ"ו ס"ב) דפשיטא ליה דנשאר עליו חיוב כשמגדיל, דלא פקע חובה ראשונה מעליו, ועי' מש"כ בזה באור לציון (ח"א סי' ל"ו), אך חובת זימון נחלקו הפוסקים אם הוא מה"ת, ואם הוא דאורייתא א"כ כיון שאכל רק בקטנותו א"א שיחול עליו חיוב זימון בגדלותו. ובאמת יש לומר דגם להגרעק"א פקע חיוב קטנות רק חייב משום שביעה לחוד כמש"כ החת"ס (או"ח סי' מ"ט ובסי' קפ"א), ולפי"ז גם בגר שנתגייר יתחייב בגדלו.

ואמר ששאל זה ממרן בעל שבט הלוי זצ"ל, והשיבו דיכול לזמן, ונדפס התשובה בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' נ"ו אות ב) וע"ש שדן אודות קטן שהגדיל במוצש"ק אם רשאי לזמן על הכוס בסעודה ג' שנמשכה למוצש"ק קודש האם אזלינן אחר שעת האכילה שהיתה בשבת או דלמא אזלינן אחר שעת הזימון שאז הוא גדול והזכיר את ספק הגרעק"א (שם) והכת"ס (או"ח סי' ל"א) אם חייב על שביעה מה"ת, וכתב דמ"מ מדרבנן יראה דעכ"פ חייב כיוון שגם כשהיה קטן היה חייב מדרבנן, וחייב זה נשאר גם עכשיו, וע"כ אין טעם שלא יוכל לברך על הכוס, ואולי אפי' להוציא אם לא אכלו כדי שביעה, וכתב דלמעשה אין אנו צריכים לכך דהא בזה"ז כל אחד מברך עיקר ברכת המזון לעצמו. ע"ש. ודן בזה אם נימא שמצות החינוך מתבטלת כשהגדיל כמו שנראה בכ"ד עי' בנזיר (כ"ט א'), ובפסחים (פ"ח א') ורש"י ותוס' שם (ד"ה ע"י), וכמבואר בשו"ת רעק"א (סוף סי' ז') ובפמ"ג (סו"ס ל"ז), א"כ אינו חייב לברך מדרבנן אמנם יתכן שחייב מדאורייתא אם נאמר שחייב לברך על השביעה אך זה ל"ש לגבי זימון. דאם זימון דאורייתא לא מהני לחייבו על שביעה ללא אכילה בגדלותו, וגם אם יאכל

כעת לגבי תורה לא סמכין אחזקה דרבא עד שיביא סימנים, גם מש"כ דיכול לזמן מדין ערבות זה לא מהניא רק אם יש כבר חיוב זימון של ג' מלבד הקטן, דכעת יש לו ערבות עליהם אחר שהגדיל, אבל אינו יכול להצטרף לג' או לעשרה להביא אחרים לידי חיוב זימון.

ובספר חנוך לנער (פרק טו הערה ה) כתב בדין גבי קטן שהגדיל במוצ"ש קודש דרשאי לזמן על הכוס בסעודה שלישית שנמשכה למוצ"ש, דאותו קטן שהגדיל מוציא אותם יד"ח, דמדינא אפי' לא אכל מוציא, ונהי דדעת הירושלמי דאינו מוציא אם לא אכל, מ"מ בכה"ג דאכל שפיר דמי, והוסיף שמצא סברא זו בספר ציונים לתורה (כלל י"ב ד"ה והנה) ע"ש, וע"ע בשו"ת להורות נתן (ח"ה סי' ט') שהעלה שיאכל כעת במוצ"ש כזית ואז יוכל לזמן, ובספר קובץ תשובות ממרן הגר"ש אלישיב זצ"ל (ח"ג סי' ל"ה אות א) כתב שאותו קטן שהגדיל במוצ"ש"ק יכול לזמן בסעודה ג' שנמשכה למוצ"ש מכיון שעתה הוא גדול ע"ש.

ודנו אחרונים לגבי חיוב נער הבר מצוה בברכה"ת, אם הוא מה"ת, דבמה שברך בבוקר לא היה זה רק ברכה דרבנן מטעם חינוך, ואינו יוצא מה"ת בגדלותו, ושמעתי ממרן הגר"א זצ"ל שטינמן זצ"ל בשם מרן הגר"ז מבריסק זצ"ל שאמר לבנו שיכוין לצאת באהבת עולם, ואמר לו לכפול פ' ואהבת לשם מצות ת"ת דבעינן שישנה על אתר כמבואר בשו"ע (סי' מ"ז ס"ז), אבל רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל אמר שאביו לא אמר לו בבר מצוה לכוין שנית לצאת באהבת עולם דס"ל דאף שקטן אינו בר חיובא מ"מ יש לו קיום מצוה מה"ת ומהני מה שברך בקטנותו אף אחר שהגדיל, ועי' בזה בדעת נוטה ציצית (ח"ב סי' תצ"ג) דכשהגדיל אין צריך לברך שנית, דגם ברכת קטן נחשבת ברכה, וגם נפטר באהבת עולם, ועי' בשו"ת דובב מישרים (ח"א סי' קל"ג ס"ב) ובאמת דלמש"כ רבינו יונה בברכות (י"א ב' ד"ה ואמר) לענין ברכה"ת הלילה הולך אחר היום, וכל שאינו בעיקר חיוב של יום י"ל דאינו חייב בלילה ועי' במקו"ח לבעל החות יאיר (סי' ל' ס"ו) ובתור"פ (עירובין צ"ו א' ד"ה יצאו) לגבי חיוב תפילין שהלילה אחר היום ומ"מ אין חייב קטן שהגדיל דבעיקר יום היה פטור כמו שאין חיוב תפילין במוצ"ש עי' מש"כ בתורת אמת (ח"ג עמוד ת"א) ועי' בדעת נוטה (ח"ג תפילין סי' שפ"ו).

ודנו לענין קטן שהגדיל באמצע סעודת חג בסוכה האם עליו לברך שנית לישב בסוכה, ואמר הגרש"א שטרן שליט"א דשם שהברכה רק מדרבנן לכו"ע אינו צריך לחזור ולברך שנית, ושאל במכתב מרבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, במי שבירך על טלית שאולה כשיטת המג"א (סי' י"ד סק"ה) מדין מצוה קיומית וכהרא"ש בחולין (ק"י ב'), ואחר כך הקנו לו את הטלית וזכה בה בקנין גמור האם עליו לחזור ולברך דהם נחשבים לשני סוגי ברכות, או שמועלת לו הברכה שבירך בתחילה בשעה שעדיין לא היתה שלו. והשיב, אטו קטן שבירך לישב בסוכה ואחר כך הגדיל חייב עוד פעם לברך.

וראיתי בגליון עטרת תפארת (גליון רע"ד) בשם רה"י מרן הגרא"ל שטיינמן זצ"ל במי שישב בסוכה בערב הבר מצוה ותוך כדי ישיבתו שם הגדיל דפשיטא שצריך מחדש לברך לישב בסוכה. ועי' בנתיבות ההלכה (קובץ ל"ב עמוד קנ"ב) בשם מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל שנקט לגבי שהחיינו דחג שמעיקר הדין בהביא ב"ש עליו לברך בגדלותו שנית, אבל כשהוא רק חזקא דרבא שהגדיל אין לברך מספק, ועדיף שיברך אז על חליפה החדשה ויפטור.

והבכור (סי' תרל"ז ס"א) דן בגר שנתגייר במועד אם מברך שהחיינו, ע"ש שכתב לגבי גר, נסתפקתי אם יברך שהחיינו על ישיבת הסוכה או על היו"ט, כיון דאצלו לא נתחדשה המצוה מזמן לזמן, שהרי התחילה אצלו בזמן החיוב כמו כל המצות. ובשלמא בקטן שנתגדל בחוה"מ אין ספק כיון שכבר בירך מתחלת המועד מטעם חנוך, ואפילו לא בירך עכ"ז הי' עליו חיוב הברכה מטעם חנוך, א"כ נקרא אצלו המצוה מתחדש מזמן לזמן. אבל בגר לא שייך זה, דקודם המועד לא הי' עליו חיוב כלל, עכ"ד, ועי' מש"כ בחשוקי חמד מסכת סוכה (כ"ט א') שלדברי הביכור"י קטן שהגדיל אף שברך בקטנותו יברך אח"כ פעם נוספת בגדלותו, ועי' בס' ראשית ביכורים לרבי בצלאל הכהן מוילנא (ח"ב סי' ד') שהסתפק בדבר, ועי' קובץ מה טובו אהליך יעקב (ט"ז עמוד ר"ו) שכן נקטו רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל ומרן הגר"נ קרליץ זצ"ל שעליו לברך שנית, אמנם בס' ידון משה (י"א עמוד פ"ח) נשאל בזה רבינו, אם יברך בגדלותו שנית שהחיינו, והשיב, לא מסתבר.

ויש לדון דאף שלא היה בר חיובא בעת שישב בסוכה בקטנותו מ"מ לא גרע משהחיינו בעת עשיית הסוכה או האיגוד שמהני לפטור שהחיינו דחג, ואף שלא היה בר חיובא כיון דקיום מצוה יש גם בקטן הוא בכלל ברכת שהחיינו,

ועי' עזרת אליעזר (ברכות פ"ט עמוד ל"ו) לענין בגד חדש לפני הבר מצוה שדעת רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, שיברך הקטן מיד כשלוש ולא ימתין עד הבר מצוה, וכן עי' אשי ישראל (פ"מ הערה י) בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל.

וכתב בזה בשו"ת שביבי אש (ליקוטים או"ח סי' ז' העומד לראות אור בעז"ה), הנה נסתפקתי טובא האם יכול קטן שהגדיל במוצאי שבת להיות המזמן על הכוס בברכת המזון בסעודה שלישית שמברכים בלילה, האם אזלינן בתר שעת האכילה שהיה בקטנותו ולא כל כמיניה היות המזמן או דילמא בתר השתא, שעת ברכת הזימון והמזון.

וזכיתי לשטוח את ספיקא דידי קמי **מרן בעל שבט הלוי** זצ"ל ובטובו הגדול השיבני בעין יפה על שאלותי ובתשובה מאהבה העלה בפשיטות דשפיר רשאי הקטן שהגדיל עתה לברך על הכוס, דנהי דהאכילה היתה בקטנותו מ"מ הרי עתה הוא כבר גדול ויש לו דין ערבות לגבי האחרים לכל המצוות שבתורה, ובברכת המזון מעיקר הדין אמרינן דיצא מוציא כמבואר בדברי רבותינו הראשונים בברכות (מ"ט א') ועוד, אלא כיון דצריך לומר שאכלנו לכן צריך הוא גם כן להיות בין האוכלים, וקטן זה יכול לומר 'שאכלנו' כיון דבמציאות הרי אכל בסעודה זו ולכן שפיר רשאי לברך, עכ"ד, עיין שו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' נ"ו) ובשביבי הלוי (סי' מ"ב).

ועתה שבתי ועיינתי בהא מילתא ונתקשיתי קצת בדברי מרן זצ"ל, דלכאורה איך יכול הקטן שהגדיל זה עתה לברך הא בדאורייתא לא אזלינן בתר חזקה דרבא וכיון דלא נתברר כלל שכבר הביא שתי שערות א"כ לגבי דיני התורה אי אפשר לדונו כגדול ודאי עד שיבורר לן ביאת השערות, וא"כ לא פסיקא מילתא לומר דכבר הוא בכלל ערבות להוציא אחרים.

ומיהו הא לא קשיא, דהרי אין אנו מוציאים אחרים בברכת המזון וכל אחד מברך לעצמו וכיון שכן אין צורך לאתויי עלה מתורת דין ערבות, אך אכתי יש לעיין בזה דמכל מקום לענין ברכת הזימון גופיה שהוא מוציא את שאר המצורפים לזימון, להא מילתא אכתי אינו בכלל ערבות ואיך יוצאים הם בברכת הזימון דיליה.

אמנם לכאורה הא מילתא תליא במה שנחלקו רבוותי אי ברכת הזימון הוא דאורייתא או מדרבנן, דהנה בשער הציון סי' קצ"ז סקט"ז מייתי לדברי

הפרמ"ג דכתב דרוב הפוסקים אית להו דברכת הזימון היא מדרבנן ולכן כתב שם דיכול לברך את ברכת הזימון גם מי שאכל רק כזית והאחרים אכלו כדי שביעה, ואין צריך לתת דוקא למי שאכל כדי שביעה, ורק כשהיה אחד מוציא את האחרים ידי חובת ברכת המזון אז צריך לתת לברך דוקא למי שאכל כדי שביעה וכמבואר בשו"ע שם, עיי"ש בדבריו, וא"כ לדעתם שפיר מצי הקטן שהגדיל לזמן על הכוס דלענין ברכת הזימון שהיא מדרבנן שפיר מצינן למיסמך על חזקה דרבא.

ברם מרן החזו"א (באו"ח סי' ל"א סק"א) רוח אחרת עמו דלדעתו ברכת הזימון הוא חיוב מן התורה וכן היא באמת דעת הראב"ד בהשגתו על המאור בסוף ברכות והובאה שיטתו בטור (או"ח סי' קפ"ח), עיי"ש. והחזו"א שם כתב דאין ידוע לו מי הם רוב הפוסקים שהזכירו דנקטו שהיא מדרבנן, עכ"ד.

ובאמת מצינו לכמה מרבוותי דסברי להדיא דחובה זו אינה אלא מדרבנן והם הריטב"א והרא"ה ברכות (מ"ה א') וע"ע בהלכות ברכות להריטב"א (פ"ה הלכה י"ט וכן בהלכה י') שם וכ"ה דעת המאירי ברכות (מ"ו א') ובשעה"צ (סי' קצ"ט סק"ט) הובאה שיטה זו בשם הרשב"א והרא"ה, עיי"ש, [ודברי הרשב"א הם שם בחידושי ברכות דף נ. אמנם בחזו"א או"ח שם נקט דהרשב"א שם קאי על הזכרת השם בעשרה דהוי דרבנן אבל עיקר ברכת הזימון הוא מה"ת, עיי"ש]. וכן מסיק גם בעולת תמיד (סי' קצ"ט סק"ה) דאינה אלא מדרבנן.

עכ"פ נראה פשוט דלדעת החזו"א באמת בכל גווני צריך לזמן על הכוס מי שאכל שיעורא דכדי שביעה וכסתימת דברי השו"ע אף שאינו מוציא ידי ברכהמ"ז אלא ברכת הזימון בלבד ולא נחית להאי חילוקא דהמ"ב, וכיון שכן נראה דלדעתו באמת אין לתת לקטן שהגדיל לזמן על הכוס בנידון דילן, דלאו כל כמיניה להוציא את האחרים ידי חובת ברכת הזימון שהיא מה"ת לשיטתו, כיון דלא פסיקא לן דהביא שערות, ונמצא דהאי ספיקא דילן מתלי תלי בהך פלוגתא.

ובאמת המ"ב (סי' קצ"ט סקכ"ז) נקט להלכה דלמנהגינן דאין מוציאים את המסובים ידי חובת ברכת המזון אלא ידי ברכת הזימון לבד שפיר מצי לזמן על הכוס אף אם הגיע רק לכלל שנים ואין מבורר אם הגיע לכלל שערות, וכתב עלה בשעה"צ הנ"ל סק"ט משום דזימון לרוב פוסקים הוא דרבנן, עיי"ש.

אולם ראיתי כעת במשנ"ב (שם) במהדורת דרשו, שהביאו מבעל הקה"י וכן הוא בשונה הלכות (סי' קצ"ט ס"ו) דאין לתת לקטן לזמן על סמך החזקה והיינו כשיטתו של מרן החזו"א הנ"ל. והוסיף בשונה הלכות שם דהיינו דוקא כשיש ג' אוכלין בלעדי הקטן, דאי הוא מכלל השלשה הרי כל עיקר החיוב הוא מחמתיה ובאופן כזה שפיר יכול לזמן וכנראה משום דבכה"ג לכו"ע חיוב הזימון הוא מדרבנן.

אולם באמת מספקא לי טובא האם גדר חובת ברכת הזימון היא שהמזמן מוציא את האחרים ידי חובתם את מצות הזימון, ולפום ריהטא היה נראה דיש מקום לומר דאין כאן הוצאת ידי חובה אלא כך היא צורת המצוה שהאחד יאמר את הנוסח של המזמן נברך שאכלנו והאחרים ישתתפו בקיום מצוה זו על ידי אמירתם ברוך שאכלנו, אך אין המזמן מוציא כלל אותם ככל שאר מצות שהמברך מוציא את השומעים ידי חובת המצוה, ודו"ק. [כעין הא דמצינו גבי ברכת ההלל, דהאחד אומר והאחרים עונים לו ואין זה כלל מדין יציאת ידי חובה אלא כך היא צורת קיום המצוה, אמנם יש לעיין בדברי הגמ' בסוכה (ל"ח ב') דנראה לכאורה דהוא מדין שומע כעונה וצ"ע בזה ולא עיינתי כה"צ]. ויש לעיין היטב בביאור הלכה (סי' קצ"ט בד"ה מצטרפין) דנראה לכאורה דאיהו נמי נחית להך סברא, דבברכת הזימון האידנא אין המזמן מוציא אחרים ידי חובה, ויעויין היטב בדבריו. ולפי"ז היה מקום לומר דאף לשיטת החזו"א שפר מצי מזמן הך קטן.

ומכל מקום נראה דאף אי נימא שאין בזה באמת ענין של יציאת ידי חובה ע"י המזמן מ"מ נראה דחובת מצות זימון דאוריתא שנעשית בין כולם מיסתבר לומר שאינה מתקיימת אלא אם כולם הם בני חיובא במצוה זו וכיון דהמזמן אינו חייב אלא מדרבנן בלבד אין העונים יכולים לקיים בזימון זה ידי חובת מצות זימון דרמיה עליהו מדאוריתא לדעת מרן החזו"א.

עכ"פ דברי מרן בעל שבט הלוי זצ"ל אתיין שפיר אליבא דהפרמ"ג ושער הציון וכל הני רבוותי דלעיל דנקטי בפשיטות דברכת הזימון אינה מן התורה ולדידהו שפיר מצינן למיסמך אחזקה דרבא דכבר אתי לכלל גדלות. [ומיהו לדעת החזו"א לכאורה עדיף לתת לאחרים לזמן], ועי' תשוה"נ (ח"א סי' קפ"ד).

ועי' בשבט הלוי (שם) ובשביבי הלוי (סימן מ"ב) בענין קטן שהגיע לבר מצוה במוצאי שבת האם רשאי לזמן על הכוס בסעודה שלישית האם אזלינן בתר

שעת אכילה שהיתה בשבת או דילמא אזלינן בתר שעת זימון דאז הוא גדול. וכתב שם, הנה בעצם החקירה בקטן שהגדיל בלילה ואכל לפני זה ביום כדי שביעה ועדין לא נתעכל, הלא מסופק הגרעק"א (או"ח סי' קפ"ו) ובתשובת כתב סופר (או"ח סי' ל"א) יע"ש באורך, ואם מסברא יראה יותר כצד ההוא דחייב לברך מה"ת אע"פ שבשעת סוף אכילה עדין ה' קטן מ"מ נהנה משביעתו ואכילתו כשהגדיל, אבל אין סברא מכריע, ועדין הספק במקומו עומד, מ"מ מדרבנן יראה דעכ"פ חייב כיון גם כשהיה עוד קטן חייב מדרבנן ואם כי הוא מצד חינוך מכ"מ חיוב זה נשאר גם עכשיו בגדר חייב מדרבנן ממש, וא"כ אין טעם שלא יכול לברך על הכוס, ואולי אפילו להוציא בבהמ"ז, דהא קיי"ל או"ח (סוס"י קפ"ו) דאם לא אכלו אחרים כדי שביעה יכול להוציא, ורוב רובם פעמים אין אוכלים בשלש סעודות כדי שביעה.

וכתב (שם) דמ"מ למעשה אין אנו צריכים לכך דהא בזה"ז כל אחד מברך עיקר בהמ"ז לעצמו וא"כ הנדון רק לענין זימון וכיון שעכשיו הוא בר חיובא הא מצדד הרא"ש (פ"ז דברכות סי' כ"א) דמה"ת יכול אפילו להוציא בלי אכילת כזית דגן, והטעם שיאכל כזית דגן כדי שיוכל לומר שאכלנו משלו, ואפילו לפי מה דאסיק הרא"ש מירושלמי משום ואכלת ושבעת וברכת, הא נוטה דרך מדרבנן וקרא אסמכתא. וכאן דהקטן א"צ להוציא דכולם מברכים לעצמם, ויכול לומר בשפע שאכלנו משלו דהא אכל באמת ועכ"פ מדרבנן צריך לברך פשיטא לענ"ד דיכול לברך על הכוס, ע"כ. ועי' בס' גרות כהלכתה (פ"ח סי"ב והערה י"א) לענין ספיה"ע בהתגייר באמצע ספיה"ע.

בדין קטן והגדיל במוצ"ש לענין תוספת שבת הבדלה וזימון

בעש"ק וירא תשפ"ו באנו עם הנער הבר מצוה אהרן נפתלי נ"ו שיהיה בר מצוה במוצ"ש למרן הגר"י זילברשטיין שליט"א ושאלנו האם בני הבר מצוה אהרן נפתלי נ"ו שיהיה בר מצוה במוצ"ש יתחייב בתוספת שבת לאחריה כיון שלא היה בחיוב שבת, ואמר שחייב בתוספת, ואף שלא היה בחיוב שבת היה בשמירת שבת ויש בו מצות שביתת אתה ובנך ועי' ברמב"ם הל' קרבן פסח (פ"ה ה"ז) ובאור שמח שם, בקטן שהקריבו עליו ק"פ בראשון דנפטר מפסח שני דיש לו קיום מצוה דאורייתא, וכן עי' שם בקרית ספר וקרית מלך.

ועי' שו"ת חת"ס (או"ח סי' קע"ב) לענין מי שנעשה בר מצוה במוצאי יוה"כ דאינו חייב בתוספת, ועי' מנחת חינוך (מצוה ש"ג אות י"ז) שהסתפק בזה אם הגדיל

במוצ"ש אם חייב בתוספת שבת ויו"ט, ואולי גם אם ביוה"כ אינו בתוספת שאני יוה"כ דאינו בכלל העינוי אבל בשביתת שבת ויו"ט ישנו, וכן מצאתי בישועות יעקב (סי' תר"ח ס"א) דס"ל דלא שייך תוספת יוה"כ כיון שלא היה בחיוב עינוי כל המעל"ע ולא היה בכלל מכרב עד ערב וגם אי"ז תוספת עינוי כיון שאכל כל היום (ולפי"ז גם בחולה וכיו"ב יהיה הדין כן), אבל לגבי שבת פשיטא ליה שחייב בשביתה אף שלא היה בר חיובא בשבת ע"ש שדימה זה לדעת הפוסקים שמונין גדלות משעה שנולד דמתחייב באמצע שבת בשביתה מה"ת.

ולענין הבדלה אמר שאף אם הבדלה מה"ת כדעת הרמב"ם הל' שבת (פכ"ט ה"א) חייב במצות הבדלה מה"ת, ואף שמצות הבדלה כ' הרמב"ם (שם) שהוא ממצות זכור את יום השבת זכרהו בכניסתו וביציאתו, וזה הקטן לא היה חייב בזכירת שבת בקידוש בכניסת שבת, מ"מ הבדלה הוא חיוב בפ"ע על שבת שהיה בעולם, ובפרט שגם הוא קיים מצות שבת כאינו מצווה והיה בשביתת אתה ובנך.

ולענין זימון כשאכל בסעודה ג' לפני שהגדיל ובעת ברהמ"ז נעשה בר מצוה אמר דאינו יכול לזמן, ואף שבזה"ז אינו מוציא אחרים, עי' בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' נ"ו אות ב') שכ' להקל מטעם זה, מ"מ כיון שבעת האכילה היה קטן לא התחייב בזימון, ואף למה שדן הגרעק"א (או"ח סי' קפ"ו ס"ב) שחייב בברהמ"ז מה"ת דאיכא ושבעת בעת גדלות, מ"מ בחובת זימון ליכא שהרי בעת שאכל לא היה מצטרף עמהם לחובת זימון, וא"כ אף שאינו מוציא ה"ז כאדם שלא אכל שאינו ש"צ לזמן.

ועי' שם ברעק"א שהביא מהחכמ"א (כלל קנ"ג אות א') שדן באונן שנגמר האנינות קודם שיעור עיכול מ"מ י"ל דאינו חייב בברהמ"ז, כיון שבעת אכילה לא היה בר חיובא, והניח בצ"ע, ובס' אמרי בינה (חאו"ח סימן ט"ו) פשיטא ליה שאינו חייב לברך כשהגדיל, וכן כתב החזו"א הלכות ברכות (סימן כ"ח סק"ה), דכיון שאכילתם היתה בזמן שלא היו בני חיוב, ונראה דאף מדרבנן אינו חייב, דכבר פקע חיוב חינוך מן האב, ואף למש"כ רבינו זצ"ל דנשאר חובת חינוך במה שהתחייב כבר בקטנותו כספיה"ע, עמש"כ בביאורו על מסכת תפילין (פרק ד' ד"ה וקטנים) דבאמת גם בגדול יש מצות חינוך על אביו בדברים שאין יכול לעשות בעצמו, כגון ליקח טלית ותפילין שאין בידו לקנות ביום שהגדיל מיד ובזה אמרנו ליישב מה שכתב בעל העיטור הל' תפילין (ח"ז סא ע"ג) דמסתברא

לן דהאי קטן היודע לשמור גופו אביו מניח לו תפילין מיירי בגדול בן י"ג שנה ויום אחד, הובא להלכה ברמ"א (או"ח סי' ל"ז ס"ג) שאין קטן מניח תפילין אפילו יודע לשמור גופו, והפרי מגדים (סי' ל"ז א"א סק"ד) הקשה על זה ממה שאמרו (סוכה מ"ב א') קטן היודע לשמור תפילין לוקח לו תפילין, ומה ענין אביו לכאן, הרי כבר גדול הוא, ומה ענין חינוך בגדול, ועיין ביאור הלכה (סי' ל"ז ס"ג ד"ה וי"א) שהקשה דכבר ברוך שפטרני ונפטר מחינוך, אבל י"ל דבאמת גם בגדול איכא מצות חינוך על אביו בדברים שאין יכול לעשות בעצמו, ואמנם כשנעשה בר מצוה מברך אביו שפטרני מעונשו של זה עיין מגן אברהם (סי' רכ"ה סק"ה) והיינו משום שאין אביו נענש על מה שאין הבן מתנהג כראוי כיון שהוא בר דעת בעצמו ועל דעת עצמו הוא עושה, אך מ"מ מה שאין ביד הבן לעשות י"ל שחייבו רבנן לאביו לעשות לו, ולפי"ז כ' ליישב איך מחנכים קטן שיגדיל באמצע ספיה"ע, הרי לא משלים המצוה בקטנותו, דבאמת בזה הקטן מחויב גם להשלים עמו המצוה שהתחיל לחנכו. (אוצרות של חינוך עמוד תתי"א וכע"ז במועו"ז ח"ד סי' רפ"ח ובמהדו"ח ח"א סי' ק"י ועי' תשוה"נ ח"ג סי' קי"ב וח"ה סי' רי"ד). וכן עי' באוסף גליונות (אוסף שנ"ז) בגליון שיעורי ליל שבת (מהגרמ"ב זילברברג שליט"א גליון רס"א) שדן בענין חיוב הבדלה בקטן שהגדיל במוצ"ש ששמע מרבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל דאף שהגדיל יש עליו חיוב הבדלה מדין חינוך, דיש על אביו בשבת זו חובת חינוך לחנכו בהבדלה כמו שהיה חייב לחנכו בקידוש. מ"מ כאן לגבי זימון לא התחייב בקטנותו רק לחנכו בברהמ"ז ולא במצות זימון.

אח"כ נכנסנו אצל מרן רה"י הגר"ד לנדו שליט"א עם נער הבר מצוה, ושאלנו אם יהיה הבר מצוה חייב בתוספת שבת במוצאי שבת, כיון שאינו בעיקר שבת מדאורייתא, ואמר, שע"ז יהיה לך דרשה לבר מצוה, ואמרנו שבאנו לקיים מה שאיתא במסכת סופרים (פי"ח ה"ז) לגירסת הגר"א, היה מנהג טוב בירושלים בן י"ג שנה מוליך הבן ומקרבו לפני כל זקן וזקן, כדי לברכו ולחזקו ולהתפלל עליו שיזכה בתורה ובמעשים טובים, ואמר שקיימנו המנהג, ושאל האם בכל דבר אני נוהג כהגר"א, לקחת ב' מצות בליל הסדר [ואמרתי שבכלל מאתיים מנה כשלוקח ג' מצות ואמר שיש בזה חשש בל תוסיף ואמרתי שאפשר בדרך תנאי], וכדבריו אמר גם רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, דלא נהגו אצלינו כן מעולם בבר מצוה, לקחת הנער לזקנים להתברך, ומה שהובא זה ממ"ס אי"ז רק לגירסת הגר"א שם (אות ג') ע"ש, (עזרת אליעזר עניני שמחת בר מצוה עמוד ה').

אח"כ היינו אצל רה"י מרן הגרמ"ה הירש שליט"א, ואמר שדעתו שאין שייכות כלל בין קידוש להבדלה וחייב בהבדלה מה"ת גם אם אינו חייב בקידוש, וזה מצוה בפ"ע, וכמו כן אמר שחייב בתוספת שבת אף שלא חייב בעיקר, והוא מצוה גם ללא עיקר שבת, ואמר דלכא' כיון שהוא גדול במוצ"ש יכול גם לזמן, דכעת יש לו ערבות, ואף שבשעת אכילה לא היה בר חיובא כלל.

ושאל בני יקירי ברוך מאיר נ"ו מהגרמ"מ לובין שליט"א [שנעשה ג"כ בר מצוה במוצ"ש], בדין קטן שהגדיל במוצ"ש האם יכול להוציא אחרים בהבדלה במוצ"ש כשאר גדולים, והשיבו דאינו חייב כלל בהבדלה מן הדין בשבוע זה כיון שלא היה חייב מן התורה בשמירת שבת, וכן אמר הגרש"א שטרן שליט"א, ואמר הגרמ"מ לובין שליט"א ראייה לדבר שלא מצינו שמי שהתגייר אחר השבת יהיה חייב בהבדלה, וכן קטן שהגדיל ביום ב' או ג' יהיה חייב בהבדלה שנית כי עד יום ד' זמן הבדלה, ולא יצא במה ששמע בקטנותו.

אמנם מרבנו מרן הגרא"ל שטינמן זצ"ל שמעתי שאין ההבדלה על יום השבת שהוא שמר רק על יום השבת שהיה בעולם, ושפיר מבדיל מן הדין במוצ"ש כשהגדיל ומוציא אחרים, ואפי' להדעות שהבדלה מן התורה, כמו שנראה ברמב"ם (פכ"ט מהלכות שבת ה"א) כ' וז"ל, מצות עשה מה"ת לקדש את יום השבת בדברים, שנאמר זכור את יום השבת לקדשו כו' וצריך לזכרו בכניסתו וביציאתו בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה עכ"ל. ועיי' במ"מ ומגדל עוז (שם), שלדעת הרמב"ם הבדלה ביציאתו מה"ת וכ"כ המג"א (סי' רצ"ו סק"א), ועיי' מנ"ח (ריש מצוה ל"א) שכ"ה גם דעת החינוך, ועי' העמק שאלה (שאלתא קס"ו אות א') שכן גם דעת השאלות וכן גם דעת הסמ"ג (עשין כ"ט) ועיי' גם מג"א (סי' רצ"ט סק"ב). ועיי' פרש"י נזיר (ד' ב' ע"א) ובתוס' רי"ד מהדורא תליתאי (פסחים ק"ו. ד"ה זוכרהו) בשם מפרשים דאפילו הבדלה על היין דאורייתא [ואם לא הבדיל בתפילה מקיים אף על הכוס מן התורה], וכ"כ בספרו בימלא פי תהלתך עיונים בתפילה (עמוד שצ"ו) ובכאיל תערג עניני הלכה (עמוד ק"ד).

ונראה דאין ראייה מגוי שהתגייר ומקטן שהגדיל ביום ב', דהכל תלוי בעת שיצא השבת וחל חיוב ההבדלה, דאף אם נימא דאין ההבדלה עד יום ד' מדין תשלומין שהרי מזיד ג"כ מבדיל, מ"מ הכל תלוי בעת החיוב שיצא השבת, ולכן רק במגדיל במוצ"ש חייב אף שלא שימר השבת כמו בחולה שלא שמר השבת, ובפרט שקטן עכ"פ יש לו חובת חינוך מדרבנן ויש בידו קיום מצות שביתה

בשבת, וגם הוא בכלל אתה ובנך, ותלוי בנידון החת"ס (או"ח סי' קע"ב) והמנחת חינוך (מצוה שי"ג סק"ז) לגבי חיוב תוספת יוה"כ בהגדיל במוצאי יוה"כ, דהמנ"ח הסתפק בקטן שנעשה בר מצוה במוצאי יוה"כ, דביוה"כ אינו מחויב להתענות מה"ת, כי אינו נעשה בן שלש עשרה על הלילה, האם מחויב הוא בדין תוספת יוה"כ שלאחריה, כיון דעכשיו הוא כבר גדול. או דלמא התורה לא חייבה התוספת אלא א"כ הוא חייב בהעיקר, אבל קטן דבעיקר לא היה חייב כלל לא שייך לחייבו בתוספת, דהא החיוב הוא להוסיף מחול על הקודש, וכיון דבקודש עצמו לא היה חייב, לא שייך התוספת. והישועות יעקב (או"ח סי' תר"ח סק"א) פשיטא לו שיש עליו חיוב. ובשו"ת חת"ס (שם) פשיטא ליה שאין עליו חיוב, וכן נקט בשו"ת הר צבי (או"ח קס"ה). ועי' מש"כ בזה בשו"ת בצל החכמה (ח"א סימן ע"ב) שתלה באמת ד"ז במחלוקת זו.

אך י"ל דשאני ענין תוספת שאין תוספת אלא על העיקר ובוה י"ל דכל שאינו בעיקר אינו בתוספת, [וגם להישועות יעקב דס"ל דיש תוספת ביוה"כ היינו כשבאת היה אצלו עינוי כמש"כ שם דבהיה קטן ביום הכיפורים ובמוצאי יום הכיפורים נעשה גדול, וכבר אכל ושתה סמוך לבין השמשות, אם התענה בזמן התוספת אין בזה עינוי כלל, כיון דתענית בעינן שיהיה מעת לעת וזה גרע מתענית שעות וזה ברור, עכ"ד. והיינו כנ"ל דלא שייך בכה"ג דין תוספת שאין לו עיקר], אבל בהבדלה י"ל דלכו"ע מבדיל על קדושת שבת שהיה בעולם.

לעומת זאת י"ל דכל שאינו חייב בקידוש אינו בהבדלה דתלוין זב"ז, והיא מצוה אחת לקדש השבת בכניסתה וצאתה, וכמש"כ הרמב"ם (פכ"ט מהלכות שבת ה"א) וז"ל, מצות עשה מה"ת לקדש את יום השבת בדברים, שנאמר זכור את יום השבת לקדשו, וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה עכ"ל. ועיי' במ"מ ומגדל עוז (שם), שלדעת הרמב"ם הבדלה ביציאתו מה"ת וכ"כ המג"א (רס"י רצ"ו), ועיי' מנ"ח (ריש מצוה ל"א) שכ"ה גם דעת החינוך, ועיי' העמק שאלה (שאלתא קס"ו אות א') שכן גם דעת השאלות וכן גם דעת הסמ"ג (עשין כ"ט) ועיי' גם מג"א (סי' רצ"ט סק"ב). ועיי' פרש"י נזיר (ב' א') ובתוס' רי"ד מהדורא תליתאי (פסחים ק"ו א' ד"ה זוכרהו) בשם מפרשים דאפילו הבדלה על היין דאורייתא.

ושמעתי מרבנו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, דמטעם זה אי"צ לבקש משאינו שומר תו"מ שיאמר ברוך המבדיל קודם שעושה עבורו מלאכה דאינו

בהבדלה כיון שלא היה בקידוש, אך י"ל דקטן עדיף דנהי שלא היה חייב בקידוש מ"מ קידש ומצות קידוש בידו כאינו מצוה ועושה וגם ישנו בכלל אתה ובנך.

הבדלה ביום א' אחרי התפילה

שאל בני אהרן נפתלי נ"ו מהגרמ"מ לובין שליט"א אם קטן לא שמע הבדלה במוצ"ש אם יבדיל ביום ואמר שיבדיל עד יום ג', ויבדיל רק אחר שחרית כי אין להבדיל לפני התפילה, ולא יאכל קודם כדאי' בגמ' פסחים (ק"ז א') בת טות, שישן בתעניתו.

ויש עוד טעם דמי שלא הבדיל במוצ"ש, שיש לו להבדיל בשחרית, אין לו להבדיל רק אחרי תפילת שחרית, דאסור לשתות יין קודם שחרית כמבואר בשו"ע (סימן פ"ט ס"ג) משום לא תאכלו על הדם, ועי' בפסחים (ק"ו ב' תוד"ה טעם) בלא קידש ערבית דאינו מקדש עד למחר קודם אכילה, וכן ראיתי מובא מהגרש"ז אויערבאך זצ"ל שיבדיל אחר התפילה, ואף בחולים או ילדים שמקילים לאכול קודם התפילה, מ"מ קביעות של יין אסור, וגם יש לחנך הקטן כמצות הגדול, ואולי יש להקל אחר ברכות השחר שיוצא בזה תפילה מה"ת, שלא יאכל וישתה קודם הבדלה, ולדעת המג"א והמשנ"ב (סימן רצ"ד) בטעה בערבית יש לו להבדיל בתפילה בשחרית, וכ"ש אם לא התפלל ערבית, ודעת הרעק"א דמבדיל בראשונה ולא מפורש ברעק"א סברתו, ובחידושי הגר"ח הלוי דעתו כהרעק"א ופירש את הסברא לדבר דהוא משום דס"ל דלא היתה התקנה שיבדיל דוקא בתפילת ערבית של מוצאי שבת אלא היתה התקנה שיבדיל בתפילת ה"ח הראשונה שמתפלל אחרי שבת ורק שבדרך כלל זו תפילת ערבית של מוצאי שבת, אבל בשכח ומתפלל שחרית שתים התפילת יד"ח הראשונה שאצלו אחרי שבת היא שחרית של יום ראשון ובה יבדיל עכ"ד.

עוד בענין הבדלה ביום א' לקטן שלא הבדיל במוצ"ש

בענין קטן שנרדם במוצ"ש קודם שהתפלל ולא שמע הבדלה, האם יש לו לשמוע הבדלה ביום א', ולומר אתה חוננתנו בשחרית, או שהוא רק חובת תשלומין ואין חיוב חינוך רק בעיקר הבדלה ולא בתשלומין, ואם יש חובת הבדלה האם אסור לו לאכול ולשתות קודם שחרית עד שיבדיל, או שחיוב

הבדלה אינו רק אחר התפילה דאסור לשתות יין קודם שחרית משום לא תאכלו על הדם כדאי' בשו"ע (סי' פ"ט ס"ג).

ודנו בזה אחרונים לגבי קידוש בשבת בשחרית, האם חל חובת קידוש קודם שחרית, רק דאי אפשר לקדש מחמת חיוב קידוש במקום סעודה ומחמת שאסור ביין קודם שהתפלל, אבל בדיעבד אם עבר וקידש יצא יד"ח, או שלא חל כלל חובת קידוש קודם התפילה, ואף כשלא קידש ערבית, דכבר חל עליו קידוש בליל שבת, מ"מ כמו שתשלומי שחרית לא חל עד זמן מנחה, כך תשלומי קידוש דערבית לא חל עד עת סעודה שהוא אחר שחרית. ונפק"מ אם שרי לטעום קודם שחרית ללא קידוש כשלא קידש בערבית, ועי' בתוס' בפסחים (ק"ו ב' תוד"ה טעם) בלא קידש ערבית דאינו מקדש עד למחר קודם אכילה. ועי' בשערי דעה (ח"ב או"ח סי' ב') שאף שלא קידש שחרית אינו מתחייב בשחרית רק בהגיע עת סעודה, כדמוכח בחגיגה (ט' א') בלא יצא לזמן הראוי לקרבן, ועי' בשביבי הלוי (סי' ל"ז) דנקט בפשיטות דכיון שנתחייב כבר בערבית אסור גם קודם שחרית, וכ"כ בכה"ח (סי' רפ"ט סק"ח) בשם ס' שנות חיים (סי' ג), ועי' בשו"ת שביבי אש (ח"ב סעודות שבת סי' מ"ט) דתלוי אם כולא יומא זימניה לכתחילה או שהוא מדין תשלומין, והביא מהב"ח (סי' רע"א) שהוא מחלוקת רב עמרם גאון והרמב"ם, ולמעשה הכרעת השו"ע (סימן רע"א ס"ח) דאם לא קידש בלילה, בין בשוגג בין במזיד, יש לו תשלומין למחר כל היום. וא"כ מבואר דאינו בתורת תשלומין.

ועי' בזה בשביבי הלוי (סי' ל"ה) ובשבט הלוי (ח"א סי' ס"ח אות ב) דממה דחזינן דחולה מקדש קודם התפילה כמבואר בביאור"ל (סימן רפ"ט ס"א ד"ה חובת) דמי שהותר לו לאכול ולשתות קודם תפלה כגון שהוא לרפואה (כדלעיל סימן פ"ט ס"ג) פשוט דצריך לקדש מתחלה, הרי שהגיע זמן קידוש, וא"כ בדיעבד כשעבר וקידש יצא יד"ח רק שעבר איסור במה שאכל קודם התפילה, ויל"ע בראיתו די"ל דחולה נחשב לו כהתפלל כבר, כיון דהותר לו לאכול, ואין הדבר תלוי רק בהגיע עת סעודה, וכלשון המשנה ברורה (סימן רפט סק"ז) דקידוש אין שייך אלא בזמן הסעודה.

[ושמעתי מהגרש"א שטרן שליט"א שדעת מרן הגרא"ל שטינמן זצ"ל ג"כ בדדיעבד חל הקידוש קודם התפילה, אבל לדעתו אינו כן, ואמר שבס' שערי דעה דן בזה אם חל חובת קידוש קודם התפילה, ובאמת המנהג

לשתות ולטעום קודם התפילה בשבת בפרט למי שלבו חלש ולא אמרי' שיש לו לקדש תחילה רק כשצריך לפת, וכמבואר בשו"ע סי' רפ"ט ס"א שאינו נאסר בשתיית מים קודם התפילה דאכתי לא חל חובת קידוש, וז"ל הטור סימן רפ"ט וא"א ז"ל היה שותה מים בבוקר קודם תפלה שכיון שלא חל עליו עדיין חובת קידוש עד לאחר התפלה אינו אוסרו מלטעום, ועי' מש"כ בזה בשביבי הלוי סי' ל"ז, ועי' בשו"ת מהרש"ג ח"א סי' נ"ז דחייב בקידוש קודם התפילה רק דהוא אנוס מחמת איסור שתיית יין ולכן שרי לשתות מים קודם התפילה, דכל האיסור הוא רק משום חובת קידוש ואנוס בדבר ועי' בזה בשו"ת שביבי אש ח"ב סעודות שבת סי' מ"ט].

ויש לדון דאף אם נימא דבקידוש לא חל חיוב קודם התפילה, הני מילי קידוש דבעינן קידוש במקום סעודה, וכיון דלא הגיע עת סעודה לא התחייב בקידוש, אבל הבדלה שאין צריך במקום סעודה א"כ חייל חיובא קודם שחרית, אלא דגם כוס של יין אסור קודם שחרית, אך י"ל דאם יוצא בחמר מדינה יכול להבדיל על קפה קודם התפילה, אמנם מבואר במשנ"ב (סי' פ"ט סקכ"ב) דאין ליתן סוכר וחלב קודם שחרית משום גאווה, ואולי בכה"ג אינו חמר מדינה, אבל אחר ברכות השחר מקילין בזה האידנא, ועי' במשנ"ב שם דמנהג העולם להקל בזה כשאינו בא רק למתק המרירות, וכן בליבו חלש, ובשם מרן בעל הקה"י מובא בארחות רבנו (ח"א עמוד נ"ז) שהאידנא שא"א כמעט לשתות ללא סוכר יש להתיר, וכן מובא מהגרש"ז אויערבאך זצ"ל, ועי' בדעת תורה (שם ס"ג) שהתיר גם חלב, וכן בערוה"ש (סכ"ג) כתב שנהגו להקל שאינו בא רק להטעים המים, וכן מובא בהליכו"ש (תפילה פ"ב ס"ב) ובס' הערות ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל (ברכות י"ב), וא"כ חל חובת הבדלה קודם התפילה, וכן צדד הגרש"א שטרן שליט"א, אבל דעת החזו"א שהאידנא ליכא חמר מדינה, כמש"כ רבנו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל לחמיו ונדפס בקובץ תשובות ממרן הגרי"ש אלישיב (חלק א סימן נ"ז) שאנו נוהגים פה ע"פ הוראת החזו"א לא להבדיל בשום אופן רק על היין כי הוא טען שאין היום בא"י בירה או שחר חמר מדינה, כי אין ההמונים שותים זה במקום יין, (אף שגם יין אין שותים הרבה) ואמר שאולי מיץ תפוז הוא חמר מדינה אבל למעשה גם ע"ז לא הסכים וצוה להבדיל על יין ולשתות בתשעת הימים עכ"ד. וכן מובא בארחות רבנו (ח"ב עמ' קמ"ה) ממרן הקה"י דיש להסתפק מהו בזמננו חמר מדינה, וראה מש"כ בשביבי הלוי (סימן ל"ז).

ונחלקו האחרונים אם יש חובת חינוך רק לעיקר המצוה או גם לתשלומין, ועי' בשו"ת שביבי אש (ח"ב עניני הבדלה סימן ס"ז) שדן דלא תקנו תשלומין בקטן רק חייבוהו בעיקר הדין, וכ"כ בשביבי הלוי (סימן כ"ד) ויצא לחלק בין תשלומי קידוש והבדלה וקרבנות שהוא עוד זמן לעיקר החיוב, ובזה גם קטן חייב, לבין תשלומי תפילה שהוא ענין חדש, ולא מצינו שחייבוהו [ומסברא אמינא לאידך גיסא דבחיוב חדש יש לחנכו כמצוה חדשה אבל בתשלומין לעיקר מצוה י"ל דלא חייבוהו רק בעיקר זמנו], ועי' שם (סימן כ"ב) ובשו"ת שבט הלוי (חלק יא סימן עא אות ה) לענין קטן ששכח תפלת מנחה ונעשה בר מצוה בליל ערבית, דבזה לא שייך תשלומין, [ומשמע דבעיקר דין תשלומין בקטן ס"ל דשייך גם בקטן].

ועי' בשו"ת שביבי אש (ח"א סימן קי"ט) לענין ספק ברכת המזון בקטן דדינינן ליה כי השתא ונחשב ספק דרבנן להקל, ויש לדון בזה דעכ"פ יש לחנכו דבכה"ג בספק תורה יש לחזור, וכן מביא (שם) תשובת רבנו **מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל** שגם בכה"ג ראוי לו להחמיר ולברך שנית כמו בגדול, וכ"כ בשו"ת שרגא המאיר (ח"ד סימן מ"ח וס"י פ"א אות ב וס"י פ"ח) דאע"פ שעתה הוא קטן הלא כשיגדיל יהיה צריך לברך עוד הפעם וכל חינוך הוא כדי שכשיגדיל יהא רגיל לעשות כדת תורה לכן אע"פ שכעת הוא חייב רק מדרבנן וספק דרבנן לקולא בכה"ג חייב לברך, ובס' בני ראם (סימן מ"ה) מביא ראיה מהגר"ז (סי' קפ"ו ס"ג) דאזלינן בתר השתא ממה שיוצא מאשה אף שבגדלותו לא יוצא, ולכאורה תלוי במחלוקת הפוסקים אם קטן מוציא קטן אע"פ שבגדלותו לא יצא ממנו, דדעת הפר"ח בספר מים חיים בליקוטיו (מגילה ד' א') מדברי התוס' (שם) דקטן אינו מוציא קטן, ובכף החיים (סימן קפ"ו ס"ק י"א) כתב בשם החקרי לב (או"ח סימן מה) דקטן מוציא קטן בברכת המזון כיון דשקולים הם בחיובן בכל מכל, [ואולי שא"ה דדיינינן לתרוייהו בגדלותם שיכולין להוציא ויל"ע אם מוציאו קטן שיגדיל אחריו אך עכ"פ תרוייהו אתו לכלל חיוב זמן מימילא קאתי], וסו"ד כתב הבני ראם ששאל שאילתא דא לרוב גדולי ארץ ישראל ויש שאמרו שודאי חייב דדיינינן ליה כגדול ויש שאמרו שפטור.

ומרבנו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שמעתי דחובת חינוך בקטן הוא גם בטעה בברכה ושכח רצה או יעלה ויבא וכיו"ב בשכח משיב הרוח או הזכיר גשם בקיץ, וכן יש לחנכו גם בדיני תשלומין, וצדד דגם בשכח מנחה בערב הבר מצוה, ישלים בבר מצוה בערבית, אע"פ שלא היה חייב רק מדין חינוך, ועתה

חיובו מדינא, ומ"מ אמר שיתנה שאם לא חייב בתשלומין יהיה תפילתו נדבה, וכ"כ גם בשו"ת להורות נתן (ח"ז סימן ד וחי"א סי' ט"ז), וכתב שם שכן הדין בקטן ששכח מנחה, ובערבית נעשה גדול, שחייב בהשלמת מנחה, ועי' גם בס' תפלה כהלכתה (פ"א הלכה י"ג) בשם רבנו מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל דגם בקטן יש חובת תשלומין, ובשו"ת בצל החכמה (ח"ה קס"ט) מצדד להקל בתשלומים כששכח להתפלל, ומסתבר שהדבר תלוי בגיל הילד ומדת חריפותו, ובגיל י"ב ודאי יש לחנכו גם לזה לכו"ע.

ועי' בהליכו"ש (פ"ט הערה ס"ב) דיש חיוב לחנך קטן גם בספק ברך ברהמ"ז לחנכו דבספק תורה חוזר, וע"ע בשמו בס' ותן ברכה (חלק התשובות תשובה י"ג) דאף בקטן שאכל כשיעור שביעה של קטן ג"כ חוזר בספק ברך, דלהפמ"ג גדול בכה"ג חייב מה"ת, ועי' גם בס' שיעורי שלמי תודה הל' ברכות (עמוד ל"ב אות ה') ממרן הגרא"ל שטינמן זצ"ל דיש לחנך קטן אף בספיקות.

וז"ל יש להסתפק בקטן שאכל כדי שביעה ואינו יודע אם בירך ברהמ"ז אם צריך לברך מספק או לא מי נימא דכיון דכל עיקר חיובו בברהמ"ז הוא מדרבנן א"כ אפילו אכל כדי שביעה ספיקא דרבנן הוא ולקולא או דכיון ששורש חובת חינוך של קטן במצוות הוא כדי להרגילו במצוות א"כ משוינן דינו כגדול וחוזר ומברך ויסוד הספק הוא אי דין חינוך נאמר רק על עיקר המצוה דברהמ"ז אבל על מאורעות של ספיקות לא נתחדש דין חינוך או דגם בספיקות פרטיות נתחדש דין חינוך כדי להרגילו במצוות והלכותיה וצ"ע ומרן הגרא"ל שטינמן זצ"ל אמר דמסתבר שצריך לברך מספק דגם על מאורעות של ספיקות נאמר דין חינוך.

ויש לדון דחייב זה הקטן מדין נדר בתפילת מנחה שהרי מופלא סמוך לאיש נדרו נדר ומנהג טוב ג"פ דינו כנדר אך לכא' לא כיון רק לחינוך ולא לחובה, וראיתי כע"ז בס' שלמי תודה חוט שני (עמוד צ"ב אות י"ד) לענין נשים במעריב שכתב המשנ"ב (סי' ק"ז סק"ד) דנשים לא קבלו עליהן ורובם אינן מתפללות, וא"כ לכאורה אין להם תשלומין אבל הביא ממרן הגר"נ קרליץ זצ"ל דכל שרגילה להתפלל ה"ז כנדר ונחשב לה כתפילת חובה ויש לה תשלומין, אך י"ל דשאני אשה שהכניסה עצמה לחובה כאנשים, וצ"ע, ועי' בשו"ת קנין תורה (ח"ד סימן נ"ו) בכיו"ב לענין ספיה"ע בקטן והגדיל.

ולמש"כ בחי' רעק"א (או"ח סי' רצ"ט) הבדלה ביום א' אינו מדין תשלומין רק נחשב לעיקר זמנו, ועי' שם בשביבי אש (אות א') די"א דכל ג' ימים

נחשב זמנו, וכמו שנראה בדעת הרא"ש ברכות (פ"ג סי' א') בשם מהר"ם מרוטנבורג לענין אונן ומובא בשו"ע (יו"ד סי' שמ"א ס"ב), והוכיח כן ממה שמבואר במשנ"ב (סי' רצ"ט סקט"ו) דמש"כ השו"ע (סי' רצ"ט ס"ו) שכח ולא הבדיל לאו דוקא דה"ה במזיד, וכ"כ הגר"ז (שם ס"ח), וכן נראה ברמב"ם (פכ"ט משבת ה"ד) כמש"כ השעה"צ (סקכ"ז), הרי דאינו מדין תשלומין דאין תשלומין במזיד, וא"כ אף בקטן יש לחנכו כעיקר חיובו, אבל דעת החת"ס (שם) ששכח דוקא וכ"כ המהר"ם שיק (או"ח סי' של"ה) וא"כ נראה דהוא מדין תשלומין.

[ומרבנו מרן הגרא"ל שטינמן זצ"ל שמעתי דגם בקטן שהגדיל במוצ"ש חייב בהבדלה על שבת שהיה בעולם, ועי' בזה בשו"ת בצל החכמה ח"א סי' ע"ג, ולפי"ז יל"ע אם כל ג' ימים נחשב זמנו א"כ בהגדיל ביום ב' י"ל דעליו להבדיל שנית דלא יצא בהבדלה דמוצ"ש ששמע כשהיה קטן, אא"כ הבדיל בעצמו דאז י"ל דיוצא בדרבנן, וה"ה במחלל שבת שחזר בתשובה לאחר השבת, דעד סוף יום שלישי יבדיל, וכ"ה בשו"ת בית שער סי' צ"ח, ובשו"ת שלמת חיים סי' רפ"א וסי' כ"ב, ובשו"ת צי"א ח"א סי' ל"ד בשם הגרצ"פ פראנק זצ"ל כותב לפוטרו. וע"ע שו"ת באר משה ח"ח סי' פ"א, ותשובות והנהגות ח"ג סי' צ"א, שוב מצאתי בימלא פי תהלתך עיונים בתפילה עמוד שצ"ו מרבנו מרן הגרא"ל שטינמן זצ"ל דקטן שהגדיל במוצ"ש יתכן דחייב בהבדלה אפילו לסוברים דחייב הבדלה מדאורייתא דאע"פ שלא היה מחויב בדיני שבת מדאורייתא מ"מ חובת הבדלה אינו משום שהיה מצווה בשביתת שבת זו אלא על המציאות דהבדלה בין קודש לחול, וכיון שהגדיל במוצ"ש הוא חייב, וכתב דיל"ע אם זה גם בהגדיל עד סוף יום ג' דעד אז הוי זמן הבדלה, אמנם הביא דיש סוברים דגם בהגדיל במוצ"ש פטור מהבדלה, ובכאיל תערג עניני הלכה עמוד ת"ד הובא מהליכות שלמה תפלה עמ' י"ד שבכה"ג טוב שלא יבדיל בעצמו, ולכאורה היינו כשהגדיל במוצ"ש, אבל במגדיל ביום ב' או ג' עדיף שיבדיל לעצמו, דאם מתחייב אח"כ אינו יכול לצאת בגדלותו במה ששמע בקטנותו מאחר, ועדיף שיעשה הבדלה בעצמו, כי אם יצא מאחר לא יצא מידי ספק כנ"ל, ועי' באורך בדעת נוטה ח"ב תשובה תצ"ב בהערה, ובאמת גם במה שמוציא עצמו לא מהני לדאורייתא, ורק אם הבדלה דרבנן יוצא, והביאו שם עמוד ת"ד משיעורי הגרב"צ פלמן זצ"ל שהגר"י פערלא בביאורו לספר המצוות לרס"ג סוף עשה לג דהמחלל שבת פטור מקידוש והבדלה לפי שעיקרם הוא ברכה על השביתה ואם לא שבת מאי שייכות לברכה זו, והגרש"א שטרן

שליט"א א"ל שלדעתו אינו חייב כלל בהבדלה כיון שלא היה מחויב בשבת, ועדיף מגדול חולה שלא שמר שבת דעכ"פ היה חייב בקידוש אבל קטן לאו בר חיובא כלל].

ויש לדון דאף אם בדיעבד יוצא יד"ח הבדלה קודם שחרית, מ"מ ליכא חינוך לדיעבד בקטן, ויש לחנכו להבדיל רק אחר שהתפלל, וכן ראיתי מובא מהגרש"ז אויערבאך זצ"ל שיבדיל אחר התפילה, [ואין למונעו ממה שרגיל כל יום לשתות או לאכול קודם שחרית דבזה אינו מחויב וכמש"כ במג"א בס"י רס"ט סק"א דמותר ליתן לקטן לאכול קודם קידוש משום דהוא רק איסור עשה, ובהגיע זמן החינוך אחר התפילה שאינו רעב ימתין כמו קודם הבדלה במוצ"ש, ועי' בשו"ת דברי יציב או"ח סי' רמ"ג, ובט"ב שחל ביום א' שמבדילין רק במוצאי ט"ב כתב באורחות רבנו ח"ב עמ' קמ"ה בשם הקה"י זצ"ל שיכול הקטן לאכול קודם הבדלה, וכ"כ בשו"ת רבבות אפרים ח"ג סי' שע"א בשם מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל, וכ"כ במועו"ז ח"ז סי' רנ"ה, דגם לפני קידוש מותר להאכילו כשצריך לכך, ועוד כשיגדיל יצום ול"ש חינוך לזה ביום צום, ועוד סמכין על הראשונים דליכא חיוב הבדלה ביום זה, ודילמא אתי למיסרך, אבל בשו"ת מהרי"ל דסקין קו"א סי' ה' אות ע"ב ס"ל דיבדיל בעצמו, וכדבריו העלה בשו"ת שבה"ל ח"ז סי' ע"ז דאף דכשיגדיל יצום מ"מ השתא נכנס בגדר חינוך להבדלה ועוד דבחולה שאב"ס מותרת האכילה גם לגדולים וצריך לחנכו לדעת סדר האכילה באופן שמותר לאכול בט"ב. ושור"ר בשו"ת דברי יציב או"ח ח"ב סי' רמ"ג שג"כ מסיק שיש לקטנים להבדיל].

וראיתי בס' דף על הדף מסכת שבת (כ"א ב') מספר בצלו חמדתי (עמוד קע"א) שמביא על הגאון מטשעבין זצ"ל שסיפר כי פעם בעת סעודת בר מצוה היה נוכח הרבי מבעלזא ואחר ברכת המזון שזימן הבחור בר המצוה, ציווה עליו לשתות את כוס הברכה עד תומה. ותמה בליבו הלמאי מכביד על עול ימים זה בשתיית כוס מלא של יין, כאשר מן הדין ברוב כוס סגי. והרבי תפס במחשבתו את תמיהת הגאון ואמר לו, הן אמת שכל נס חנוכה תמוה הוא שהרי שנינו טומאה הותרה בציבור, אלא שמכיון שאז חנכו את המנורה, הרי שבחינוך בעינן "לכתחילה" דייקא, וה"ה בנידון דידן אשר הבחור נכנס לעול המצוות הרי שהחינוך מן הראוי שיהיה בשלימות, והוסיף, איך האב געפילט אז ער האט מיר תופס גיוועהן די מחשבה, ואמר הגאון מטשעבין זצ"ל שיש ראייה לדבר מנס

חנוכה שלא סמכו על טומאה הותרה בציבור, כי חינוך המקדש צריך שיהיה בשלימות הטהרה. ע"כ.

ולענין אתה חוננתנו אם יש לו לומר בשמו"ע, לדעת המג"א והמשנ"ב (סימן רצ"ד) בטעה בערבית יש לו להבדיל בתפילה בשחרית, וכ"ש אם לא התפלל ערבית, ודעת הרעק"א דמבדיל בראשונה ולא מפורש ברעק"א סברתו, ובחידושי הגר"ח הלוי דעתו כהרעק"א ופירש את הסברא לדבר שהוא משום דס"ל דלא היתה התקנה שיבדיל דוקא בתפילת ערבית של מוצאי שבת אלא היתה התקנה שיבדיל בתפילת ה"ח הראשונה שמתפלל אחרי שבת ורק שבדרך כלל זו תפילת ערבית של מוצאי שבת, אבל בשכח ומתפלל שחרית שתים התפילת י"ח הראשונה שאצלו אחרי שבת היא שחרית של יום ראשון ובה יבדיל עכ"ד. וא"כ אינו מדין תשלומין רק מעיקר החיוב ויש לחנך בזה ככל חינוך להבדלה, וא"ל הגרש"א שטרן שליט"א דלכו"ע אין כאן חשש הפסק אם יאמר אתה חוננתנו.

והנה לענין נשים דמדינא יוצאות ידי תפילה בבקשה ושבח שקודם התפילה, א"כ יכולות לקדש מיד, כמו בחולה שמותר לו לאכול, אלא דגם לדידהו י"ל שתלוי בזמן הראוי לסעודה שיחזור הבעל והאבא מביהכנ"ס, וכ"כ בשו"ת אגרו"מ (או"ח ח"ד סימן ק"א אות ב) דכיון דמשועבדת לבעלה לאכול דוקא עמו, ולבעלה אסור לאכול קודם התפילה, אין זה זמן אכילה גם לה, ולא חל עליה אז חובת קידוש. [וזה שייך באשה ולא בבת אך בת חייבת בכיבוד אב], ויל"ע הרי סגי בקביעות של מזונות, ובזה ליכא שיעבוד, וכנראה ס"ל דתלוי בעיקר סעודה, וראיתי במשנה אחרונה (סי' רפ"ט הערה נ"ו) שהביא מהמנח"ש דדברי האג"מ צ"ע, שהרי יכולה לאכול מעט וגם אח"כ לאכול עם בעלה. ועוד שעיקר השעבוד אינו מוכרח, [וכתב שם שתאכל כדי הצורך, לא בתוך כדי אכילת פרס]. ובשם מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל מובא בספר זכרון דרור יקרא (עמוד שס"ג) דכיון דרגילות האשה לאכול עם בעלה, אין זה זמן סעודה בשבילה ואין לה חובת קידוש. [והיינו לא מדין שעבוד כדברי האגרו"מ אלא כיון דזוהי רגילותה].

ובאמת נראה דבתר דקבלו עלייהו ורגילות להתפלל מעתה זמן קידוש שלהם כמו אנשים, וכל שנהגו בזה הו"ל כנדר וכמו שהבאתי לעיל מהשלמי תודה בשם רבנו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל לענין תשלומין במעריב, וכ"ש בשחרית שלכו"ע חייבת בתשלומין, ובפרט בשחרית דשבת שאין טרודות

בפרנסה והכנות בישול ושלוח הילדים ללימודים, ואפי' אם בחול אין נוהגת כן, ה"ז הנהגה טובה לעת מצוא, ומזמור שיר ליום השבת, אך נראה דלא קבלה ע"ע באופן שבעלה ימתין, ואז חוזרת לעיקר דין נשים דיוצאות בברכות התורה או ברכות השחר.

ועי' מש"כ בזה בתשובות והנהגות (ח"א סימן רס"ב) בדבר השאלה בנשים האם יכולות לשתות טה לפני התפלה בלי קידוש בשבת בבוקר, יסוד השאלה שלאנשים מותר לשתות קודם קידוש כשהם לפני התפלה, כיון שלא חל עדיין חיוב קידוש אלא לאחר התפלה, אבל נשים לכאורה יוצאות תפלה מדינא כשאמרה איזה דברי שבח, ונתחייבה אז בקידוש מיד, ואם כן אסור לה לטעום לפני קידוש אף לפני תפלת שחרית, שאינו חיוב מדינא אצלן כלל כיון שיוצאות בדברי שבח וכמ"ש, וברגע שאמרה דברי שבח מדינא יצאה בתפלה, ונתחייבה בקידוש ואסור לטעום, וכמו שהעיר בזה לדינא בתוספת שבת סי' רפ"ו ורפ"ט. [וכותב שבמק"א הביא שכך פסק האדמו"ר הקדוש מבעלזא רבי אהרן רוקח זצ"ל שאם רק אמרה ברכת התורה ומקצת ברכות בשבת בבוקר אסורה לטעום].

אמנם כתב דהמעין ברמב"ם פ"א דתפלה יראה שאין יוצאין כלל מ"ע דתפלה אלא בשבח ואחר כך בקשה ואחר כך הודאה, אבל מ"מ אם אומרת אלקי נשמה עם ברכות יש בזה שבח תפלה והודאה, ונכנסנו לחשש שיצאה תפלה ונתחייבה מיד בקידוש ואם כן מאז אסורה אפילו לשתות. [ונוסח התפלה הוא דרבנן ולא חייבו נשים שחיובן רק בתפלה מה"ת].

לכן נראה שתאמר ברכת התורה וק"ש לבד ותשתה שאין עוד תפלה בבקשה, ואף שמבקשת על עריבות תורה, כיון דאינה מצווה בת"ת לא חשיבא כבקשה לענין לצאת חובת תפלה, דבקשה הוא על צרכיו כמפורש ברמב"ם (שם) ואחר כך תשלים הברכות והתפלה, אבל בלי תפלה כלל גם היא לא נתחייבה בקידוש שגם נשים חייבות כהנ"ל.

ומיהו כיון שלרוב הפוסקים חיוב תפלה הוא רק דרבנן, ונתחייבו נשים בחול בשמו"ע או בשבת תפלת שבת מדינא, (וכמו שכתב במג"א והובא במשנ"ב סימן ק"ו סק"ד ע"ש), וכן שמעתי שהורה הגר"ח מבריסק זצ"ל שחייבות מדינא, ומה שנהגו להקל ע"י בקשה וכו', אינו משום שסומכות שיוצאין בכך מצות תפלה, אלא דאכן גם להמנהג, העיקר כהפוסקים שחייבות בתפלה דשחרית

ומנחה כאנשים, וכמש"כ במג"א שכן העיקר לדינא, אלא דמה דהקילו שלא להתפלל שמו"ע היינו משום שבאנשים אם "טרוד" כגון בא מן הדרך מדינא פטור, אף שאנו לא נהגנו לפטור עצמינו בזה כיון שבלאו הכי לא מכוונים, מ"מ בנשים רבים נהגו להקל על סמך פטור זה, (עמש"כ במועו"ז ח"א סימן ט'), והבאתי במועו"ז (ח"ה סי' קמ"ו) דברי הקדוש הח"ח זצ"ל (בעדות בנו) שציוה לאשתו שלא צריכה להתפלל כשטרודה בבנים כדין חולה ומשמשיו, אבל עצם החיוב במקומה כבאנשים, ולכן גם אצלה מדינא עד שתתפלל פטורה מחובת קידוש, ומותרת לטעום כאנשים קודם התפלה. וכ"כ הפמ"ג ע"ד התוספת שבת (סי' רפ"ט).

ועיין במהר"ם חלאווה פסחים (ק"ו א') שנשים אינן חייבות בקידוש שחרית וטעמו שקידוש היום אינו בכלל קידוש אלא שחכמים תיקנו לקבוע סעודתו על היין והברכה רק כברכת הנהנין בעלמא, הביאו המהרש"ם בדע"ת (סימן רכ"ט), אבל בר"ן פרק כ"ב דשבת כתב שבכל מעשי שבת ילפינן מקידוש שנשים כאנשים, וגם למאי דקי"ל כשיטת הרמב"ם דקידוש שחרית שם קידוש עליו עם כל דיניו ואסור לטעום קודם לכן, וא"כ אף לענין זה שם קידוש עליו וממילא אף נשים חייבות בו כמו בקדוש היום, והמהר"ם חלאווה, לשיטתו שם מתיר טעימה קודם קידוש הואיל ואין עליו שם קידוש עי"ש.

דרשת הבר מצוה ני"ו בחיוב קטן שהגדיל במוצ"ש בהבדלה ובזימון

יש לדון בקטן שנעשה בר מצוה במוצאי שבת, האם יכול להבדיל ולהוציא אחרים, ויש לדון בזה גם אם חיוב זימון והבדלה מן התורה וגם אם חיובם מדרבנן. והאם יכול לזמן על הכוס ולהוציא אחרים בברכת המזון, על אכילה שגמר בסעודה שלישית בקטנותו, ונקדים לברר דין חובת הבדלה על כוס והמסתעף בעז"ה.

והנה דעת הרמב"ם שחיוב הבדלה מן התורה, שכתב בהלכות שבת (פכ"ט ה"א) מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר (שמות כ') זכור את יום השבת לקדשו, כלומר זכרהו זכירת שבח וקידוש, וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה. ומבואר דחיוב הבדלה נלמד מקרא דזכור את יום השבת, והוא חיוב תורה, וכן כתב המגיד

משנה (שם) מדברי רבינו הרמב"ם נראה בבירור שהוא סובר שההבדלה ג"כ דבר תורה והכל בכלל זכור. וראיתי המפרשים ז"ל חלוקים בזה יש סוברים כדברי רבינו ואף על גב דבגמרא פ' ערבי פסחים (ק"ו א') אין שם אלא זכרהו על היין בכניסתו אין לי אלא בלילה וכו' מ"מ ילפינן ליה מדכתיב ולהבדיל כמ"ש פרק ידיעות הטומאה (שבועות י"ח ב') ולשון מכילתא זכור את יום השבת קדשהו בברכה ובביאור אמר זכרהו על היין ואמרו גם כן קדשהו בכניסתו וקדשהו ביציאתו. וי"א שההבדלה אינה אלא מד"ס אבל הקידוש הוא דבר תורה.

ובשער הציון (סי' רצ"ו סק"א) הביא שבספר ארחות חיים הלכות הבדלה (סי' י"ח) ובאבודרהם (שער ג' הל' ברכות המצות ומשפטיהם) מבואר דהבדלה דרבנן וכדעת הי"א שהביא המגיד משנה, וכן הוכיח הגרעק"א (שם ס"ח) מהתוספות בשבועות (כ' ב' ד"ה נשים), והסמ"ג (מ"ע כ"ט) והחינוך (מצוה ל"א) העתיקו דברי הרמב"ם דהבדלה מן התורה, וכן הוכיח המג"א (סי' רצ"ט סק"ב) מדברי התוספות בשבת (ט' ב' ד"ה לימא).

ועי' במגדל עוז על הרמב"ם (שם) שכדברי הרמב"ם מוכח במסכת נזיר (ג' ב') דהנשבע שלא לשתות יין לא חיילא שבועתו על קידוש והבדלה שהרי מושבע ועומד מהר סיני, וכן הביא הפר"ח (סי' רצ"ח), והנה יל"ע הרי גם להרמב"ם (שם ה"ו) הבדלה על הכוס הוא מדבריהם, [וכן קידוש על הכוס מדבריהם כמבואר ברמב"ם הל' שבת פכ"ט ה"ו והל' נזירות פ"ז הי"א], וא"כ מ"ט לשיטתו יהיה מושבע ועומד מהר סיני על קידוש והבדלה על הכוס, הרי מה"ת אינו צריך כוס, וכמו שכתב המשנ"ב (סי' רצ"ו סק"א) דאם הבדיל בתפילה הבדלה על הכוס לכולי עלמא אינה אלא מדרבנן, ובשער הציון (סק"ב) הביא שכן מבואר במסכת ברכות (ל"ג א'), דאיתא שם, דבתחילה קבעוה בתפלה, העשירו קבעוה על הכוס, הענו, חזרו וקבעוה בתפלה, והם אמרו, המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס. ומבואר דמן התורה יוצא בתפילה לחוד כמו שהיה קודם שהעשירו, ורק מדרבנן, הם אמרו, המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס, ועי' בתוס' בנזיר (ד' א' ד"ה מאי) שהקשו ג"כ דדין קידוש והבדלה על הכוס אינו רק מדרבנן, ועי' מש"כ בשו"ת זכר יהוסף (ח"ב סי' קכ"ט) ובס' דברי ירמיהו על הרמב"ם (שם).

ונראה לבאר דאף שמן התורה לא בעינן כוס, מכל מקום מדבריהם אמרו לקיים מצוות הבדלה דאורייתא על הכוס, ומעתה לא נפיק ידי חובתו ללא כוס, ועי' בערוך השולחן (סימן רצו סעיף ב) דמן התורה די בתפלה ותקנו רבנן על

הכוס של יין ואסמכניהו רבנן אקראי בשבועות (שם) והוה הבדלה ממש כקידוש.

והנה במסכת ברכות (ל"ג א') אמרו, אם הבדיל בזו והבדיל בזו ינוחו לו ברכות על ראשו, וכיון דנפיק ליה בחדא, אפטר, והויא ברכה שאינה צריכה ואמר רב ואיתימא ריש לקיש, ואמרי לה רבי יוחנן וריש לקיש דאמרי תרוייהו כל המברך ברכה שאינה צריכה עובר משום לא תשא, אלא, אימא הכי אם הבדיל בזו ולא הבדיל בזו ינוחו לו ברכות על ראשו. ואמרו (שם ל"ג ב') אמר ליה רבינא לרבא, הלכתא מאי, אמר ליה, כי קידוש, מה קידוש אף על גב דמקדש בצלותא מקדש אכסא, אף הבדלה נמי אף על גב דמבדיל בצלותא מבדיל אכסא.

ויש לחקור למסקנא דרבא דמבדיל בזו ובזו, מ"ט לא חשש לאיסור לא תשא, האם ליכא משום לא תשא משום דאיכא מצוה דרבנן להבדיל על הכוס אף שכבר יצא מן התורה, או שמדבריהם באמת לא נפיק בתפילה רק בהבדלה על הכוס, וממה שאמרו שמבדיל בזו ובזו נראה דמקיים מצוה זו גם בתפילה וגם על הכוס, וז"ל הרמב"ם בהלכות שבת (פרק כט הלכה ו) מדברי סופרים לקדש על היין ולהבדיל על היין, ואף על פי שהבדיל בתפלה, צריך להבדיל על הכוס, ומאחר שיבדיל ויאמר בין קדש לחול מותר לו לעשות מלאכה אף על פי שלא הבדיל על הכוס, ומבואר דכבר יצא בהבדלה בתפילה מן התורה רק שיש עליו חיוב מדבריהם להבדיל על הכוס.

ובהגהות חתם סופר על השו"ע (או"ח סי' רע"א ס"א) כתב, דלמה דקיימא לן (סימן ס סעיף ד) דמצות צריכות כוונה, צריך לכיון בתפלת יום הכיפורים בין בחול בין בשבת לצאת ידי חובת זכירה. ובשבתות דעלמא לא יכוין לצאת בתפלה, כדי שיצא ידי חובת קידוש דאורייתא מן המובחר במקום סעודה על הכוס, וכתיקון חז"ל, כן נראה לפענ"ד, ובשו"ת חת"ס (או"ח סי' כ"א) כתב לחותנו הגרעק"א, מ"ש מו"ח הגאון נ"י דנכנס לביתו במוצאי שבת (פסחים ק"ב ב') כבר התפלל ויצא ידי חובתו דאורייתא בהבדלה שבתפלה, כבר כתבתי במקום אחר, דבתפלה הוה כמכונים להדיא שלא לצאת ידי חובה כדי שיהיה קידוש במקום סעודה על היין דאורייתא וכאלו לב חכמים מתנים על זה, עכ"ל, וכן ע"י בשו"ת חת"ס (או"ח סי' י"ז ד"ה ואפשר) שכתב, כבר כתבתי אני במקום אחר כיון שתיקנו חז"ל קידוש על היין במקום סעודה א"כ כל מי שיודע שיש לו יין וסעודה מכיון עצמו שלא לצאת ידי חובתו בתפלה, וכשמכוין שלא לצאת לכו"ע אינו יוצא

ידי חובת מצוה ושוב הוה קידוש על היין דאורייתא ואין כאן מקומו, עכ"ל, ומבואר בחת"ס דכיון דמדרבנן בעינן קידוש והבדלה על הכוס מכוונים לא לצאת ידי חובה בתפילה, ואף ללא כוונה להדיא הרי זה כהתנו בית דין על כך.

ועי' גם במנחת חינוך פרשת יתרו (מצוה ל"א אות ג') לענין מצות קידוש, שכתב, ודע דהמצוה מה"ת לדבר דברים של כבוד היום כל אדם לפי צחות לשונו אבל נוסח הקידוש אינו מה"ת וזה תיקנו אנשי כנה"ג כמבואר בברכות (ל"ג א'), וגם שיהיה בברכה שם ומלכות, אבל מה"ת אומר כל אדם לפי מה שרוצה. אך עתה שתקנו חז"ל הנוסח דהיינו להתחיל בשם ומלכות ולסיים והוא לא עשה כן רק אמר דברים מעצמו למעלת היום אפשר אף מה"ת לא יצא, כמ"ש התוס' סוכה (ג' א' ד"ה דאמר) גבי לא קיימת מצות סוכה מימך, ובברכות (י"א א' ד"ה תני), דכ"מ דתקנו חז"ל במצוה דאורייתא, והוא לא עשה כן לא יצא כלל, עי' פמ"ג לאו"ח פתיחה הכוללת (ח"ג אות ח') דאם עשה במזיד לא יצא כלל ובאונס יצא מה"ת, וע"ש שכ' זה ג"כ לענין קידוש שלא על הכוס, עכ"ל.

ואם כן נמצא לפי דבריהם דבקידוש והבדלה אינו יוצא במה שאמר בתפילה אף מן התורה כיון שמדרבנן קבעו על הכוס, ודוקא בזמן שהענו או מי שאין לו כוס בזה השאירו חכמים דין תורה, אבל כל שיש בידו לברך על הכוס אינו יוצא בתפילה כלל, ולמש"כ חת"ס אפילו יכין לצאת לב ב"ד מתנה שלא יוצא, ולכך הנשבע שלא לשתות יין חשיב נשבע לבטל את המצוה, דאינו יוצא מצוה של תורה רק על הכוס, וצ"ע שהרי להדיא כתב הרמב"ם בהלכות שבת (פרק כט הלכה ו) מדברי סופרים לקדש על היין ולהבדיל על היין, ואף על פי שהבדיל בתפלה, צריך להבדיל על הכוס, ומאחר שיבדיל ויאמר בין קדש לחול מותר לו לעשות מלאכה אף על פי שלא הבדיל על הכוס, עכ"ל, ומבואר דכבר יצא בהבדלה בתפילה מן התורה רק שיש עליו חיוב מדבריהם להבדיל על הכוס.

וכן בשו"ע (או"ח סי' רצ"ט ס"י) מבואר דמותר לעשות מלאכה לאחר התפלה, דכבר יצא קידוש דאורייתא, וראיתי שעמד בזה בשו"ת משנה הלכות (חלק יח סימן קצ"ד) שהביא השואל על דברי החתם סופר דבתפלה הוה מכוונים להדיא שלא לצאת ידי חובה, כדי שיהא קידוש במקום סעודה על היין דאורייתא, והכי נמי בהבדלה שכוונתו לצאת המצוה על הכוס, וכאילו לב חכמים מתנים על זה, ע"כ. ותמה מגמרא ברכות (ל"ג א'), דעיקר התקנה היתה

להבדיל בתפלה. ועוד מבואר בשלחן ערוך (או"ח סי' רצ"ט ס"י), דמותר לעשות מלאכה לאחר התפלה. וכתב שם ליישב לשיטת הרמב"ם הלכות שבת (פכ"ט ה"ו), הביאו הרבינו ירוחם (נתיב י"ב ח"כ דף ק"ב טור ד'), דסבירא ליה דאף על גב דהבדיל בתפלה אסור במלאכה עד שיבדיל על הכוס. עיין בית יוסף (או"ח שם ד"ה אסור) ובמגן אברהם (סי' רצ"ט ס"ק י"ז). אם כן אין ראיה כלל, ואדרבה ראיה היא להחתם סופר, ואם כן אפשר דהחתם סופר על כל פנים להלכתא לענין להבדיל סמך על הרמב"ם.

ובאמת הדברים תמוהים איך אפשר לומר בדעת הרמב"ם דאסור במלאכה עד שיבדיל על הכוס, הרי להדיא כתב הרמב"ם בהלכות שבת (פרק כט הלכה ו) מדברי סופרים לקדש על היין ולהבדיל על היין, ואף על פי שהבדיל בתפלה, צריך להבדיל על הכוס, ומאחר שיבדיל ויאמר בין קדש לחול מותר לו לעשות מלאכה **אף על פי שלא הבדיל על הכוס**, עכ"ל, ומה שהביא מהבית יוסף ורבינו ירוחם, הנה זה לשון הבית יוסף (סימן רצ"ט ס"י ד"ה אסור) וכן דעת הרמב"ם (פכ"ט ה"ו) שאע"פ שהבדיל בתפלה אסור לעשות מלאכה עד שיבדיל ויאמר המבדיל בין קודש לחול, אך לא נתבאר בדבריו אם צריך לומר שם ומלכות אם לאו, והרב המגיד כתב שהגאונים כתבו שאם התפלל והבדיל בתפלה יכול לעשות מלאכה ואין צריך לברכה אחרת ולזה הסכימו מן האחרונים ועיקר עכ"ל וכן כתבו ההגהות שם (אות ד) וכן דעת רבינו ירוחם (חלק כ' נ"ב קב ע"ד), עכ"ל, הנה להדיא שפתיו מללו דלהרמב"ם גם כן אין צריך כוס רק צריך שיאמר ברוך המבדיל בין קדש לחול. ואמנם במגן אברהם (שם סק"ז) כתב בדעת רבינו ירוחם בשם הרמב"ם דאסור במלאכה גמורה עד שיאמר ברוך המבדיל על הכוס, אבל גם לדבריו כל זה במלאכה גמורה, וראיתי במחצית השקל (שם סק"ז) שכתב, מש"כ מג"א בשם הרמב"ם דאסור במלאכה עד שיבדיל על הכוס, שתי תיבות "על הכוס" הם טעות סופר, ועד שיבדיל ר"ל שיאמר המבדיל בין קדש לחול בלא כוס, וכן הוא בב"י, ע"ש.

ועי' שם עוד שהאריך ליישב, דאפילו לשאר הפוסקים לא קשה מידי, דדין הבדלה ודין מלאכה במוצאי שבת הם שני ענינים. דבאמת מדינא מיד בצאת הכוכבים כשנראו שלשה כוכבים בינונים, מותר מן התורה לעשות מלאכה (שבת ל"ה ב'). ואין לזה שייכות עם ברכת הבדלה, אפילו למאן דאמר דהבדלה דאורייתא. וראיה מגמרא שבת (ק"ב ב') ופירש רש"י (ד"ה המבדיל) דברוך

המבדיל הוא להיכרא בעלמא ללוות את המלך, ע"כ ע"ש. שהוא דין בפני עצמו להיכרא בעלמא.

וכתב (שם) בסברת רבא, שמסיק כי קידוש, מה קידוש אף על גב דמקדש בצלותא מקדש אכסא אף הבדלה נמי. הא גופא קשיא בקידוש נמי כיון דנפק ליה בחדא אפטר, והוי ברכה שאינה צריכה. אך לפי דעת החתם סופר אתי שפיר, דכיון דמכוין בשעת התפלה שלא לצאת, אם כן אכתי לא יצא ידי חובתו ושפיר מברך על הכוס. ולא תקשה דאם כן בתפלה לא יברך והוי ברכה לבטלה, דבאמצע התפלה כתפלה הוא וכך תקנו חז"ל, וע"ע בשו"ת משנה הלכות (ח"ח סי' ל"ב), דבאמת מדאמרין בגמרא, כי קידוש מה קידוש אף על גב דמקדש בצלותא וכו', מבואר דבאמת יוצא ידי קידוש דאורייתא בתפילה וכן יוצא ידי חובת הבדלה. והא דלא תקשה משום ברכה לבטלה, צריך לומר דתרווייהו מצות דרבנן הן, דהם אמרו והם אמרו, לקדש בתפלה ועל הכוס וכן להבדיל, ואין בזה ברכה לבטלה.

והנה בספר החינוך פרשת יתרו (מצוה ל"א) במצות קידוש, כתב בסוף המצוה להדיא, ועובר עליה ולא קדש השבת בדברים ביטל מצות עשה. ואם קידשו בדברים בלא יין ובלא פת דיעבד יצא ידי תורה, עכ"ל, ומבואר דס"ל דיוצא מן התורה אף ללא יין ומקום סעודה, ובאמת מש"כ הפמ"ג והמנחת חינוך ע"פ התוס' סוכה (ג' א' ד"ה דאמר) גבי לא קיימת מצות סוכה מימך ובברכות (י"א א' ד"ה תני) דכ"מ דתקנו חז"ל במצוה דאורייתא, והוא לא עשה כן לא יצא כלל, כ"ה גם דעת רבינו יונה בברכות (על הרי"ף א' א'), אבל אין הדבר מוסכם בראשונים ודעת הריטב"א סוכה (כ"ח א' ד"ה הא דתנן) והר"ן סוכה (י"ב א' מדפי הרי"ף) ובפסחים (כ"ה ב' מדפי הרי"ף ד"ה כל מי) דבכל גווני יצא ידי תורה ואפשר דכ"ה גם דעת החינוך. ובפתי מנחה על המנחת חינוך (שם) כתב דגם להמנחת חינוך דוקא בנוסח שאומר מעצמו לא יוצא, אבל בנוסח שבתפילה שהוא מתקנ"ח שפיר יוצא מה"ת, וכמו שהביא המנ"ח (שם אות ה') מהמג"א (סי' רע"א סק"א) והביא שכ"כ גם הפמ"ג (שם א"א ומשב"ז סק"א) וכתב שם המנחת חינוך דכל האחרונים כולם אחזו שער דיוצא בתפלת שבת ידי קדוש היום מה"ת לאותן הפוסקים דקידוש על היין הוא רק מדרבנן, ודן רק מצד הזכרת יציא"מ.

ונראה דגם להחת"ס לא אמרו חכמים שאין קידוש והבדלה בתפילה כלל, שהרי להדיא אמרו במסכת ברכות (ל"ג א') המבדיל בתפלה משובח יותר ממי

שיבדיל על הכוס, ואם הבדיל בזו ובזו ינוחו לו ברכות על ראשו, ואמרו שם שאנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות, בתחילה קבעוה בתפלה, העשירו קבעוה על הכוס, הענו חזרו וקבעוה בתפלה, והם אמרו המבדיל בתפלה צריך שיבדיל על הכוס. הרי שעיקר תקנה היה בתפילה ולא בטלו תקנה זו, רק הוסיפו שאינו יוצא בזה ידי חובה עד שיבדיל גם על הכוס, וכן עי' במגן אברהם (סימן רצ"ד סק"א) ומשנ"ב (סק"ב) מהירושלמי ברכות (פ"ה ה"ב) שקבעו לומר אתה חוננתנו בברכת חונן הדעת, מפני שאסור לתבוע צרכיו בשבת, ולכן צריך קודם להבדיל, ואחר כך להתחיל לבקש צרכיו בתפלתו. והכי איתא בירושלמי, אסור לו לאדם לתבוע צרכיו קודם שיבדיל.

והנה יש לחקור, אם נימא כהדעות שאינו יוצא בתפילה אף מה"ת עד שיבדיל על הכוס, מה הדין במי שנעשה בר מצוה במוצאי שבת, האם כיון שביום השבת לא היה בחובת קידוש, א"כ אינו גם בחובת הבדלה, דכיון דחובת הבדלה לדעת הרמב"ם שהוא מן התורה הוא מקרא דזכור את יום השבת זכרוה בכניסתו זכרוה ביציאתו, אם כן יש לומר דהבדלה הוא השלמת מצות זכור דקידוש, דגברא שקידש את השבת הוא מצוה בהבדלה בצאתה, אבל מי שלא היה בחובת קידוש אינו גם בחובת הבדלה, וא"כ אף אם חייב בהבדלה מדרבנן כשמגדיל אינו מוציא החייבים מן התורה, [וגם להסוברים דיוצא מן התורה בתפילה איכא נפק"מ במי ששכח להבדיל בתפילה או כיון שלא לצאת רק כתיקון חכמים על הכוס]. או דנימא דחיוב קידוש והבדלה אמנם נלמדים מחד קרא, אבל אין תלויין זב"ז ואף מי שלא היה בר חיובא בקידוש, אין הבדלה תלויה בקידוש של זה הגברא, רק תלוי במציאות של יציאת השבת, וכל שיש בעולם מצות שבת יש מצות הבדלה אף למי שלא היה במצות קידוש, ואפי' הגדיל או התגייר במוצאי שבת חייב מן התורה בהבדלה, ושפיר יכול להוציא אף מי שהוא בר חיוב מן התורה, ודנתי בד"ז לפני רבותינו זצ"ל ורבינו מרן הגראי"ל שטיינמן זצ"ל נקט דתלוי בשם שבת שבעולם ואמר לחייב גם קטן שהגדיל במוצאי שבת, ורבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל אמר דתלוי בשביתת שבת של זה הגברא וכל שלא היה שומר שבת אינו בחיוב הבדלה, אמנם יצא לחלק בזה בין גר שנתגייר שלא היה כלל במצות שבת ושמירתה, ואדרבה גוי ששבת חייב מיתה, אבל קטן נהי שאינו בחובת קידוש ושמירת שבת מ"מ יש אצלו קיום מצות שבת ושפיר שייך בהבדלה, [ואף אם נימא דמי שאינו בקידוש אינו בהבדלה י"ל דקידוש אינו תלוי בהבדלה ואף מי שיודע שלא יוכל להבדיל

חייב בקידוש דדוקא לגבי הבדלה א"א להוציא שבת היה מחויב בה אבל להכניס בלא להוציא שפיר דמי].

ודנו בכיוצא בזה לגבי מי שלא יודע משמירת שבת, ולא עשה לא קידוש ולא הבדלה, האם שרי לבקש ממנו לעשות מלאכה קודם שהבדיל עכ"פ בדברים, ונוגע הרבה לנהגי מוניות או אוטובוס שהם תינוקות שנשבו ולא עשו קידוש ולא שימרו שבת, האם יש לפני עיור לבקש מהם להסיעו במוצאי שבת קודם שהבדילו, ורבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל נקט שאם אין קידוש הבדלה מנין ולא שייך בהם מצוות הבדלה, וכמש"כ בדרך שיחה (ח"א עמוד ער"ב) שאמר, מה שייך שיבדיל אם לא נהג בקדושת שבת, וה"ז כגר שנתגייר במוצ"ש, אף ששם לא היה מצווה וכאן מצווה, מ"מ אם לא שמר שבת לא שייך הבדלה, ומובא בתפארת ההלכה (פ"ד אות ע"ז), וע"ש עוד, שאמר רבינו זצ"ל, על מה יעשה הבדלה, הוא לא שמר שבת בכלל, לא היה לו שבת, על מה יבדיל, [ונשאל דאם כן גם אם יחזרו בתשובה לא יבדילו ודן דשם ע"י התשובה נחשב להם החילול שבת לשמירת שבת עכ"פ בשב מאהבה ונחשב כשימר שבת, דתשובה עוקר למפרע, עי' בדרך שיחה שם], ויש שדנו דסגי באמירת שבוע טוב לזה הנהג שהוא כעין הבדלה, כמו שמצינו להגרעק"א על השו"ע (סי' רע"א ס"א) דלכאורה לאו דוקא בתפלה יוצא מה"ת אלא דכל שמזכיר שבת ואומר שבתא טבתא ג"כ יוצא יד"ח קידוש דאורייתא דהזכיר שבת. ומובא בביאור"ל (סימן רע"א ס"ב סוף ד"ה דאתקש).

ועי' בתשוה"נ (ח"ג סי' צ"א) שנשאל בדין קטן שנעשה בר מצוה ביום ראשון, אם יכול להבדיל ולהוציא במוצאי שבת ובגדרי קטן במלאכת שבת, וסברת השואל הואיל וההבדלה היא על שבת ובשבת הלוא היה פטור ממצות שבת, שהיה עוד קטן, ע"כ במוצ"ש אין עליו חיוב הבדלה מה"ת, אף על גב שאז נעשה גדול, ולכן אף אם הבדלה דרבנן חיובו קיל ואינו ראוי שיוציא במוצאי שבת את בני הבית הגדולים בהבדלה. ומביא שכעין זה הורה רב אחד בענין הזמנת נהג חילוני שאינו מבדיל במוצ"ש לנסיעה במוצאי שבת לנסיעה, אם יש לחשוש משום לפני עור שנוסע בשבילו בלי הבדלה, ופסק דכיון שלא שמר שבת אין עליו חיוב הבדלה במוצאי שבת. והביא שהגרש"ז אויערבך זצ"ל כשנסע במונית במוצ"ש והנהג חפשי ומסיעו בלי הבדלה, דקדק לומר לו שבוע טוב, וכשמשיב לו שבוע טוב, יצא כאמירת המבדיל. ואולי אפילו רק בשמיעה יצא שדרבנן אין צריך כוונה.

אך ד"ז צ"ע דלגבי קידוש סגי בכל דיבור שהוא שבח שבת, אבל בהבדלה צריך לשון הבדלה, וזה אין במטבע שבוע טוב, וכן ראיתי באילת השחר עה"ת פ' עקב (דברים פי"א י"ג) שכתב, במש"כ בשו"ע (או"ח סימן רצ"ט סעיף י') שאסור לעשות מלאכה קודם שיבדיל, ודנו איך אפשר לנסוע עם נהג שלא הבדיל וכדו', והגר"מ פיינשטיין זצ"ל ס"ל דכיון שלא קיבל שבת אין אצלו ענין הבדלה, וזה חידוש, וכי אחד שיחזור בתשובה בשבת אין לו דין הבדלה, וקטן שהגדיל במוצאי שבת, יתכן דאפילו לסוברים שחייב הבדלה מדאורייתא כמובא במג"א (סימן רע"א סק"א), מ"מ הוא חייב בהבדלה, ואף על פי שלא הי' מחויב בדיני שבת מדאורייתא, מ"מ חובת הבדלה אינו רק משום שהי' מצווה בשביתת שבת זו, אלא על המציאות דהבדלה בין קודש לחול, ובמוצ"ש הוא כבר גדול וחייב, ויל"ע אם נאמר כך גם בקטן שהגדיל עד סוף יום ג' לפוסקים בשו"ע (סימן רצ"ט סעיף ו') שעד אז עדיין זמן הבדלה, ובעצם הנידון יש סוברים שקטן שהגדיל במוצ"ש פטור מהבדלה. ואומרים שהגרש"ז אויערבאך זצ"ל כשהי' נוסע במוצ"ש עם נהג שאינו שומר תומ"צ הי' אומר לנהג בכניסתו לרכב שבוע טוב בכדי שיענה לו בחזרה, אמנם לכאורה א"א לצאת בזה יד"ח הבדלה דהא ענין הבדלה זה להזכיר הבדלה בין קודש לחול, ובפסחים (ק"ד א') איתא סדר הבדלות היאך אומר המבדיל בין קודש לחול וכו', והאומר שבוע טוב היינו דאומר שעכשיו יום חול אינו נחשב הבדלה.

וכתב באילת השחר (שם) אולי י"ל דכיון שאנשים אלו אינם רוצים להתפלל ולהבדיל רח"ל לא נחשב שעומדים לפני הבדלה ותפילה, דוגמא לדבר מה דאיתא בעירובין (ס"ה א') אמר ר"א הבא מן הדרך אל יתפלל ג' ימים וכו', אבוא דשמואל כי אתי באורחא לא מצלי תלתא יומי, והנה וכי הי' אסור לו לעשות מלאכה באותם ימים, אלא דכל זמן שלא עמד להתפלל לא הי' אסור במלאכה, ואלו האנשים כל זמן שאין דעתם ושכלם לתפילה ולהבדלה אין אסורים במלאכה, דאפשר דכל האיסור הוא שע"י זה יזדרזו להתפלל ולהבדיל, אבל בזמן שלא עומדים לזה ואין בזה זירוז לתפילה והבדלה אין אסור במלאכה. ועי' בזה בס' משנה אחרונה (סימן רצ"ו אות ב) בשם מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, שאף לדעת רעק"א שיוצאים ידי חובת קידוש באמירת שבתא טבא, ידי חובת הבדלה אין יוצאים באמירת שבוע טוב, שאין די באמירת איזה שבח כדי לצאת ידי חובת הבדלה, אלא צריך לומר נוסח ברוך המבדיל בין קודש לחול, והובא

שם מש"כ בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ב סי' ל"ז) דבקידוש דשבת בעינן שיזכיר דברי שבח בשבת, ובאמירת שבתא טבא כלול דברי שבח לשבת.

וכ"כ בתשובה מאהבה (או"ח סי' רס"ג), דהמצוה היא לזכור את השבת כדכתיב זכור את יום השבת והרי זכרו, וכן כתב בשו"ת אמרי יושר (ח"א סי' ר"ב) שהגרע"א כיון בזה לדברי שו"ת רשב"א (ח"ד סי' רצ"ה) שכתב דבכל שבח וקילוס, כגון ושמרו או ויכולו יצא ידי חובת זכרהו מה"ת. משא"כ בהבדלה, המצוה היא לא רק להזכיר דברי שבח ובקשה לימי החול הבאים לקראתנו, אלא צריכים לכלול בה גם ובעיקר דברי שבח ליום השבת קודש היוצא, וכמש"כ הרמב"ם בסה"מ (מצות עשה קנ"ה) שהבדלה היא גם כן חלק מזכירת שבת ותקנת מצותיה, וכן הביא מספר החינוך (מצוה ל"א) שכתב, שהמצוה היא לדבר דברים ביום שבת בכניסתו וכן ביציאתו שיהיה בהם זכר גדולת היום ומעלתו והבדלתו לשבח משאר הימים. הרי שיש צורך להזכיר במילות ההבדלה את הקודש ואת החול וההבדלה ביניהם, ולזה אין כל זכר באמירת שבוע טוב בלבד, ולכן הדבר ברור דכו"ע מודים בזה דאין יוצאים באמירת שבוע טוב יד"ח הבדלה כלל ועיקר.

וכן כתב מרן הגר"נ קרליץ זצ"ל בס' חוט שני (ח"ד פרק פ"ה סוף סק"א) שבאמירת שבוע טוב אינו יוצא ידי חובת הבדלה אפילו אם כיון לצאת בזה ידי חובת הבדלה, מפני שאינו מזכיר את ההבדלה בין השבת לשאר ימים, וע"ע בציץ אליעזר (חי"א סי' ל"ד) בשם הגר"י כהן שאפשר לצאת ידי חובת הבדלה באמירת שבוע טוב, כשם שמועיל להבדלה אמירת התיבות המבדיל בין קודש לחול, אמנם הצ"א כתב שלדעתו אי אפשר לצאת באמירת שבוע טוב משום שבמלים אלה לא מוזכרת הבדלה בין קודש לחול שד"ז מעכב כמו שנראה ברמב"ם ובחינוך.

והנה יש לדון דאם מצות הבדלה תלוי בחובת קידוש, א"כ קטן שהגדיל במוצאי שבת, או גר שנתגייר, גם מדרבנן אינו חייב בהבדלה, להדעות שמצות חינוך אינו על הקטן רק על אביו וכמש"כ רש"י ברכות (מ"ח א' ד"ה עד שיאכל) והרמב"ן במלחמות (שם י"ב א' ד"ה אמר), וכן מבואר בר"ן בקידושין (י"ג א' מדפי הרי"ף) וכ"ה בריטב"א ומאירי במגילה (י"ט א') ע"ש, ובכס"מ הל' מצה (פ"ו ה"י) כתב שכן דעת הרמב"ם מהא דפסק (שם) דקטן שיכול לאכול פת מחנכין אותו במצות ומאכילין אותו כזית מצה, הרי דלא פירש שהקטן גופא חייב רק כתב דמחנכין אותו, ועי' בזה בשעה"צ (סי' קפ"ו סק"ד). א"כ נמצא דזה הקטן מעולם

לא נתחייב בשבת אפי' מדרבנן, וה"ז כגר שנתגייר, וא"כ אף מדרבנן לא יהיה עליו להבדיל במוצאי שבת שמגדיל, דמחובת חינוך כבר יצא משהגדיל, ואין על אביו לחנכו בהבדלה, ומצד חובתו אינו בחובת הבדלה כי לא היה בחובת קידוש, וא"כ לא יוכל להוציא גם מי שכבר הבדיל בתפילה או אמר ברוך המבדיל ואי"צ רק להבדלה דרבנן.

ולמעשה לא מצינו מי מהפוסקים שיכתוב שקטן שהגדיל במוצאי שבת אינו בהבדלה, ואם יבדיל הרי ברכתו לבטלה, ובשלמא בתפילה אין חשש דהרי זה נוסח תפילה, אבל להבדיל בברכה על הכוס איכא לא תשא כיון שאינו בהבדלה, ובאמת דעת השו"ע (סי' קפ"ו ס"ב) נראה דהקטן עצמו מחויב מדרבנן במצות חינוך כדעת התוספות (מגילה י"ט ב' ד"ה ור"י) שכתב השו"ע וקטן חייב מדרבנן כדי לחנכו, וא"כ י"ל דכיון שהיה מחויב עכ"פ מדרבנן במצות קידוש מחויב ג"כ בהבדלה מדרבנן, אמנם עי' בשעה"צ (שם סק"ד) שחשש לדעת רש"י והרמב"ן שאינו בר חיובא כלל, וכן עי' בחזו"א (או"ח סי' כ"ט סק"ה) שכתב לחוש ולהחמיר כהדעות שאינו בר חיובא כלל רק החיוב על אביו.

ונראה דשאני קטן והגדיל מגר שנתגייר וכמשכ"ל בשם רבינו זצ"ל, דגוי אינו בתורת שביתת שבת, ואדרבה גוי ששבת חייב מיתה, וגם במנוחתו לא ישכנו ערלים, וא"כ לא שייך כלל במצות הבדלה, אבל קטן והגדיל אף שלא היה בחיוב שביתת שבת מ"מ בר ישראל הוא ויש בו קיום מצות שבת, ובפרט שהוא בכלל אתה ובנך, ושפיר שייך בו הבדלה, ואף חולה או מי שנאנס ולא שימר שבת כיון שהיה בר חיוב בשבת שפיר שייך בהבדלה, אבל גוי אינו בשמירת שבת שעברה כלל.

ובבעלי אסופות הבאתי שנשאל **רבינו מרן הגר"ח קניבסקי** זצ"ל, נער הנעשה בר מצוה במוצאי שבת, האם יכול להוציא אחרים בהבדלה, אף שהשבת נהגה בו רק בתורת חינוך, והשיב רבינו, לכא' יכול, (משפטי שיח סי' ד'), וע"ש שביאר דגם ההבדלה היא משום זכירת השבת כמבואר ברמב"ם (פכ"ט משבת ה"א) זכרהו על היין בכניסתו וביציאתו, וא"כ היה מקום לומר שמי שבשבת היה קטן לא יוכל להוציא אחרים כיון שלא היה מחויב כמותם כמש"כ בשו"ת הר צבי (סי' קס"ה), וקמ"ל רבנו שלמעשה הוא חיוב בפנ"ע, עכ"ד.

גם י"ל דסגי במה שהיה חייב בתורת חינוך וקיום מצוה יש גם בקטן שאינו מחויב, וגם היה בכלל שביתת אתה ובנך, ובס' וישמע משה (ח"ה עמוד ס"ד)

הביא ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל דשפיר יכול להוציא למי שמחוייב מדרבנן ומכל מקום לכתחילה יבדיל אחר, וע"ש (ח"א עמוד קכ"ח) שהשיב שהקטן עצמו מחויב להבדיל, ואף יכול להוציא אחרים ידי חובתם כיון שסומכים בזה על חזקה דרבא, ועי' שביבי הלוי (סי' מ"ב) דבזה"ז שאין מוציא יכול לזמן.

ועי' שו"ת חת"ס (או"ח סי' קע"ב) לענין מי שנעשה בר מצוה במוצאי יוה"כ דאינו חייב בתוספת, ועי' מנחת חינוך (מצוה שי"ג אות י"ז) שהסתפק בזה אם הגדיל במוצ"ש אם חייב בתוספת שבת ויו"ט, ואולי גם אם ביוה"כ אינו בתוספת שאני יוה"כ דאינו בכלל העינוי אבל בשביתת שבת ויו"ט ישנו, וכן מצאתי ביצועות יעקב (סי' תר"ח ס"א) דס"ל דלא שייך תוספת יוה"כ כיון שלא היה בחיוב עינוי כל המעל"ע ולא היה בכלל מכרב עד ערב וגם אי"ז תוספת עינוי כיון שאכל כל היום (ולפי"ז גם בחולה וכיו"ב יהיה הדין כן), אבל לגבי שבת פשיטא ליה שחייב בשביתה אף שלא היה בר חיובא בשבת ע"ש שדימה זה לדעת הפוסקים שמונין גדלות משעה שנולד דמתחייב באמצע שבת בשביתה מה"ת.

ועי' מש"כ בבעלי אסופות שנשאל רבינו זצ"ל, יש מי שכתב די"ל שתוספת שייך רק כשיש כבר שבת בבריאה, ובשבת בראשית שעדיין לא היה שבת בעולם ל"ש תוספת שבת, ולכן פירש"י בפ' בראשית (פ"ב ב') שהיה זה רק מדין ספק, וכה"ג כתבו בקטן שהגדיל ביום א' שאין לו דין תוספת שבת במוצ"ש, שאם אינו בחובת שבת אינו שייך בתוספת שבת, ועי' מנחת חינוך (מצוה שי"ג אות י"ז), והשיב רבינו, יש לחלק דבקטן שאינו מחוייב בדיני שבת לא שייך דין תוספת, ואמנם כאן שכך הוא הסדר שיהיה בסמוך לשבת שייך תוספת שבת גם על כה"ג, (דרך שיחה בראשית פ"ב ב' עמוד ב').

ויש להוסיף שרבנו זצ"ל הוכיח מתוס' פסחים (צ"א ב' תוד"ה איש) דנהי דקטן אינו בר חיובא מ"מ קיום מצוה יש גם בקטן וא"כ שייך בו תוספת, ובפרט בשבת שהוא בכלל שביתת אתה ובנך, ועי' בזה בקרית מלך הל' ק"פ (פ"ה ה"ז) ובמנח"ח (מצוה ל"א אות ט'), ואמנם נשאל רבינו ממש"כ בתוס' בפסחים (פ"ח א' ד"ה שה) שלא משמע כן ועי' מש"כ בזה בארוכה בס' בית היין (סי' פ"ט ס"ב) וע"ש מכתב רבינו להגר"מ שטיינברג שליט"א, שכתב, עיינתי עוד פעם ודבריתם נכונים וחוזרני בי, ועי' בזה במשנת חיים (סי' ל"ט) דעכ"פ כ"ה בדעת הרמב"ם לפי הקרית ספר שם, ועי' בבעלי אסופות (עניני בר מצוה) שרבנו אמנם חזר במכתבו מהראייה מהתוס', אבל מעצם הדין לא הדר בו, וכן שמעתי שמשיב למעשה

בבר מצוה לנכדו (ה' כסלו תשע"ו) לענין נר חנוכה של קטן דיכול להדליק לפני שמגדיל ועולה לו בגדלותו, וכן השיב לענין קידוש לבנה וחיוב שמו"ת וברכת האילנות וכיו"ב שאי"צ להמתין עד שיגדיל דיוצא בקטנותו, עי' בארוכה בס' מעשה חמד (פ"ג הערה נ"ה) מכמה ספרים שהשיב רבינו כן. ויל"ע אם חייב בתוספת שבת מה"ת, כיון שמגדיל במוצ"ש, א"כ נחייבו לקדש שנית, דמה שקידש בקטנותו לא עלה לו, ויתחייב בקידוש והבדלה, ואולי כל דבר שאינו בעיקר היום לא מתחייב רק בתוספת, שאין הטפל חמור מן העיקר.

גם י"ל דחובת קידוש חל בכניסת השבת רק שמשלים החיוב כל היום, אבל כשאינו בעיקר החיוב אינו בהשלמה, משא"כ הבדלה שחיוב לקדש השבת בדברים בצאתה, וחל החיוב רק במוצ"ש, וסגי במה שהיה חייב בסוף השבת, וכן א"ל הגרש"א שטרן שליט"א דפשוט שא"א לקדש בתוספת אם אינו חייב בעיקר השבת, ועי' תוס' כתובות (מ"ז א' ד"ה דמסר) דתוספת דאורייתא אינו רק לענין איסור מלאכה, ועי' בביאור הגר"א (יו"ד סי' קצ"ו אות ז') לענין הפס"ט דבודאי לכל שאר מילי דלא שייך לשבת ודאי לאו לילה הוא, ועי' תוס' פסחים (צ"ט ב' ד"ה עד שתחשך) לגבי מצה ומרור, ועי' קוב"ש (פסחים שם אות רי"ב) ודברי יחזקאל (סי' מ"ו), ועי' ברמ"א (סי' נ"ג ס"י) בנעשה בר מצוה בשבת שאינו יכול לעבור לפני התיבה כשמתפללים מבעוד יום, ומטעם זה נקט הפמ"ג (משב"ז סי' רע"א סק"א) דאין דין קידוש רק בבהש"מ ולא בתוספת שבת לאחריה, ושאינו קידוש בתוספת שבת לפניה דה"ז כמקדים חיוב של שבת ועי' כע"ז במכתבי תורה להרא"מ (סי' נ"ו ס"ב) ועי' מג"א (סי' רס"ז סק"א), ועי' בביאור"ל (סי' רס"א ס"ב ד"ה י"א) דדעת הרמב"ם הל' שבת (פ"ה ה"ג) דתוספת שבת רק מדרבנן.

ובענין שביתת בנו דנו הפוסקים אם נוהג בתוספת שבת ועי' פמ"ג (משב"ז סי' רס"ו סק"ו) שדן בזה, ועי' מש"כ רבינו (אסיפת יצחק ט"ו אלול תשס"ו) דשביתת בנו הוא עד גיל בר מצוה וכן עי' באליבא דהלכתא (ס"ז עמוד קכ"ח טור ג') ובס' אשיחה (עמוד שי"ב), ובקטן שהגדיל במוצ"ש לכאו' במוצ"ש כבר אינו בחיוב שביתת בנו אף ששייך לשבת שהיה מצווה בשביתתו, ויל"ע בבקש ממנו בשבת ועושה בזמן תוספת שבת, ועי' בחוט שני (ח"ד סוף פ' פ"ג) דמוצ"ש שאם ירצה יוציא השבת ליכא שביתת בנו.

ובעיקר דין מקדש כל היום אם הוא מדין תשלומין או שזה זמנו כל היום, עי' בזה במנחת חינוך פרשת יתרו (מצוה לא אות ט') שכתב במי שהיה קטן

בליל שבת שלא הביא ב"ש וביום שבת הביא ב"ש אם לא קידש בליל שבת חייב מה"ת לקדש ביום שבת כי קידוש היום לאו מתורת תשלומין הוא לאמר כיון דלא חזי בליל שבת פטור כמו בראי' וחגיגה עי' חגיגה (ב' א' ט' א'), רק המצוה כן הוא כמו שיתבאר לקמן, אך אם קידש בליל שבת דאז הי' חייב מדרבנן דקטן שהגיע לחינוך חייב מד"ס אם מחויב לקדש ביום מה"ת זה תלוי לדעת המרדכי במגילה (רמז תשצ"ח) שהביא בשם רבנו טוביה, דמפלג המנחה אף על פי שהוא מדרבנן מ"מ פטור מקידוש בשבת כי דרבנן פטור גם המצוה מה"ת, א"כ גם כאן פטור, אך המג"א (סי' רס"ז סק"א) הקשה ע"ז. ולדעת הרמב"ם הל' שבת (פ"ה ה"ג) דאין תוספת מה"ת, רק כ"ה מה"ת לקדשו בכניסתו, א"כ אין הטעם מחמת החיוב דרבנן פטור רק המצוה הוא כך מה"ת א"כ לא מהני בקטן כי אז הי' חיוב דרבנן ועתה נתחדש עליו חיוב דאורייתא, והוי כמו שעשה המצוה בשעת הפטור דאינו פטור החיוב עי' בר"ה (כ"ח אילמא דכפאו שד כשהוא שוטה וכו' וע"ש בטו"א שפי' כן. אך הרמב"ם עצמו בהל' ק"פ (פ"ה ה"ז) כתב דאם קטן עשה פסח בראשון ונתגדל קודם פסח שני נפטר אף מפ"ש אף דלא הי' בפ"ר חייב מה"ת וע"ש בט"א בקו"א בס' אבני מילואים הקשה כן ועמש"ל בחיבורי וגם לקמן מצות ספירת העומר כ' בזה נראה דעכ"פ חיוב דרבנן פטור דאורייתא.

וע"ש במנחת חינוך דמעיכרא כתב, כי זה נ"ל ברור דהחיוב של קידוש אינו רק בלילה וביום הו"ל תשלומין אלא המצוה על כל היום באיזה שעה מן היום, א"כ מחויב לקדש ביום ע"ש בטו"א. שוב נתיישבתי בדבר ואפש"ל דקדוש היום הו"ל רק תשלומין כמו חגיגה דנפקא לן מוחגותם אותו, דעיקר יום ראשון ושבעה תשלומין עי' חגיגה (ט' א') ובפסחים (ק"ה א') מבואר דהיא אבעיא מי שלא קידש בלילה מהו שיקדש כ"ה ופשטינן ל"י מהבדלה ע"ש, ואמרו שם (ק"ז א') אמרינן זכור וכו' בכניסתו וע"ש ברש"י, ואמרינן אדרבא עיקר קידושא בלילה הוא ומסקינן אין לי אלא בלילה ביום מנין ע"ש ובראב"ד (פכ"ט ה"י), א"כ אפשר דעיקר קידוש בלילה והיום הוא לתשלומין, א"כ מי שלא חזי בלילה כגון שוטה או קטן בלילה מה"ת אי"צ לקדש ביום כיון דהוא לתשלומין והו"ל כמו חגיר ביום ראשון ונתפשט בשני דפסקינן דפטור.

ובאמת דד"ז נפתח בגדולים, דהטור (סי' רע"א) כתב בשם רב עמרם גאון דדוקא בשכח ולא קידש בליל שבת מקדש כל היום אבל במזיד דליכא דין תשלומין אינו מקדש ביום, ומבואר דנקט דד"ז הוא מדין תשלומין וכמש"כ הב"ח (שם), אבל אנן קי"ל דאף בלא קידש במזיד מקדש והולך כל היום כולו

וכמבואר ברמב"ם הל' שבת (פכ"ט ה"ד) ובשו"ע (סי' רע"א ס"ח) ואף שבמזיד ליכא תורת תשלומין עי' בשו"ע (סי' ק"ח ס"ז) דנקטינן דחובת קידוש הוא בכל השבת ואינו מדין תשלומין, עי' בב"ח (שם), ועי' שו"ת חת"ס (או"ח סי' י"ז) שהביא סברת הב"ח (שם) לחלק בין קידוש להבדלה, והוא בשלמא קידוש אף על גב דלכאורה זכור בכניסתו משמע מ"מ כיון דהקדושה מוספת והולכת וכבוד יום עדיף מכבוד לילה והיה ראוי לקדש ביום על תוספת קדושתם, ונהי אי קדיש בכניסתו סגי לכל מה שמוסיף והולך, מ"מ מדרבנן תיקנו עכ"פ קדושה רבא לתוספת קדושת היום, ויש מאנשי מעשה מדקדקים לברך על הכוס גם בסעודה ג' משום תוספת קדושה, ונהי דלא חייבתו תורה בכל אלו מ"מ מי שלא קידש בלילה ומקדש ביום איננו רק תשלומין כי על שינוי קדושה הנכנסת עתה ג"כ מברך, וכל זה בקדושת היום משא"כ בהבדלה דלא שייך אלא ברגע פרידת שבת מהחול ועל אותה רגע מברך ושוב כל ימי החול שוים ואם מבדיל אח"כ אינו כמו פורע חובו שהרי חייב לברך בזמנו ואיננו אלא תשלומין ע"כ בהזיד ולא הבדיל אין לו תשלומין.

וכתב החת"ס, ואפשר דר"ע גאון נמי לא פליג אלא בקידוש על היין ובמקום סעודה, כיון שמתפלל א"כ הרי מקדש ביום ובלילה, וקידוש על היין ובמקום סעודה אסמכתא דרבנן, ולא תיקנו אלא בכניסתו והשאר לתשלומין. ומ"מ כבר כתבתי אני במקום אחר כיון שתיקנו חז"ל קידוש על היין במקום סעודה א"כ כל מי שידע שיש לו יין וסעודה מכין עצמו שלא לצאת ידי חובתו בתפלה, וכשמכין שלא לצאת לכו"ע אינו יוצא ידי חובת מצוה ושוב הוה קידוש על היין דאורייתא ואין כאן מקומו.

ועי' בשו"ת בצל החכמה (ח"א סימן ע"ב ס"א) דלענין הבדלה בקטן שהגדיל במוצ"ש לכו"ע אינו חייב, דדוקא תוס' יוה"כ שהיא חובת אותה השעה עצמה שהוא עומד בה ושאונו דנין עליה ואז הרי הוא כבר גדול על כן יש מקום לומר שהוא חייב בה, משא"כ הבדלה שאינה חובה לעצמה באותה שעה אלא משום יום שעבר היא באה, מסתבר דגם למנ"ח ולישועו"י אינו חייב בה כיון שביום שעבר עדיין קטן היה. אם לא שנאמר כי לדעתם אולי עליו להבדיל אז משום אותה תוספת אם נתחייב בה, אבל זה לא מסתבר כלל, וראיה ברורה לזה מהא דאיתא בפסחים (ק"ה א') מי שלא קידש ערב שבת מקדש והולך כל היום כולו, וכ"ה גם בשו"ע (סי' רע"א ס"ח). וע"ש בפמ"ג (משב"ז סק"י"א) בנזכר בבהש"מ שלא קידש, אם לא התפלל כל השבת בודאי יקדש אז דספק דאורייתא הוא,

משא"כ אם התפלל דיצא מה"ת בקידוש שבתפלה ע"ש. מוכח הא עבר עצם היום אף שלא עבר עדיין זמן תוספת א"צ לקדש אפי' כשלא התפלל כל היום ולא יצא יד"ח קידוש אפי' מה"ת. וכיון שאין מקדשין על שעת תוספת גם להבדיל עבורה א"צ.

וא"כ להסוברים דהבדלת שבת דאורייתא א"כ זה שהגדיל במוצש"ק כיון שביום השבת עדיין קטן היה ולא נתחייב בשמירתה אלא מדרבנן, בודאי שגם בהבדלה הבאה בשבילה אינו חייב אלא מדרבנן ואפילו אם הוא בלילה בשעת הבדלה גדול ודאי, וממילא שאינו יכול להוציא יד"ח לאלו שהיו גדולים ביום השבת ונתחייבו בהבדלתה מדאורייתא, דלא אתא דרבנן ומפיק דאורייתא כדאמרין בברכות (כ' א') לענין ברהמ"ז. משא"כ להסוברים דהבדלת שבת דרבנן שפיר יכול קטן זה להוציאם דאתא דרבנן ומפיק דרבנן. ועל כן לכתחילה לא יבדיל זה שהגדיל במוצש"ק להוציאם, אבל אם כבר הבדיל להם והם התכוונו לצאת בהבדלתו נראה שאסור להם לחזור ולהבדיל דדילמא הבדלת שבת דרבנן ושפיר יצאו כבר יד"ח, אלא יחזרו לשמוע הבדלה על הכוס מגדול בר חיובא אם אפשר להם.

ולענין חינוך בשהחיינו דמצות, מחנכין קטן לברך שהחיינו בלולב וחנוכה ושאר מצות שעושה כגדול, ואף שעושה המצוה רק בתורת חינוך, דגם בזה יש חובת חינוך כמו בשהחיינו על בגד חדש ופרי חדש, **והגרש"א שטרן שליט"א** שאל מרבינו **מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל**, במי שבירך על טלית שאולה כשיטת המג"א (סי' י"ד סק"ה) מדין מצוה קיומית וכהרא"ש בחולין (ק"י ב'), ואחר כך הקנו לו את הטלית וזכה בה בקנין גמור האם עליו לחזור ולברך דהם נחשבים לשני סוגי ברכות, או שמועלת לו הברכה שבירך בתחילה בשעה שעדיין לא היתה שלו. והשיב, אטו קטן שבירך לישב בסוכה ואחר כך הגדיל חייב עוד פעם לברך.

וראיתי בגליון עטרת תפארת (גליון רע"ד) בשם רה"י מרן הגרא"ל שטיינמן זצ"ל במי שישב בסוכה בערב הבר מצוה ותוך כדי ישיבתו שם הגדיל דפשיטא שצריך מחדש לברך לישב בסוכה. ועי' בנתיבות ההלכה (קובץ ל"ב עמוד קנ"ב) בשם מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל שנקט לגבי שהחיינו דחג שמעיקר הדין בהביא ב"ש עליו לברך בגדלותו שנית, אבל כשהוא רק חזקא דרבא שהגדיל אין לברך מספק, ועדיף שיברך אז על חליפה החדשה ויפטור.

והבכור בתוספת ביכורים (סי' תרל"ז ס"א) דן בגר שנתגייר במועד אם מברך שהחיינו, ע"ש שכתב לגבי גר, נסתפקתי אם יברך שהחיינו על ישיבת הסוכה או על היו"ט, כיון דאצלו לא נתחדשה המצוה מזמן לזמן, שהרי התחילה אצלו בזמן החיוב כמו כל המצות. ובשלמא בקטן שנתגדל בחוה"מ אין ספק כיון שכבר בירך מתחלת המועד מטעם חנוך, ואפילו לא בירך עכ"ז הי' עליו חיוב הברכה מטעם חנוך, א"כ נקרא אצלו המצוה מתחדש מזמן לזמן. אבל בגר לא שייך זה, דקודם המועד לא הי' עליו חיוב כלל, עכ"ד, ועי' מש"כ בחשוקי חמד מסכת סוכה (כ"ט א') שלדברי הביכור"י קטן שהגדיל אף שברך בקטנותו יברך אח"כ פעם נוספת בגדלותו, ועי' בס' ראשית ביכורים לרבי בצלאל הכהן מוילנא (ח"ב סי' ד') שהסתפק בדבר, ועי' קובץ מה טובו אהליך יעקב (ט"ז עמוד ר"ו) שכן נקטו רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל ומרן הגר"נ קרליץ זצ"ל שעליו לברך שנית, אמנם בס' ידון משה (י"א עמוד פ"ח) נשאל בזה רבינו, אם יברך בגדלותו שנית שהחיינו, והשיב, לא מסתבר.

ויש לדון דאף שלא היה בר חיובא בעת שישב בסוכה בקטנותו מ"מ לא גרע משהחיינו בעת עשיית הסוכה או האיגוד שמהני לפטור שהחיינו דחג, ואף שלא היה בר חיובא כיון דקיום מצוה יש גם בקטן הוא בכלל ברכת שהחיינו, ועי' עזרת אליעזר (ברכות פ"ט עמוד ל"ו) לענין בגד חדש לפני הבר מצוה שדעת רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, שיברך הקטן מיד כשלושב ולא ימתין עד הבר מצוה, וכן עי' אשי ישראל (פ"מ הערה י) בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל.

וכתב לי רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, דקטן שהגדיל במוצ"ש שפיר מבדיל לאחרים, דעכ"פ קיום מצות שבת יש גם בקטן ובפרט שהוא בכלל שביתת אתה ובנך. (תורתך שעשועי בר מצוה), ובקו' עזרת אליעזר עניני שמחת בר מצוה (עמוד נ"ב) הביא תשובת רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שקטן שהגדיל במוצ"ש יכול להבדיל ולהוציא גדולים ולסמוך על החזקה שהוא גדול, והביא מארחות רבינו (ח"ב עמוד רי"ב) שכשהיה רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל בר מצוה נתן סכך ע"ג הסוכה וציוה החזו"א שיורידוהו ויתנו ע"י גדול ולא לסמוך בזה על חזקה דרבה. ע"כ, ועי' בזה בקו' הזכרונות (סי' ל"א אות ב'), וע"ש בעזרת אליעזר (עמוד תרל"ה) דנער בר מצוה יכול לזמן בבר מצוה על הכוס, ובשיעורי מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל על ברכות (מ"ח ב') מובא שהיה מעשה עם נכד רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל ונין מרן הגר"ש זצ"ל שנעשה בר מצוה ונתן לו הגר"ש לזמן ואמר שכן המנהג, ורבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל העיר

שאינן לו לזמן כי עדיין אין לו רק חזקה דרבא, ואולי מש"כ שיכול לזמן הוא רק לחברים כיו"ב שיש להם רק חזקה דרבא או שלא בשם.

והעיר (שם) ממש"כ בגליון מים חיים (גליון ר"פ שבט תשע"ו מובא בקובץ גליונות גליון ק"ה) בשם **רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל**, בזה"ל, בענין קטן שהגדיל במוצ"ש"ק, שאלה: קטן שהגדיל במוצ"ש"ק, האם חייב הבדלה כמו כל גדול או לא, תשובה, כיון שבשבת היה עדיין קטן לא שייך אצלו חיוב להבדיל בין קודש לחול, כיון שאצלו לא היה קודש של חיוב, ורק מדין חינוך עדיין חייב להבדיל, לכן לכתחילה לא יוציא גדול בהבדלה כיון שחיובו הוא בדרגה פחותה, עכ"ל, וכ' דאולי כאן לכתחילה וכאן בדיעבד.

והנה רבינו רה"י **מרן הגרא"ל שטיינמן זצ"ל** אמר לי דהבדלה אינו על מצות שביתה שלו, רק על שבת שהיתה בעולם, וזה שייך אף בגר שהתגייר במוצ"ש ובקטן שהגדיל, וכ"כ בימלא פי תהלתך (עיונים בתפילה הבדלה עמוד שצ"ו), קטן שהגדיל במוצ"ש יתכן דחייב בהבדלה אפילו לסוברים דחיוב הבדלה מדאורייתא (עי' מג"א סימן רע"א סק"א), דאע"פ שלא הי' מחויב בדיני שבת מדאורייתא, מ"מ חובת הבדלה אינו רק משום שהי' מצווה בשביתה שבת זו, אלא על המציאות דהבדלה בין קודש לחול, וכיון שהגדיל במוצ"ש הוא חייב, ויל"ע אם זה גם בהגדיל עד סוף יום ג' דעד אז הוי זמן הבדלה (אמנם יש סוברים דגם בהגדיל במוצ"ש פטור מהבדלה).

ובשיעורי שלמי תודה הביא בשמו של רה"י **מרן הגרא"ל שטיינמן זצ"ל** שאמר דאפשר דחובת הבדלה אינו רק משום שהיה מצווה בשביתה שבת זו אלא על המציאות דהבדלה בין קודש לחול ולכך אף שבשבת הוא היה קטן ולא היה מחויב בדיני שבת מדאורייתא מ"מ כיון שבמוצ"ש הוא גדול הרי הוא מחויב בהבדלה. ונפק"מ למעשה דקטן שהגדיל במוצ"ש יכול להבדיל ולהוציא גדול, ולדעת הרמב"ם (מצוה קנ"ה) דחובת ההבדלה נילף מזכור את יום השבת לקדשו כלומר זכרהו זכירת שבח וקידוש בכניסתו וביציאתו, נמצא דהבדלה היא חלק ממצות השבת א"כ אפשר דאם ביום השבת לא היה בר חיובא א"כ הוא מופקע מזכירתו ביציאתו, אלא דיש לדון אם חובת ההבדלה נמשך מחמת קדושת השבת וחובת שמירתה שהיתה מוטלת על הגברא, או דלא שייכא כלל עם מצוות שמירת השבת רק עיקר מצותה מחמת שהקב"ה הבדיל את השבת יותר משאר ימי השבוע וגם לקטן יום השבת הוא יום קדוש, ושאינו מגר שלא היה אצלו יום קדוש, וא"כ שפיר חל עליו עתה חיוב מה"ת לקדשו.

ולמעשה הביא בשם **מרון הגראי"ל שטיינמן** זצ"ל דאף לדעת החת"ס (סי' קע"ב) דקטן שהגדיל במוצאי יוה"כ אינו חייב בדין תוספת מה"ת, מ"מ אפשר דבהבדלה חייב מה"ת לפי דחובת הבדלה אינו משום שהיה מצווה בשביתה זו אלא הוא על המציאות דהבדלה בין קודש לחול, אולם הביא מהגר"י פערלא זצ"ל בביאורו לספר המצוות לרס"ג (סוף עשה ל"ג) כתב דהמחלל שבת פטור מקידוש והבדלה לפי שעיקרם הוא ברכה על השביתה ואם לא שבת מאי שייכות לברכה זו והוכיח מהא דהגאונים לא מנו קידוש והבדלה במנין המצוות והיינו לפי שהם ברכת המצוות למצות שביתה וכשם שברכת התורה אינה נמנית כמצוה בפ"ע כן נמי קידוש והבדלה אינה נמנית בפני עצמו.

ויש עוד לדון דאע"פ שאמר האב ברוך שפטרני ויצא הבן מרשותו האב למצות חיוב, מ"מ בשבת זו שהיה חייב בקידוש רק מתורת חינוך, א"כ אם מצות חינוך רק על האב כדעת רש"י והרמב"ן, וא"א לחייב הבן בשבת זו בהבדלה, דהבדלה הוא גמר מצות זכור דקידוש, א"כ כיון שהתחייב כבר האב במצות חינוך בשבת זו על מצות זכור, מחויב להשלים מצות חינוך שהתחיל ולחנכו בזה השבת גם בהבדלה. ועי' מה שהבאתי בבעלי אסופות שנשאל רבינו מרון הגר"ח קניבסקי זצ"ל, עד איזה גיל של הבן מחוייב האב לחנכו, האם החיוב נפקע כשנעשה בר מצוה, והשיב, כבר כתבתי בזה בחיבור על מסכת תפילין (פרק ד' ד"ה וקטנים) דבאמת גם בגדול יש מצות חינוך על אביו בדברים שאין יכול לעשות בעצמו, כגון ליקח טלית ותפילין שאין בידו לקנות ביום שהגדיל מיד ובזה אמרנו ליישב מה שכתב בעל העיטור הל' תפילין (ח"ז סא ע"ג) דמסתברא לן דהאי קטן היודע לשמור גופו אביו מניח לו תפילין מיירי בגדול בן י"ג שנה ויום אחד, הובא להלכה ברמ"א (או"ח סי' ל"ז ס"ג) שאין קטן מניח תפילין אפילו יודע לשמור גופו, והפרי מגדים (סי' ל"ז א"א סק"ד) הקשה על זה ממה שאמרו (סוכה מ"ב א') קטן היודע לשמור תפילין לוקח לו תפילין, ומה ענין אביו לכאן, הרי כבר גדול הוא, ומה ענין חינוך בגדול, ועיין ביאור הלכה (סי' ל"ז ס"ג ד"ה וי"א) שהקשה דכבר ברוך ברוך שפטרני ונפטר מחינוך, אבל י"ל דבאמת גם בגדול איכא מצות חינוך על אביו בדברים שאין יכול לעשות בעצמו, ואמנם כשנעשה בר מצוה מברך אביו שפטרני מעונשו של זה עיין מגן אברהם (סי' רכ"ה סק"ה) והיינו משום שאין אביו נענש על מה שאין הבן מתנהג כראוי כיון שהוא בר דעת בעצמו ועל דעת עצמו הוא עושה, אך מ"מ מה שאין ביד הבן לעשות י"ל שחייבו רבנן לאביו לעשות לו, ולפי"ז כ' ליישב איך מחנכים

קטן שיגדיל באמצע ספיה"ע, הרי לא משלים המצוה בקטנותו, דבאמת בזה הקטן מחויב גם להשלים עמו המצוה שהתחיל לחנכו. (אוצרות של חינוך עמוד תתי"א וכע"ז במוע"ז ח"ד סי' רפ"ח ובמהדו"ח ח"א סי' ק"י ועי' תשוה"נ ח"ג סי' קי"ב וח"ה סי' רי"ד).

ולפי"ז י"ל בקטן שהגדיל במוצאי שבת דאף אם בשבת לא היה הבן חייב אף מדרבנן וחובת חינוך על האב כדעת רש"י והרמב"ן, מ"מ במצות שבת זו שהתחיל בה עליו להשלים החינוך, וכיון דמכלל זכור את יום השבת לקדשו, לקדשו בכניסתו וביציאתו, א"כ מחויב בזה השבת גם להבדיל לבנו להשלים מצות זכור את יום השבת לקדשו, ושמחתי לראות כעת באוסף גליונות (אוסף שנ"ז) בגליון שיעורי ליל שבת (מהגרמ"ב זילברברג שליט"א גליון רס"א) שדן בענין חיוב הבדלה בקטן שהגדיל במוצ"ש ששמע מרבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל דאף שהגדיל יש עליו חיוב הבדלה מדין חינוך, דיש על אביו בשבת זו חובת חינוך לחנכו בהבדלה כמו שהיה חייב לחנכו בקידוש.

ולענין חובת זימון בקטן והגדיל במוצ"ש, כשאכל בס"ג כשהיה קטן ולא אכל עוד אחר שהגדיל במוצ"ש, הנה בקובץ תשובות (ח"ג סי' ל"ה) כתב מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל, דנער שנעשה בר מצוה ביום א' רשאי לזמן בסעודה שלישית אחרי שחשיכה, אף דלכאורה הוי תרתי דסתרי, שיאמרו רצה של שבת, שאז היה קטן, ויתנו לנער לזמן כגדול, על סעודת שבת שבה טרם מלאו לו י"ג שנים, וה"ז דומה לר"ח שחל במוצאי שבת דפליגי בזה הפוסקים, מ"מ כיון שלא מדובר להוציא אחרים בברכת המזון הואיל ובזה לא סמכין אחזקה, וכל השאלה היא אם לזמן ולומר נברך אלקינו, בזה הואיל וכבר חשכה והגיע ליל מוצאי שבת א"כ אף שמוסיפין מחול על הקודש, מ"מ לא מעכבו להתחייב בכל המצות ככל בן י"ג שנים ויום אחד וה"ז רשאי לזמן, אמנם רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל סבר דאין ליתן לקטן לזמן לגדולים אף באכלו כל הסעודה במוצ"ש דלדעת החזו"א (או"ח סי' ל"א אות א') נקטינן דזימון דאורייתא ולא סמכין בזה על חזקה דרבא.

ובסעודת בר מצוה של אחד מנכדי מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל כיבדו את חתן הבר מצוה לזמן וישב שם רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שהיה דוד החתן והעיר שלא כדאי שיזמן החתן כי עדיין אין לו רק חזקה דרבא, וכן מביא רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל בשונה הלכות (סי' קצ"ט ס"ו) דאין לתת לקטן

לזמן על סמך החזקה לדעת מרן החזו"א (או"ח סי' ל"א סק"א) דחייב זימון מה"ת, וכן החמיר אביו מרן הקה"י זצ"ל עי' בארחות רבינו (ח"א עמוד פ"ו), וחמיו מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל סב החתן אמר שהמנהג הוא שחתן הבר מצוה מזמן, (שיעורי מרן הגרי"ש אלישיב על מסכת ברכות מ"ז ב' עמוד תקל"ב ועי' אשרי האיש ח"א פי"ב ס"א ועי' מש"כ מהרש"ל ביש"ש ב"ק פ"ז סי' ל"ז דהמנהג שהבר מצוה מזמן בסעודת הבר מצוה, וכ"כ ערוה"ש סי' קצ"ט ס"ד דהמנהג פשוט שנער הבר מצוה מזמן בלא בדיקה אם הביא ב"ש, ובכה"ח סי' קפ"ו סקי"ב כ' בשם הזה"ק פרשת בלק קצ"א ע"א דמצוה לתת כוס של ברכה לבנו כדי לחנכו במצות, וכ' דנראה דהיינו כגון בבר מצוה שהגיע ל"ג שנים ויום אחד וכמש"כ סימן קצ"ט אות ל"ג שיש ליתן לו לזמן לחנכו במצות, וכן עי' קצוה"ש סי' מ"ה סוף סק"ט שכן המנהג)

וכן בקו' עזרת אליעזר (עמוד מ"ד) מובא תשובת **רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל** שנער בר מצוה יכול לזמן על הכוס, וכן בבית רבינו היה נותן לזמן, וכן העיד בנו הגרי"ש שליט"א, ואפשר דהיינו כשראו שהביא ב"ש, או כשלא היו חייבים בזימון רק בצירוף זה הבר מצוה, וכמש"כ רבינו שם בשונה הלכות (שם) דדוקא כשיש ג' אוכלין בלעדי הקטן יש להחמיר, אבל אם הוא מכלל השלשה הרי כל עיקר החיוב הוא מחמתיה ובאופן כזה שפיר יכול לזמן, (ועי' בקובץ שערי הוראה כ"ה עמוד י"ח דהוא משום דבכה"ג לכו"ע חיוב הזימון הוא מדרבנן), וכן ראיתי שנשאל **רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל**, בקטן שהגדיל במוצ"ש שרוצים לצרפו לזימון, האם יכול לזמן כעת שהוא גדול, וכ' רבינו שהוא עצמו לא יזמן אבל הוא יכול להצטרף לזימון, ולענין הבדלה כ' שמסתבר שכן יכול להבדיל (ס' אוצר בר מצוה עמוד תרל"ז ואף שזימון מה"ת לדעת החזו"א מצטרף לחייב בג' דלולא צירופו גם אין זימון וכנ"ל).

ויש לדון דאם ידוע שהביא ב"ש במוצ"ש וה"ז גדול בעת ברהמ"ז אם כן כל שלא עבר שיעור עיכול אף שגמר אכילתו בקטנותו מ"מ חייב עתה מחמת ששבע בגדלותו עי' מש"כ הגרעק"א בהגהות השו"ע (או"ח סי' קפ"ו ס"ב) להסתפק באכל ביום האחרון של שנת י"ב לעת ערב קודם לילה ובתחלת הלילה שנעשה גדול עדיין לא נתעכל המזון אם מחוייב מדאורייתא לברך. ואם נדון דהוא דאורייתא י"ל דאם בירך קודם הלילה. דכשהחשיך צריך לחזור ולברך כיון דבעידן דבירך לא היה חייב מה"ת לברך א"י לפטור חיובא של דאורייתא. ע' מג"א (סי' רס"ז סק"א ד"ה וצ"ע) עיין שם. ומביא שם, אח"כ הראה לי חתני הרב מו"ה שמואל נ"י דכעין זה נסתפק בס' חכמת אדם (כלל קנ"ג אות א') באם אכל

כשהוא אונן ונקבר המת קודם דנתעכל המזון אם צריך לברך. ויש לחלק דהתם החיוב נמשך מהתחלת אכילה עד אחר עיכול. אלא דבעידן דעוסק במצוה. היינו באנינות פטור מלברך. בזה י"ל דתיכף כשגמר המצוה צריך לעשות מצותו דבהמ"ז. אבל בזה נ"ד בעידן אכילה הגברא בעצמותו אינו בר חיובא. י"ל דלעולם לא מתחייב מדאורייתא. וצ"ע לדינא, עכ"ל, וכן הסתפק בשו"ת כת"ס (או"ח סי' ל"א), ובס' אמרי בינה (חאו"ח סימן ט"ו) פשיטא ליה שאינו חייב לברך כשהגדיל, וכן כתב החזו"א הלכות ברכות (סימן כ"ח סק"ה), דכיון שאכילתם היתה בזמן שלא היו בני חיוב, ואם אינו חייב מה"ת א"כ יש לדון בנידון זה כמו שהארכנו לענין הבדלה דאפי' מדרבנן אינו חייב בזימון, להדעות שחובת חינוך אינה על הקטן רק על האב, וכעת שהגדיל אין חיוב על האב ולא על הבן, ואינו לא בחיוב תורה ולא בדרבנן, אמנם אם כבר חל חיוב חינוך בעת שהשלים אכילתו בקטנותו י"ל דאף שהגדיל לא פקע מהאב חיוב חינוך במה שכבר התחייב בקטנותו וא"כ יש לו לחנך בנו כעת אף שהגדיל במצות ברהמ"ז.

ואם קיום דאורייתא יש גם בקטן א"כ יוצא במה שברך בקטנותו, ואף לענין ברכה"ת דאורייתא אמר רבינו זצ"ל, שאביו בעל הקה"י זצ"ל ומרן החזו"א זצ"ל לא אמרו לו בבר מצוה לכוין שנית לצאת באהבת עולם, (כל משאלותיך עמוד קי"א) והטעם דס"ל דאף שקטן אינו בר חיובא מ"מ יש לו קיום מצוה מה"ת אף במצוה דאורייתא, ומהני מה שברך בקטנותו אף אחר שהגדיל, ועי' בזה בדעת נוטה ציצית (ח"ב סי' תצ"ג) דכשהגדיל אין צריך לברך שנית, דגם ברכת קטן נחשבת ברכה, וגם נפטר באהבת עולם, וע"ש בהערות שאמר רבינו זצ"ל שמעולם לא שמענו שיהיה הבר מצוה בליל הבר מצוה צריך אחר מעריב לשנות על אתר לצאת יד"ח ברכה"ת באהבת עולם עי' בשו"ע (סי' מ"ז ס"ז), וכ"כ בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' קכ"א) דיצא במה שבירך שחרית, וכ"כ בשו"ת משיב דבר (ח"א סי' י"ח) דשפיר מוציא עצמו בקטנותו על מה שיגדיל רק שאינו מוציא אחרים, וכן לענין מאה ברכות אף להדעות שמונין מהבקר עולה לו מה שברך בקטנותו קודם ליל הבר מצוה דברכות של קטן זה גם ברכה, (שמענו כן ראינו ח"א פ"ד סי' ט').

ועי' מועו"ז (ח"ד סי' רפ"ח בהערה) על גדול א' שהעיר בנו בליל הבר מצוה לקרא שנית ק"ש לחוש לדעת השאלות סוף פ' בחוקותי (אות קט"ז) שהביא בדעת תורה למהרש"ם (סי' נ"ג), שנעשה בר מצוה מעת לעת משעת הלידה, ועי' בהעמק שאלה (שם אות ב') שהאריך בזה, דאף שהרמ"א (סי' נ"ג ס"י)

והפוסקים ס"ל דאפי' נולד בסוף היום נעשה גדול מתחילת היום כמש"כ המשנ"ב (שם סקל"ג) וכן תפסו רוב הפוסקים, וכן המנהג היום וכמבואר בנו"ב (תנינא סי' ו') אבל אלו ראו הפוסקים דברי השאלות היו מחמירים כוותיה שגאון קדמון הוא קרוב לזמן האמוראים וכל הפוסקים חששו לדבריו שהם דברי קבלה, ובאמת כן מבואר בתרוה"ד (סי' רנ"ח), ובשו"ת מהרש"ם (ח"ג סימן קכ"א) העלה דד"ז הוא ספיקא דדינא, והש"ך (חו"מ סי' ל"ה סק"א) מביא דברי הלחם חמודות (נדה פ"ה אות ה') שנוטה שצריך מעת לעת והוא לא מכריע בזה ע"ש, ולכן יש נוהגים לרשום ולכתוב כשנולד אצלם ילד בראש איזה מסכתא בש"ס נולד לי בן ביום פליני בשעה פלוני ע"ש.

ול**המבואר** גם לדעות אלו שפיר יש לו קיום של תורה במה שקיים קודם שעה זו, ועי' מש"כ מהר"ם בן חביב בקונטרס יום תרועה (ר"ה כ"ח א') דמי שנולד ביום ראש השנה בחצות היום, ובשנת י"ג ויום א' שמע התקיעות קודם חצות, צריך לחזור ולתקוע אחר חצות, לדעת הפוסקים דס"ל י"ג שנים בעינן מעת לעת, משום שהתקיעות ששמע מקודם היו בזמן שהוא קטן ופטור ממצות. ע"כ. וכתב רעק"א (שם בהגהות) שאף לדעת הפוסקים דס"ל דאין צריך מעת לעת, משכחת לה בהביא ב' שערות בחצות היום שצריך לחזור ולתקוע אח"כ, ועי' בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סימן קכ"א) שיש כאן כמה ספיקות, חדא, על פי דברי המרדכי מגילה (סי' תשצ"ח) שהביא המג"א (סי' רס"ז סק"א) בשם רבנו טוביה, שאפשר לקדש מבעוד יום אף למ"ד תוספת שבת דרבנן, ומה שתמה המג"א מהא דקטן אינו מוציא את הגדול. כבר תירץ החיי אדם (כלל ו סימן ג) דדוקא להוציא אחרים שהם בני חיוב אינו יכול להוציא, אבל כשהוא עצמו מברך בתוספת שבת ברכת הקידוש שפיר מהני לפטור את עצמו [ואכתי צ"ע במש"כ שם המרדכי ללמוד מכאן שסומא מוציא בני ביתו ע"ש]. ולפי"ז הכא נמי בנידון דידן לגבי עצמו יוצא יד"ח בקידוש ק"ש ובתקיעות, וכן בברהמ"ז שברך בקטנותו, דאף שעשה המצוה בזמן שהיה חייב רק מדרבנן, מוציא לגבי עצמו גם את הזמן שחייב מדאורייתא. ועוד הרי נודע מחלוקת הפוסקים אי בעינן י"ג שנה מעת לעת או לא. וא"כ בלילה אם לא הגיע עדיין זמן מעת לעת, הוה ספק ספיקא, שמא הלכה כהמרדכי וכתירוץ החיי אדם שאת עצמו יכול לפטור גם לכשיגדיל, ושמא בעינן מעת לעת והוא עדיין קטן לכן א"צ לברך שנית כשיגדיל. ועי' חשוקי חמד סנהדרין (ס"ח ב') דיש גם לצרף את שיטת

התוס' (נדה ב' ב' ד"ה דהשתא), שהשערות רגילות לבוא רק בצפרא. וא"כ לשיטתם בלאו הכי הוא עדיין קטן בערב.

ברכה"ת לקטן שנעשה בר מצוה

בדרך שיחה (ח"א פ' ואתחנן עמוד תצ"ג) מובא שדעת רבנו בעל הדרך אמונה זצ"ל היה שקטן שברך ברכוה"ת פוטר בברכה זו גם כשמגדיל, ויצא יד"ח מה"ת, ואי"צ בליל הבר מצוה לכוין באהבת עולם, ואביו הקה"י ג"כ לא אמר לו לכוין בליל הבר מצוה לצאת באהבת עולם, כמבואר בקה"י ברכות (סי' כ"ד אות ב), ומובא גם בס' אמרי פי (פכ"ג אות ו' עמוד רי"ד) ובס' מרן שר התורה (פ"ו הערה י) מקונטרס חנוך לנער (עמוד ה') ע"ש. ועי' בקה"י (ברכות סי' כ"ד אות ב) דקטן יש לו קיום מצוה גם בדאורייתא, ועי' מש"כ רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל באורך בביאורו למסכת תפילין (ס"ד עמוד ל"ט ד"ה כל קטן) ועי' בקו' דקדוקי מצות עניני חג הפסח (אות ד). ובני אהרן נפתלי נ"ו שאל מבן רבנו הגאון רבי יצחק שאול שליט"א אם אמר לו אביו רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל לפני הבר מצוה לכוין באהבת עולם לצאת ברכוה"ת ואמר שלא אמר.

וכן הבאתי בבעלי אסופות עניני בר מצוה שאמר רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, שאביו בעל הקה"י זצ"ל ומרן החזו"א זצ"ל לא אמרו לו בבר מצוה לכוין שנית לצאת באהבת עולם, (כל משאלותיך עמוד קי"א) והטעם דס"ל דאף שקטן אינו בר חיובא מ"מ יש לו קיום מצוה מה"ת אף במצוה דאורייתא, ומהני מה שברך בקטנותו אף אחר שהגדיל, ועי' בזה בדעת נוטה ציצית (ח"ב סי' תצ"ג) דכשהגדיל אין צריך לברך שנית, דגם ברכת קטן נחשבת ברכה, וגם נפטר באהבת עולם, וע"ש בהערות שאמר רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל שמעולם לא שמענו שיהיה הבר מצוה בליל הבר מצוה צריך אחר מעריב לשנות על אתר לצאת יד"ח ברכה"ת באהבת עולם עי' בשו"ע (סי' מ"ז ס"ז).

בהא דאין מקנחין בימין לפי שקושר בה תפילין

בהא דאין בברכות (ס"ב א') דאין מקנחין בימין לפי שקושר בה תפילין, שאלני בני אהרן נפתלי נ"ו דאדרבה ימין שבה מניח התפילין חמור טפי, ואמרתי דמ"מ המצוה היא וקשרתם וזה בימין, וכן ראיתי אח"כ מס' זהב שיבה (אות ע"ה) דשא"ה דכ' וקשרתם ולא ולבשתם שעיקר המצוה בקשירה וכן מברכים להניח, ואמר דאם היה המצוה לקשור לחוד נחא, אבל המצוה במה שלבוש בתפילין

ע"י קשירה וא"כ הימין שבו התפילין זמן רב הוא עיקר טפי, ועי' במהרש"א חידושי אגדות מסכת ברכות (שם ד"ה מפני שקושר בה תפילין) שכתב יש לדקדק דאדרבה מה"ט דתפילין נימא דשמאל חשיבא טפי כדאמרינן פ' במה אשה (ס"א א') כתפילין כך מנעלין מה תפילין שמאל תחלה אף מנעלין של שמאל תחלה וי"ל דכ"א במילתיה דהכא מעשה שעושה יד ימין חשיבא דקושר בה תפילין לכך לא יעשה בה מעשה בזיון דהיינו לא יקנח בה אבל התם מעשה הנעשה ביד שמאל חשיבא דהיינו הנחתן של תפילין תהיה חשיבה נמי של שמאל במעשה נעילה הנעשה בה וק"ל, עכ"ד. ובילקוט אברהם (או"ח סי' ג' אות ב) כתב ע"פ הגמ' ב"ב (ט' א') דגדול המעשה יותר מן העושה, ובסמיכת חכמים (ד"ה מפני שקושר) יישב דהנחת התפילין הוא על הזרוע ולא על היד והקשירה היא ביד באצבעותיו ממש, וכ"כ בלבושי שרד (או"ח סי' ג' ט"ז סק"ח), ובהגהות מהר"ח (שם) כתב דזה כוונת רש"י (ד"ה שקושר) בזרוע שמאלו, דהיינו דאינו באצבעותיו. ובכרם אהרן (ד"ה ורשב"ל) ביאר דבימין עושה המצוה בעצמו אבל בשמאל אינו עושה כלום, וכ"כ באור הישר (ד"ה מפני).

ומה ששאל דבאיטר זה לאידך גיסא שהרי קושר בימין, באמת מובאים בגמ' ד' טעמים, ונפק"מ ביניהם לגבי איטר יד. דלטעם הנ"ל מפני שקושר בה (ביד ימין) תפילין, א"כ איטר שקושר בשמאל, לא יקנח בשמאל. ועמד בענין הזה המג"א (סי' ג ס"ק ח) והוא ר"ל דלכל הטעמים איטר מקנח בשמאל ידיה שהיא ימין דעלמא, אך לפי טעמו של רבא מפני שהתורה ניתנה בימין יש לומר דאיטר לא מקנח בימין דעלמא. ומסתפק המג"א אי הלכא כרבא דהוא בתרא או שמא כיון דכולהו תנאי לא ס"ל כוותיה כאן, לית הלכתא כוותיה ע"כ. ובט"ז (ס"ק ט) דן ג"כ בענין איטר בכה"ג, ודן בזה לפי ד' הטעמים המובאים בגמ' כאן. ומביא מהב"י (סי' מג) הכותב בצורה ברורה, שאיטר יד מקנח בימין של כל אדם דלדידיה הוה השמאל שלו ימין ע"כ. אכן המג"א טוען שהב"י לא מדבר כלל באיטר ע"ש.

ועוד כתב המג"א אם כותב בשמאל ושאר מעשיו בימין, מקנח בימין. דיש תרי טעמי, שכותב בשמאל וקושר בה תפילין ע"כ. ובפרמ"ג תמה דבגמ' לא נזכר הטעם של כותב בשמאל ע"ש. וכתב הפרמ"ג להגיה במג"א מקנח בימין ידיה (דהיינו בשמאל) ועי' בלבושי שרד (שם) מש"כ לבאר בזה. ובפרמ"ג (סי' ג במשב"ז ס"ק ח) העלה דאיטר יקנח באיזה שירצה מחמת ספק, וספק דרבנן באין ברירה אף כה"ג לקולא ע"כ.

והמשנה ברורה (סימן ג ס"ק יז) הזכיר רק הטעם דמפני שקושר בה תפילין על זרוע השמאלי והביא שכתבו האחרונים דאיטר יד שכל עניניו עושה בשמאל מקנח בשמאל ידיה שהוא ימין כל אדם, ואם כותב בשמאל ושאר מעשיו עושה בימין או להיפך עיין בביאור הלכה (סעיף י ד"ה לא יקנח ביד ימין) דאיטר שכותב בשמאל ושאר מעשיו עושה בימין מצדדים הפמ"ג ולבושי שרד דיקנח בשמאל דעלמא ולא אזלינן בתר כתיבה ידיה אף שהוא קושר בה תפילין וכדלקמן בסימן כ"ז ואם כותב בימין ושאר מעשיו עושה בשמאל יש לעיין לפי טעמיהם עי"ש ובספר בכור שור משמע דאם ידו השמאלי רגיל בכתיבת דברי קדושה ואינו רגיל להראות טעמי תורה (עיין רש"י ברכות ס"ב ע"א וזה אינו נהוג אצלנו) נחשבת אצלו ימין ולא יקנח בה אלא יקנח בשמאל שלו שהוא ימין כל אדם ואם כותב בדברי קדושה בימין ורגיל בזה ואינו רגיל להראות טעמי תורה ושאר מעשיו עושה בשמאל ה"ה ככל אדם ומקנח בשמאל דעלמא ועיין בארה"ח שהאריך בזה ולדבריו יהיה הדין כמו שכתבנו בשם הפמ"ג ולבושי שרד ואם כותב בימין ושאר מעשיו עושה בשמאל לדבריו ג"כ ה"ה ככל אדם.

ושאל מהגרמ"מ לובין שליט"א וענה שבמקום שקושר בכף ידו אינו מניח תפילין רק בזרוע, ומקום הכריכה של הרצועה לא צריך להיות במקום שמקנח, ובמגן אברהם ומשנה ברורה (סימן ג סעיף י) הביאו מהשל"ה (מס' חולין תורה אור אות כ"ח) שלא יקנח באצבע אמצעי שכורך עליה רצועה של תפילין, ועי' שם עוד טעמים למה לא יקנח בימין.

ברכת שלא עשני גוי אחר שבירך אשר קדשנו בקדושתו של אהרן שאל בני אהרן נפתלי נ"ו בענין ברכת שלא עשני גוי אם יש לאומרה אחר שכבר ברכת אשר בחר בנו מכל העמים וכן בכהן אחר שבירך ברכת אשר קדשנו בקדושתו של אהרן, דלכאורה הרי בכלל מאתים מנה, ושאל את הגרמ"מ לובין שליט"א וא"ל ששאל זה הגר"א פרבשטיין זצ"ל, דלכאור' קדושת נ"כ יותר חשוב. ולדעת האחרונים (סי' מ"ו ס"ד) שבברך שלא עשני עבד כולל שלא עשני גוי ואינו חוזר ומברך ה"נ נימא כן, וא"כ יש להקדים ברכה זו לברכות התורה ולא נהגו כן, ועי' מג"א (סק"ט) דאם ברך שלא עשני אשה לא יברך שלא עשני עבד וגוי, והביא הב"י ממנחות (מ"ג ב') דעבד זיל טפי, והנה למעשה הכרעת המשנה ברורה (שם סימן מ"ו סקט"ז) דגם אחר ברכת שלא עשני עבד הסכימו

הרבה אחרונים שמברך אח"כ שלא עשני גוי ואשה וכ"כ א"ר ודה"ח, וכן בחי' רעק"א חולק על המג"א ע"ש.

וכ"ש כאן דקדושתו של אהרן אינו ענין לזה שזכה למעלת ישראל, שהרי היה גם קודם מ"ת קדושת בכור שהיא כקדושת כהן, ואדה"ר היה דינו ככ"ג והיו לו בגדי כהונה כדא' במדרש רבה פרשת ויחי (פרשה צ"ז סימן ו) ואני נתתי לך שכם זו הבכורה ולבושו של אדם הראשון ע"ש, וכן מובא בהדר זקנים (פכ"ז ט"ז), וכן נח ושם והאבות, הקריבו קודם שהיו ישראל בעולם, גם קודם שהיה מ"ת ומעלת ישראל, וכתוב בשם והוא כהן לקל עליון קודם מ"ת, [אמנם צ"ע אם היה נ"כ בבכורות דלכא' זה רק באהרן ובניו וכן שאר איסור כהונה, אבל ברכה זו ברכו לפני כל עבודה עי' במשנה למלך ריש הלכות מעשה הקרבנות] ואף שלמעשה א"א שיהיה עתה כהן אם הוא גוי מ"מ אין כאן הודאה על זה, והוא כברכת ציצית ותפילין שא"א להם אם אינו ישראל.

וכן מברכים אשר בחר בנו מכל העמים קודם שבירך שלא עשני גוי, ואע"פ שגם להמשנ"ב (סקט"ו) אין לברך בנוסח שעשני ישראל כי חושש לדעת הב"ח שלא יוכל לברך שוב שלא עשני עבד ושלא עשני אשה, ובאמת שא"ה שאינו הכרח שלא עשאו גוי דהרי אותם שהיו במ"ת נולדו גויים ואח"כ קבלו התורה, וגם הגרים שעוד לא נתגיירו היו במעמד הר סיני, ויש הודאה מיוחדת שלא עשני גוי מעת לידתו. וכן מפורש ברמ"א (ס"ד) דאע"פ שגוי שהתגייר הוא כקטן שנולד מ"מ אינו יכול לברך שלא עשני גוי שאינו ישראל מתחילת יצירתו וא"כ עשאו גוי בלידתו, רק יברך שעשני ישראל, והכא נמי אשר בחר בנו אינו מוכיח על תחילת עשייתו, ועי' מעדני כהן פרשת ויגש תשפ"א.

ועי' בס' הצדיק רבי שלמה (עמוד מ"א) שהח"ח בירך שלא עשני עו"כ כמש"כ במשנ"ב (סקט"ז) דישראל גם נקראו גוי קדוש, [ובהמשך הדברים כ' המשנ"ב נוסח שלא עשני גוי], ובס' ימלא פי תהלתך בברכה זו כתב הנה בעצם קבוצת אנשים נקראים גוי ולא דוקא עכו"ם ועי' ביאור הגר"א ישעי' (א' ד') אבל אנו רגילים לקרוא גוי לאינו יהודי, ועי' בזה בפ"י המלאכת שלמה מסכת ברכות (פרק ח משנה ו) על נר של גוים. כתב רד"ק ז"ל בשרש גוי ורבותינו ז"ל הרגילו בלשונם לקרא לאיש אחר שאינו מישראל גוי. והיה ההרגל הזה אצלם לפי שכל איש שהיו רוצין לזכור שאינו מישראל רק מגוי אחר, ולא נברר אצלם מאיזה גוי הוא אם אדומי או ישמעאלי או משאר האומות, לפיכך היו אומרים גוי כלומר שהוא מגוי אחר שאינו מישראל ע"כ.

ובאילת השחר בראשית (פ"ה) הביא שבסידור ר' הירש ש"ץ כתוב לברך שעשני ישראל. ועי' בימלא פי תהלתך (ברכות השחר עמוד ל"ח), דיל"ע דהא בלשון זה שלא עשני עו"כ, אין מוציאים מכלל את האינם יהודים שאינם עובדי ע"ז, וגם דעבודה זרה הוא דבר התלוי בבחירה, וכשנולד עדיין לא הי' עובד כוכבים, ומה הברכה שלא עשני עובד כוכבים וכעין סברא זו עי' במשנה ברורה (סימן מ"ו ס"ק י"ח) לעני ברכת שעשאני גר שלא נעשה כן רק בבחירתו, [ואפי' בגירסה בי"ד צריך עכ"פ הסכמתו לכשיגדיל].

ועי' במשנה מסכת נדרים (פ"ג מ"א) שאיני נהנה למולים אסור בערלי ישראל ומותר במולי עכו"ם שאין הערלה קרויה אלא לשם עכו"ם שנא' (ירמיה ט) כי כל הגוים ערלים וכל בית ישראל ערלי לב, הרי שעכו"ם נקראו בקרא בסתם גויים, ועי' בישעיה (פס"ו כ) והביאו את כל אחיכם מבין הגויים. ובס' ירמיה (פ"ל י"א ופמ"ז כ"ח) כי אעשה כלה בכל הגוים אותך לא אעשה כלה, ובעמוד (פ"ט ט') והנעוטי בכל הגויים את בית ישראל, ובתוספתא מסכת ברכות (פרק ו הלכה יח) חייב אדם לברך בכל יום ברוך שלא עשני גוי שנאמר כל הגוים כאין נגדו כאפס ותהו נחשבו לו.

ועי' בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן ו) שכתב עיין ברכות (ס' ב') דמייתי כל הברכות, רק שלא עשני גוי עבד ואשה מובא במסכת מנחות (מ"ג ב'), ובספר הצדיק רבי שלמה ורבותיו (עמוד מ"א) מעיד הצדיק רבי שלמה בלוח זצ"ל תלמיד מובהק של הקדוש החפץ חיים זצ"ל, שרבו נהג לברך שלא עשני עכו"ם ולא כמנהגינו שלא עשני גוי, והדבר תמוה ופלא, שבכל גירסאות שלנו בש"ס ותוספתא וירושלמי הישנות וחדשות וכן בסידורים הנוסח שלא עשני גוי, והיאך נשלח יד לשנות, אבל כעת מצאתי בספר ברוך שאמר מבעל תורה תמימה שמרעים נגד הגירסא שלא עשני גוי שעם ישראל הם ג"כ גוי וכמו שנאמר ואברהם היו יהיה לגוי גדול, והקב"ה קרא לישראל גוי קדוש, ומשה רבינו אמר כי עמך הגוי הזה, וכן אמרין ישראל גוי אחד בארץ, ובתפלה צריכים דיוק ביותר שכל תיבה מכוון ואמת, וכן בהגירסא שלא עשני נכרי תמה דהיינו זר וכמבואר בפסוק יהללך זר ולא פיך נכרי ואל שפתיך, ומשבח הגירסא הנכונה שהיא שלא עשני עכו"ם.

ונראה שלא נוכל לשנות הגירסא שלנו והמנהג בכל בית ישראל, ועוד שגם באמירת עכו"ם לא נתקן שלפי זה אנו מברכים רק על עובדי כוכבים ומזלות אבל כשאינו עובד ע"ז לא נזכר כלל, ואצלינו כל הגויים כמר מדלי וכשחק מאזניים נחשבו ועלינו לשבח שלא עשנו כגויי הארצות ולא שם חלקינו עמהם, ולא דוקא לעכו"ם לבד, וכן מקובל בכל בית ישראל שהתואר וכנוי גוי מיועד לכל מי שאינו יהודי תוארו גוי אף שאינו עכו"ם.

ונראה לקיים הברכה כמנהגינו שלא עשני גוי, והאמת שישראל הם גם כן גוי, אבל התואר גוי מגיע להם בצירוף העם כולו דוקא הם גוי (קדוש), והם אגודים יחד ובזה תוארם גוי, אבל באומות אין החיבור לגוי בעצם רק במקרה, ואצלם כל אחד בפני עצמו, וכעין גוי בפני עצמו ולכן מתארים היחיד בשם גוי, משא"כ ביהודים העם כולו דוקא נקראים גוי, ולכן שפיר מברך על עצמו שלא עשני גוי, שאצלם גם יחיד כנויו גוי ואנו עם ישראל רק הגוי כולו כן כמ"ש, והגירסא שלנו מכוון עוד לפני תקופת הצנזור ואין לפקפק בו, ומנהג הקדוש הח"ח זצ"ל הנ"ל צ"ב, ובמשנ"ב לא הביא מזה כלום עכ"ד.

וכעין דבריו כתב גם הגר"ש קלוגר זצ"ל בשו"ת האלף לך שלמה (או"ח סימן ל"ד) וז"ל בא' שמברך ברכת השחר שלא עשני עכו"ם ואין רצונו לברך שלא עשני גוי דגם ישראל נקראו גוים. הנה נוסחא זו ודאי הוי צד אפיקורסת דהרי עכו"ם הוי ר"ת של עובדי כוכבים ומזלות ואם אומר כן משמע דנכרים דאינן עובדים כוכבים ומזלות עליהם אינו מברך והוא צד אפיקורסת ואם רצה לשנות נוסחת השם מכח דאף ישראל נקראים כן הול"ל שלא עשני נכרי אבל מדברך שלא עשני עכו"ם הוי בו צד אפיקורסת, ועל ההערה גופה דישראל נמי נקראו כן הוא טעות דהנה ישראל בכלל נקראים גוי כמ"ש גוי וקהל גוים יהיה ממך וכן הוי גוי חוטא אבל כל אחד מישראל בפ"ע אינו נקרא גוי אבל בנכרים כל יחיד מהם נקרא גוי, ע"ש, ובאמת ישראל לא נקרא בסתמא גוי רק ישראל גוי קדוש.

עוד בענין חיוב הבדלה במי שהגדיל או התגייר במוצ"ש והמסתעף

בגליון פנינים משולחן הגר"א גנחובסקי זצ"ל (גליון קצ"ו) מובא שנקט דגר שהתגייר ביום א' אינו יכול להוציא בהבדלה לבר חיובא אף אם כעת ישנו בערבות, דבעינן ערבות על מצוה זו והרי אינו בחיוב הבדלה של שבת זו, ולא דמי לאכל כזית שבידו לאכול כביצה אם ירצה ולחייב עצמו, וראייה מדברי הגרעק"א בגליון השו"ע (סי' רס"ז מג"א סק"א) שדן אם יכול להוציא בע"ש בקידוש מפלג המנחה כ"ז שלא קבל שבת כיון שבידו לקבל שבת אבל בלא"ה לא מהני מדין ערבות, וכן עי' הגהות רעק"א לשו"ע (סי' רי"ט ס"ה) מס' אורים גדולים פ' צו דא"א להוציא בברכת הגומל לעוברי ימים כשהמוציא מחויב מצד חולה שנתרפא ול"א שיועיל מדין ערבות דאינו בחיוב מצד מחייב זה, וכן עי' פר"ח (סי' תפ"ט ס"ח) לענין מי שלא ספר יום א' דא"א לו להוציא אחר, וכדן הירושלמי מגילה (פ"ב ה"ג) דאין בן עיר מוציא בן כרך במגילה, ועי' נחל איתן (סי' ז' ס"ג סק"ז) דבי"ד של עיר אחת אין מוציא בברכת עגלה ערופה לעיר אחרת דאינו בחיוב עיר השנית.

והיינו אצל רה"י מרן הגרמ"ה הירש שליט"א לפני הבר מצוה לבני אהרן נפתלי ניי"ו, ואמר שדעתו שאין שייכות כלל בין קידוש להבדלה וחייב בהבדלה מה"ת גם אם אינו חייב בקידוש, וזה מצוה בפ"ע שחל במוצ"ש [וכן עי' במשמרת חיים ח"א עמוד ס"ז וח"ג עמוד כ"א], וכמו כן אמר שחייב בתוספת שבת אף שלא חייב בעיקר, והוא מצוה גם ללא עיקר שבת וכן עי' בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' נ"ט) שהוכיח שהוא מצוה בפ"ע, ואמר דלכאנ' כיון שהוא גדול במוצ"ש יכול גם לזמן, דכעת יש לו ערבות, ואף שבשעת אכילה לא היה בר חיובא כלל, וכמו בגדול האוכל כזית דאע"פ שמה"ת אינו חייב בברהמ"ז מ"מ כל שיכול לומר ברוך שאכלנו ואינו שקר מוציא מדין ערבות אף החייב מה"ת עי' בשו"ע (סי' קצ"ז ס"ד), והכא נמי בקטן והגדיל שחייב עכ"פ מדרבנן יכול להוציא מדין ערבות אף למחויב מה"ת. וביום א' פ' חיי שרה שזכינו שהתפלל עמנו בביהכנ"ס שונה הלכות רה"י מרן הגרמ"ה הירש שליט"א, ואמר לי דאמנם אינו בקי בהלכה אבל לדעתו מסברא נראה דאין חילוק בין קטן שהגדיל לגר שנתגייר וגם בגר שנתגייר יהיה חיוב הבדלה במוצ"ש.

והביאו מש"כ בארחות חיים הל' הבדלה (אות י"ח) וז"ל, כתב הר"ש ז"ל נשים אין מבדילות לעצמן דאין הבדלה תלויה בשמירת שבת אלא רבנן

אסמכוה אקרא, ומדבריו ז"ל נראה דמאן דס"ל דמצות הבדלה היא מצוה מדאורייתא היינו משום דס"ל דהבדלה היא מצוה התלויה בשמירת שבת, וכדברי הרמב"ם הל' שבת (פכ"ט ה"א) דמצוה לקדש את השבת בכניסתו וביציאתו ממצות זכור את יום השבת, דהא כתב דמאן דס"ל דמצות הבדלה היא מצוה דרבנן היינו טעמא כיון דאין המצוה תלויה בשמירת שבת, ומעתה י"ל דלהדעות דהבדלה דאורייתא וטעמא כיון דהמצוה תלויה בשמירת שבת א"כ קטן שהגדיל או גר שנתגייר לאחר השבת אינו חייב בהבדלה אבל למ"ד הבדלה מדרבנן כיון דאין המצוה תלויה בשמירת שבת שפיר י"ל דקטן שהגדיל או גר חייבים בהבדלה מדרבנן.

ועי' בס' תשובתם הרמה, (עמוד כ' אות ה) ונדפס גם ברבעון קרית ספר (מ"ז עמוד ג'), ששאל מרבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, מה ההיתר לנסוע עם נהג מונית חילוני במוצאי שבת קודש הרי מכשילו באיסור מלאכה לפני הבדלה, והשיב רבינו, אם אין שומר כלל שבת מה שייך להבדיל, וצ"ע. [והביא שם משו"ת רבבו"א ח"ח סי' תמ"ה אות א' שכן השיב בעל האגרות משה דרך במי שקבל את השבת אסור לעשות מלאכה לפני הבדלה ולא במי שחילל את השבת, והביא שם מקור לזה מהלכות קצובות המיוחס למר יהודאי גאון אות ל"א עמוד ע"ח וז"ל ואסור לעשות מלאכה קודם הבדלה כדי שתרשה את השבת (אולי פ"י שתקבל רשות מהשבת) כמו שנכנס אצל המלך יכנס ברשות ויצא ברשות עכ"ל, ומשמע קצת שקבלת שבת ויציאת שבת תלוי זה בזה, אמנם הביא מש"כ בחי' מרן הגר"ח הלוי זצ"ל על הרמב"ם הל' שבת דלרמב"ם והר"ף איסור עשיית מלאכה קודם הבדלה אין לו ענין עם קדושת היום ואיסור מלאכה של שבת אלא הוא ענין אחר שמשנתחייב בהבדלה הרי הוא אסור באכילה ושתיה ועשיית מלאכה עד שיבדיל כי אסור לעשות חפציו קודם שיבדיל כמו שאסור לעשות חפציו כל יום קודם שיתפלל, וצ"ע].

ושאל מרבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, מי שמזמין חילוני לביתו בליל שבת ורוצה לקרב אותו האם יכול להגיד לו לקדש על הכוס כי אולי אם אינו שומר שבת לא שייך לומר ושבת קדשו באהבה וברצון הנחלתנו, והשיב רבינו, יכול, ושאל, מה הסברא לחלק בזה בין הבדלה לקידוש, הרי גם בקידוש אם אינו מתכוין בכלל לשמור שבת מה שייך לקדש, והשיב רבינו, בידו לשמור.

ושאל מרבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, צ"ע מב"י (או"ח סוס"י רצ"ו) בשם ארחות חיים דנשים אין מבדילות לעצמן דאין הבדלה תלויה בשמירת שבת אלא רבנן אסמכוה אקרא, ע"כ. הרי לשיטה זו גם אם לא שמר שבת רח"ל מ"מ בכל אופן יש תקנת חז"ל להבדיל במוצ"ש, והשיב רבינו, אין תלוי בחיוב אלא אם שמר. ושא"ל מרבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, אם הנהג שומר שבת בעבודת קרקע האם בכה"ג שפיר שייך להבדיל דעי' ב"י אהע"ז (סי' מ"ד ס"ט) בשם בעל העיטור דמחלל שבתות בפרהסיא ליתא אלא בעבודת קרקעות וכ"כ בחי' רעק"א (יו"ד סי' ב' ס"ה) בשם תשב"ץ ששוחט רק נפסל אם מחלל שבת בפרהסיא בעבודת קרקע, וא"כ אם הנהג נזהר לא לעבוד בגינה ובשדה בשבת אולי שוב אסור לנסוע איתו לפני הבדלה, וכתב רבינו, צ"ע.

ושאל מרבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, שאלה, לפי הסברא שכתב רבינו דמי שאין שומר כלל שבת מה שייך להבדיל, א"כ גר שנתגייר במוצאי שבת, כגון שטבל בלילה דמהני בדיעבד כמ"ש בשו"ע (יו"ד סי' רס"ח ס"ג), האם חייב בהבדלה, והשיב רבינו, מסתבר שפטור, ושאל, לסברא זו גם קטן שנתגדל במוצ"ש י"ל שפטור מהבדלה כי לא שמר שבת מדאורייתא רק מטעם חינוך, והשיב רבינו, לכא' נכון, והיינו דאינו חייב מה"ת אבל עכ"פ חייב מדרבנן כמו שהביא בשם רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, בשיעורי לילי שבת (גליון רס"א).

ועי' ט"ז (או"ח סי' תרפ"א סק"א) שכתב דבמוצ"ש חנוכה יבדיל תחילה דהבדלה תדיר כלפי נר חנוכה, וכתב בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' תצ"ט אות ג') דנהי דהבדלה תדיר מ"מ נר חנוכה הוי חובת היום משא"כ הבדלה דהוי חובת השבת שכבר עברה, ומדבריו נראה דהבדלה מיתלא תליא בשמירת השבת דאי נימא דגם מי שאינו מצווה בשמירת השבת חייב בהבדלה א"כ הרי מוכח דהוא חובת היום דהשתא דנהי דמצות הבדלה בא מכח השבת שהיתה, מ"מ להך גיסא דגם מי שהיה פטור משמירת שבת חייב בהבדלה הרי מוכח דהוא מצוה דהשתא, וא"כ לדעת הט"ז יהא מוכח דפליג וס"ל דנחשב תדיר, משום דס"ל דנחשב חובת היום דאינו מחמת יום העבר רק מחמת מוצ"ש דהשתא, ואפשר דגם להאבנ"ז אינו תלוי בשמירת שבת רק בשבת שהיה בעולם והוא יום שעבר אבל נ"ח הוא על זמן של עתה. ועי' בס' ברזא יקירא פ' יתרו (עמוד ת"צ).

וראיתי בס' ברכת שלמה (סי' ו') שהביא בענין קטן שהגדיל במוצ"ש שלמעשה הורה הגרצ"פ פראנק בהר צבי או"ח (ח"א סי' קס"ה) שקטן שהגדיל

במוצ"ש פטור מהבדלה ע"פ דברי הרמב"ם שהבדלה היא מדין זכור את יום השבת, וכ"כ בשו"ת בצל החכמה (ח"א סי' ע"ב אות ג') וכן כתב הגרש"ז אויערבך זצ"ל במכתב לאדם שהיה לו בן שעושה בר מצוה במוצ"ש וכ' לו בסוף הדברים שיזהר שהבן לא יעשה הבדלה להוציא אחרים כיוון שיתכן שאינו חייב בהבדלה מטעם שלא היה חייב בשבת, וכן הביא מהגר"ש דבילצקי זצ"ל בקו' דיני ט"ב שחל ביום א' (עמוד פ' בהערה קמ"ה) שלמ"ד נשים פטורות מהבדלה משום שזה חיוב חדש על כן קטן שהגדיל חייב ולמ"ד נשים חייבות בהבדלה שהוא ממצות זכור א"כ קטן שהגדיל פטור, ובתשובות והנהגות (ח"ג סי' צ"א) כתב, שקטן שהגדיל במוצ"ש חייב בהבדלה ודימה את שבת לשביעית שודאי שקטן וכן מי שמחלל שמיטה יש לו דין לשמור את הפירות בקדושה כיון שיש בהם קדושת שביעית וה"ה לשבת שיש לה קדושה וכל יהודי חייב בקידוש והבדלה אף שאינו מקיים בפועל את קדושת השבת, וכ"כ הגר"א וויס בקובץ דרכי הוראה (קובץ י"א).

ובעש"ק פרשת וירא תשפ"ו היינו אצל הגרמ"מ **לובין שליט"א**, ואמר לנער הבר מצוה בני **אהרן נפתלי** ני"ו בענין סעודת הבר מצוה שכתוב בהזמנה שיהיה ביום א' כ"ה מרחשון, וכתוב בשעה תשה שזה כבר ליל כ"ו, שצריך שיתחילו הסעודה לפני השקיעה שלא יהיה שקר, אמנם בקדשים לילה אחר היום ולא בחולין, וכאן זה גם קדשים וגם חולין, ורבינו מרן הגר"ח **קניבסקי** זצ"ל, אמר שאפשר כשחל בר מצוה בשבת לעשות הסעודה במוצ"ש כי לילה אחר היום, וכה"ג מצינו בירושלמי מגילה (פ"א ה"ד) לגבי ר"ח שאם עושה סעודת ר"ח במוצאי ר"ח נחשב סעודת ר"ח, ואם במוצאי הבר מצוה זה סעודת בר מצוה אי"צ לעשות סיום או דרשה כי זה עצמו סעודת מצוה אבל אם זה נקרא חולין אז צריך לעשות סיום כמש"כ יש"ש ב"ק (פ"ז סי' ל"ז) והובא במשנ"ב (סי' רכ"ה סק"ו) דבעושה בר מצוה שלא בזמנו ידרוש הבר מצוה כדי שיהיה סעודת מצוה.

ולגבי הבדלה אמר הגרמ"מ **לובין שליט"א**, שלא יוכל להוציא גדול שחייב מדאורייתא כי בשבת זו היה חייב רק מדרבנן, וכן בתוספת לא מתחייב, וביוה"כ אם נעשה בר מצוה א"כ יום לפני הבר מצוה משלים עכ"פ מדרבנן, אבל מה"ת אינו חייב ואין כאן קבלה וה"ז כתענית שעות, אבל קטנים יוכל להוציא בהבדלה, כי חייב עכ"פ בהבדלה מדרבנן.

ואמרתי שרה"י מרן הגרא"ל שטינמן זצ"ל א"ל די"ל דההבדלה היא על שבת שבעולם וא"כ גם מי שהיה פטור מה"ת בשבת חייב בהבדלה. והעיר דלכא' צ"ע וכי גם גר שנתגייר במוצ"ש יתחייב להבדיל [לדעת הרמב"ם הל' איסור"ב פי"ג ה"ו דבדיעבד גם בלילה חל גירות ואמנם מילה א"א למול בלילה אך משכח"ל במל ולא טבל קודם מוצ"ש ועי' בשו"ת בנין ציון סי' צ"א דיתכן דכבר מותר בשמירת שבת], ואם כן אפי' התגייר עד יום ג' יתחייב, וזה לא מצינו, [ואם הבדלה מה"ת א"כ גם מי שהגדיל אחר מוצ"ש ושמע הבדלה במוצ"ש לא יצא מה"ת ועליו להבדיל שנית אא"כ נימא דקיום מה"ת יש גם בקטן], וכ"כ בספרו לקראת שבת (עמודים פ"ג פ"ד) ע"ש, וכן עי' בס' טל לישראל (סי' ל"ג) דהמתגייר במוצ"ש לא יבדיל ולא יאמר אתה חוננתנו.

וי"ל דגוי גרע דאינו במצות שבת ואסור לשבות אבל קטן אמנם אינו בר חיובא אבל קיים מצות שביבה והיה בכלל אתה ובנך, וברמב"ם הל' ק"פ (פ"ה ה"ז) מבואר דאם הקריבו עליו בראשון נפטר מפסח שני כי יש לו מצות ק"פ אף שאינו חייב בה וכמש"כ האור שמח (שם), ויש לדון דאם התגייר אחר מוצ"ש כל שביציאת השבת לא היה חייב לא מתחייב אח"כ ונחלקו בזה הרא"ש ומהר"ם מרוטנבורג לגבי מי שהיה אונן במוצ"ש עי' ברא"ש בברכות (פ"ג סי' ב'), ואנן קי"ל דמבדיל עי' ביו"ד (סי' שמ"א ס"ז) ועי' ט"ז (יו"ד סי' שצ"ו סק"ב) דעד ג' יום מבדיל למהר"ם מרוטנבורג דאינו מדין תשלומין רק זמן מוצ"ש נמשך עד יום ג', וכ"כ המאירי בתענית (ל' ב' ד"ה והרני) וז"ל וכן אפשר לפרשה שלא מחמת תשלומים אלא שכל ימים אלו נקראים מוצאי שבת וכמו שהביאו בהדיא שאמרו בענין גיטין, ועי' בהגהות רעק"א לשו"ע (סי' רצ"ט ס"ו) דגם להרא"ש שהחויב חל רק במוצ"ש מ"מ כל יום ראשון שאחר שבת בכלל מוצ"ש ונחשב זמנו [וכן עי' בכלבו סי' נ"ח לגבי יו"ט דכל יום של אחריו בכלל מוצאי יו"ט ועי' בשו"ת חת"ס סי' י"ז דגם יום א' הוא מדין תשלומין למוצ"ש], וא"כ בנתגייר ביום א' יתחייב בהבדלה.

ודן הגרמ"מ לובין שליט"א, דאם חיוב חינוך רק על האב כשיטת רש"י ברכות (מ"ו א') א"כ גם חיוב דרבנן אין על הקטן בשבת, וא"כ במוצ"ש אין לו גם חיוב דרבנן להבדיל, אבל י"ל דבדבר שא"א לחייבו כגדול נשאר חיוב על האב לחנכו אף שהגדיל, אבל א"כ לא יוכל לברך ברוך שפטרני עד שיגמור מצוות חינוך, דכ"ז שנשאר חובת חינוך אינו יכול לומר ברוך שפטרני עי' בביאור"ל (סי' ל"ז ס"ג ד"ה וי"א) ובאמת גם אחר הבר מצוה צריך ללמוד עם בנו וכן להשיאו

אשה, אבל זה חיוב בפני עצמו מדין ולמדתם את בניכם וכן להשיאו אשה אינו ממצות חינוך.

ואמר הגרמ"מ לובין שליט"א, דאם יעשו סעודה לבר מצוה במוצ"ש יהיה שאלה של חבילות חבילות מצד שמקיים בזה מלוה מלכה, אא"כ יוסיפו עוד מאכל כמש"כ המשנ"ב (סי' תי"ט סק"ב) בר"ח שחל בשבת, וזה תלוי אם באמת חייב הבר מצוה במלוה מלכה דאם אינו בחיוב הבדלה גם אינו בחיוב מלוה מלכה.

ואמר הגרמ"מ לובין שליט"א, דיש בשאלתות (שאלתא קט"ז) דאינו נעשה בר מצוה רק לפי שעה שנולד, וזה עוד סיבה לברך ברוך שפטרני ללא שם ומלכות, ולמעשה גם אם הגיע שעה שנולד צריך שיביא ב"ש, ולכן החזו"א לא רצה שנער בר מצוה יזמן עד שיביא ב"ש, ומו"ח מרן הגר"נ קרליץ זצ"ל אמר לזמן כמש"כ היש"ש (ב"ק פ"ז סי' ל"ז) וסמך על חזקה דרבא, [וכ"כ ערוה"ש סי' קצ"ט ס"ד דהמנהג פשוט שנער הבר מצוה מזמן בלא בדיקה אם הביא ב"ש, ובכה"ח סי' קפ"ו סקי"ב כ' בשם הזה"ק פרשת בלק קצ"א ע"א דמצוה לתת כוס של ברכה לבנו כדי לחנכו במצות]

ואמר הגרמ"מ לובין שליט"א, שלכאורה בבר מצוה צריך בשר כמו בחופה וברית מילה עי' מג"א (סי' רמ"ט סק"ו), דכתב המג"א (סי' רכ"ה סק"ד) ומשנ"ב (סק"ו) דבר מצוה הוא כיום שנכנס לחופה, ועי' רד"ק תהלים (נ' ה') מקרא דכורתי ברית עלי זבח והכא נמי כורת ברית עם הקב"ה, ולמש"כ החת"ס עה"ת פ' ויחי (ד"ה וירא יוסף) המצוה הראשונה שעל הבר מצוה הוא לשמוח בקבלת עול תו"מ ונשמח בדברי תורתך ובמצותיך לעולם ועד, ואין שמחה אלא בבשר ויין (פסחים ק"ט א'), ורבינו זצ"ל אמר שהביאו אצלו בבר מצוה רק מציות עם הערינג. ועי' מועו"ז (ח"ז סי' קי"ז). ובפסקי תשובה (סי' קכ"ז) בשם אמרי אמת דצריך בשר בהמה בשמחת נישואין וראי' מהמשנה כריתות (ט"ז א') אמר ר"ע שאלתי את רבן גמליאל ורבי יהושע באטלס של עימאום שהלכו ליקח בהמה למשתה בנו של רבן גמליאל וכו' ומאי נפק"מ מתי שאל אלא אגב קמ"ל דבנישואין יש לאכול בשר בהמה ועי' בזה בפני מנחם (ח"ו עמוד פ"ג).

והביא שם מהאמרי אמת ע"פ הגמ' ברכות (ו' ב') דהמשמח חתן כאילו הקריב תודה, [ויש לציין בתוספות שם ד"ה שהלכו ליקח בהמה למשתה כו' להודיע שבחן שאע"פ שהיו טרודין היו עוסקין בדברי תורה], ובאמת אין ראייה

מר"ג שהיה נשיא לכל אדם ועי' כתובות (ה' א') שמא ישחט בן עוף. ובס' מצותיך שעשועי (עמוד פ"ב) מובא מהפני מנחם, דבשמחת נישואין אוכלים בשר דאין שמחה אלא בבשר ויין כדאי' בפסחים (ק"ט א') וזביחה בשעת שמחה כדאי' בפסחים (ע' ב') אולם גם בבר מצוה יש למצוא לכך מקור בשעה שיתרו נתגייר כתיב ויקח וגו' עולה וזבחים, וגם בחור הבר מצוה מקבל עליו עול מצוות ונעשה יהודי ויש מקום להביא עולות וזבחים וזביחה בשעת שמחה, עכ"ד.

ולענין זימון אמר הגרמ"מ לובין שליט"א שהבר מצוה אינו יכול לזמן במוצ"ש אע"פ שהיום אין מוציאין בברהמ"ז, דכיון דבעת האכילה היה קטן ה"ז כלא אכל, ואף להגרעק"א (סי' קפ"ו ס"ב) שמברך מחמת השביעה, מ"מ לא היה קביעות אכילה לצירוף עמהם לזימון בקטנותו, וזימון הוא גדלו לה' איתו, שהאומר נברך שאכלנו עונה עמהם ברוך שאכלנו, אמנם אם אכל כזית אחר השקיעה שהוא ביהש"מ חייב מספק. ואמר לנער הבר מצוה, עכשיו יהיה לכם זימון בשלשה, ובס"ג שא"א לשתות הכוס של זימון לפני הבדלה, יברך הבר מצוה על הכוס ויוציא אחיו הקטן, והוא ישתה, דשהויי מצוה לא משהינן לחכות עד הבדלה. ואמר שרבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל בצעירותו זימן גם בג' על הכוס ויותר מאוחר זימן רק בעשרה ואמר אנחנו עניים ואין כסף לזמן על כוס, ובסוף ימין זימן בעשרה גם בס"ג כשאכל מוקדם, וצריך לברר מה עשה כשאכלו סמוך לשקיעה עם כוס של הזימון.

ושאל בני אהרן נפתלי נ"ו מתי מברך האב ברוך שפטרני האם כשש"צ במוצ"ש או בזימון או בעלייה לתורה, ואמר שהמנהג כשעולה לתורה, ומן הדין יש לומר קודם קדיש, וכן בהגומל, שלא להפסיק בין הברכה לקדיש, אבל בלדרמן נוהגים לברך מיד, וכן מובא בסדור עם פסקי רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל, שזה שייך לעלייה, וכתוב בשו"ע (סי' נ"ג ס"י) שהיה מנהג שקטן נגד להיות ש"צ במוצ"ש וא"כ אין ראייה שהוא גדול, וצ"ע איך אמרו ברכו, ובזה"ז כבר לא נהגו כן, אמנם אין ראייה כי יאמרו שחזרו למנהג הקדום, אבל בשחרית זה ראייה, ולמעשה נהגו רק אחר שעולה לתורה.

ועי' משנ"ב (סי' רכ"ה סק"ו) ממג"א (סק"ד) שעכשיו נהגו לברך בשעה שהנער מתפלל או קורא בשבת ראשונה שאז נודע לרבים שהוא בר מצוה, ובאליה זוטא (שם סק"ד) ויברך כשקורא בתורה לפי שאז נודע לרבים שהוא גדול דקודם לכן לא היה יכול לקרות בתורה, ולכן אם קודם לכן התפלל בציבור יברך בפעם

ההוא (לחם חמודות ברכות פ"ט ס"ט אות ל'), ורבינו מרן הגר"ח קניבסקי זצ"ל נהג לומר ברכה זו אחר שעולה הנער בר מצוה לתורה, ולא ברך בבר מצוה או כשהנער נגש למעריב, ואע"פ שברך ללא שם, ועי' בשערי אפרים (שער ד אות כ"ה) ובקיצושו"ע (סי' ס"א ס"ח), שמברך ברוך שפטרני אחרי הברכה האחרונה שעל התורה שבירך הנער הבר מצווה. ובבן איש חי פ' ראה (אות י"ז) כתב שיברך בשעת הסעודה, ובשו"ת חתן סופר (סי' צ"ו) כתב, שיכול לברך אחרי ברכת המזון בסעודה שעושים לכבוד בר המצווה. ובספר כשחר אורך (פי"ד אות פ"ג) נשאל מרן הגרא"ל שטינמן זצ"ל אם לומר ברוך שפטרני כמנהג העולם לאחר שיעלה בנו לתורה או לאחר שיתפלל ערבית לפני העמוד או לאחר שיזמן בבהמ"ז והשיב דאפשר כך ואפשר כך, ועי' בשו"ת בצל החכמה (ח"א סי' קל"ב אות ט"ו).

וביום א' פ' חיי שרה נכנסנו אצל הגרש"א שטרן שליט"א עם נער הבר מצוה **אהרן נפתלי** נ"ו ושאל על מה עושה סיום ואם עושה על כולא תלמודא, ואמרתי שלמד הגמ' ב"מ (כ"ג ב') שבתלת מילי משני רבנן במילייהו וחד מיניהו במסכתא אם נשאל אם סיים, ואמר שבבר מצוה שאני עי' יש"ש ב"ק (פ"ז סי' ל"ז) ומובא במשנ"ב (סי' רכ"ה סק"ו) בסעודת בר מצוה שלא בזמנו, ועי' מש"כ בשו"ת אגרו"מ ח"ד סי' כ"ג שהיום המנהג שכל נער בר מצוה עושה בסעות הבר מצוה סיום ובזה מתחנך לקשר של קיימא עם קוב"ה ואורייתא, ואמר שיבא לבר מצוה ויכפה אותה לעשות סיום, ואמנם לפני בר מצוה אין כפייה על המצוות אבל ביום הבר מצוה כבר יוכל לכפות.

ואמר שלדעתו אם הבדלה דאורייתא אין חיוב בר מצוה בקטן והגדיל במוצ"ש, דמבואר ברמב"ם הל' שבת (פכ"ט ה"א) שחיוב הבדלה הוא מקרא דזכור את יום השבת זכרהו בכניסתו וביציאתו, והוא חיוב על יום העבר, וכל שלא היה חייב בשבת אינו בהבדלה, וגר שיבדיל לדעתו ה"ז ברכה לבטלה, והביא מש"כ המגיד משנה (שם פכ"ט ה"ב) בדעת הרמב"ם שאין עושין על אותו כוס ברהמ"ז והבדלה, וז"ל, ורבינו ז"ל סבור דברכת המזון והבדלה הכל הוא על מה שעבר שחיוב ההבדלה אינו בשביל הזמן ההוא והעתיד שהוא חול אלא בשביל הזמן שעבר שהיה שבת. ומ"מ מדברי הגאונים ז"ל נראה שאם יש לו שני כוסות שעל אחד מברך ברכת המזון ועל האחר מבדיל ועיקר, ומבואר דלדעת הרמב"ם ההבדלה הוא על חיוב שבת שעבר וא"כ מי שלא היה חייב בשמירת שבת לא

יהיה חייב בהבדלה, וע"ש דעת הראב"ד. והביא מש"כ בזה בספרו שביבי אש עה"ת בפ' יתרו (עמוד ש"ט בענין חובת הבדלה בקטן והגדיל).

ולגבי זימון הביא מה ששאל את מרן בעל שבט הלוי זצ"ל אם קטן שנעשה בר מצוה במוצאי שבת יכול לזמן על הכוס אחרי סעודה שלישית, והשיבו דשפיר יכול לזמן כיון שכעת הוא בר חיובא ויצא מוציא עי' שביבי הלוי (סי' מ"ב), אלא דיל"ע בזה דנהי שיכול להוציא אבל לא היה בשעת אכילה בר דעת ולמה נחשב להצטרף לזימון, ואף אם לענין יצא מוציא סגי בחיוב ברהמ"ז דרבנן להוציא חיוב תורה אבל בזימון לא היה מחויב גם מדרבנן, אא"כ יש בלי הקטן עשרה והיה מחנכו לענות, דא"כ שייך לזימון אף שאינו יכול בקטנותו להיות המזמן, ויל"ע בזה.

ואמר דמי שהיה בחיוב שמירת שבת אף אם בפועל לא שימר שבת, נחשב גם להרמב"ם לבר חיוב שבת כדי להתחייב בהבדלה, ואפי' אם היה בשבת מחוסר הכרה או חולה שאינו יכול לשמור שבת, מ"מ הרי זה בכלל מצוה בשבת רק שבפועל אינו יכול לקיים חיובו, וכשיוסר ממנו המונע יתחייב בשביתה, ואינו כקטן שלא התחייב במצות.

והבאתי מה שאמר מרן הגר"ל שטינמן זצ"ל שחובת הבדלה אינו על שביתה של זה הגברא רק על שבת שבעולם, ואמר דגם בקידוש יש לדון דל"ש קידוש אם לא ישמור שבת, וההולך במדבר שעושה קידוש והבדלה כדאי בשבת (ס"ט ב'), הוא משום דמלבד מה שעושה לחיותו שובת, ומה שעושה לצורך פיקו"נ אין נחשב כחילול שבת, עי' בביאור הלכה (סי' שמ"ד ס"א ד"ה אפילו) דהנמצא במדבר לא נפטר מתפילין מחמת קידוש והבדלה לחוד דבזה אינו ניכר האות רק בזה ששובת בזה היום ואין עושה רק כדי חיותו וכן בחולה שאין עושין לו רק צורך חוליו, ועי' בשעה"צ (שם סק"ב) דמצות קידוש והבדלה בליל שבת הוא רק שלא ישתכח ממנו מצות שבת ועי' בזה בשביבי אש עה"ת (שם).

ולגבי חיוב תוספת שבת אמר דלהחת"ס בשו"ת או"ח (סי' קע"ב) כמו שאינו בתוספת שבת ביוה"כ הכא נמי אינו בשביתה דתוספת שבת, ולהחת"ס אין לחלק בין יוה"כ לשבת דדוקא בעינוי ל"ש תוספת אם לא התענה כמש"כ לחלק הישועות יעקב (סי' תר"ח סק"א) שהרי החת"ס כותב זה גם לגבי תוספת שביעית וזה דמיא ממש לתוספת שבת, דדעת החת"ס דלא שייך תוספת ללא עיקר המצוה.

ולענין חובת מלוה מלכה, אמר דגם אם נימא דאינו חייב בהבדלה דלא היה בשביתת שבת מה"ת, מ"מ כאן הוא חיוב לעצמו ללוות את המלך, ואפי' התענה בשבת כריה"ח המובא בשו"ע (סי' רפ"ח ס"ג) יש חובת מלוה מלכה כשנפרד מן השבת, וגם ביוה"כ שחל בשבת שאין אכילה בשבת, יש מצות מלוה מלכה אחר שבת, ולדעת החזו"א הוא גם במוצאי יו"ט, וכן הביא בשם היעב"ץ עי' קו' הזכרונות (סי' כ"ה אות ה').

ברכות שמים מעל

התודה והברכה נתונות על ראש ידידנו המפואר, כביר
המעש, ראש וראשון לכל דבר שבקדושה, איש יקר רוח
מאד ה"ה הגאון הצדיק אדיר וחזק כש"ת וכו'

רבי רחמים צולטאן שליט"א

יהיה רצון שלא תמוש התורה מפיו ומפי זרעו
מעתה ועד עולם, ושיזכה לאריכות ימים ושנים
טובות יחד עם מנב"ת שתחיה וכל יו"ח שיחיו,
מתוך בריות גופא ונהורא מעליא, ושיהיה תמיד
הון ועושר בביתו, ויזכה לראות בנים ובני בנים עוסקים
בתורה ובמצוות, ואך טוב וחסד ירדפוהו כל ימי חייו,
יהי ה' אלוקיו עמו ויתנהו לחן ולחסד ולרחמים.
אמן כן יהיה רצון